

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIÓGRÁFIA, MŰVÉSZET

Sándor Iván: (Meg)érintések
Aczél Géza verse

Kiss Benedek, Zelei Miklós,
Mohai V. Lajos prózája

Kabdebó Lóránt, Fehér Zoltán,
Iványosi-Szabó Tibor tanulmánya

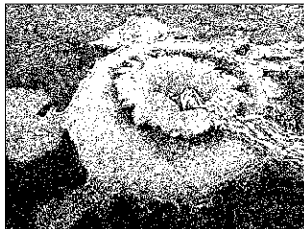
Horváth Mária rajzfilmjeiből

2016

JANUÁR

forrás

48. ÉVFOLYAM 2016. 1. SZÁM

Sándor Iván	3	(Meg)érintések
Aczél Géza	7	(szino)lira (vers)
Zelei Miklós	9	A végpalony dehunca zrí; Ártatlan tréfa
Mohai V. Lajos	14	Az Égi Kapu
Kiss Benedek	20	Élettöredékek
Berény Andor	37	Ági-versek (versciklus)
Fehér Zoltán	40	A Szarajevón túl legelésző szarvasok (Népvándorlás kori keleti elemek Bátya rác néphagyományában)
Iványosi-Szabó Tibor	59	Parasztok és cívisek a hódoltság jogszolgáltatásában
***	70	Rajzok egy élet tájairól (Horváth Máriával Vácsi Mária beszélget)
Kabdebó Lóránt	99	„Nézzünk magunkba békén” (Kiss Benedek verseiről)
Baliga Violetta Lilla	105	A magyar társadalom szerepe a szocializmusban (Gazsó L. Ferenc – Zelei Miklós; Az elrabolt emberöltő)
Fábián István	109	Az elvásott fény (Mohai V. Lajos; A Bátyám hazavitte a halált)

Képek Horváth Mária rajzfilmjeiből

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei
Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Kecskeméti

Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét,
Kápolna u. 11.; Telefonszám: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Print2000
Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes**
(szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Dobozi Eszter**,
Komáromi Attila • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefon: 76/482-223.
Levélcím és a szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11. • A borítón Benes József
Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem
őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. •
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél. E-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu;
Faxon: 303-3440 • Előfizetési díj egy évre 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Sándor Iván

(Meg)érintések

– melyik században élünk? –

„Hellyel kínállok.
Állva maradok.
Nincsenek illúzióim.”

(Mészöly Miklós: Érintések)

Novemberben beszélgetést szervezett diákokkal a kecskeméti Katona József Társaság a *Bánk bán*ról.

1993-ban a *Végsemmiség – a fel nem fedezett Bánk bán* című könyvem megjelenésekor én is beszélgettem diákokkal Katona drámájáról. Az azóta eltelt majd' két és fél évtized újabb tapasztalatokkal szolgált arról, hogy a história hosszú íveiben megszilárdult struktúrákban milyen feltűnőek évtizedek, akár évszázadok múltán is a hasonlóságok II. Endre kora, Katona József kora és napjaink között.

A diákokkal való beszélgetésben három kérdéskör átgondolását ajánlottam.

Az első: a magyar irodalom egyik legszebb nőalakja, Melinda nem magyar. Spanyol: *idegen*.

A második: nem csak a legismertebb jelenetben, Bánk és Tiborc első találkozásakor beszélnek el a szereplők egymás mellett. A dráma majd' minden alakja úgy szólal meg, hogy általános a másik meg nem hallása.

A harmadik: a jelenetek, a zárókép kivételével, mindvégig sötét helyszíneken játszódnak. Általános a (világ)sötétség.

Azok közül, akik a *Bánk bán*t értelmezték, színpadra állították, iskolában tanították, vajon hányan gondoltak arra, hogy Melinda *idegen*? Amiként Mikhál mondja: számkivetett, menekülő. Katonánál Melinda az idegen magyar ideálként jelenik meg: Bánk kitöréseiben, töprengéseiben a magyar szabadság jelképe. „Szabad, mocsoktalan neve” a hazával azonos értékfogalom.

Tiborc mondja, csak mondja panaszát. Bánk nem is hallja, mással vívódik. Mintha Tiborc ott sem volna. Ugyanígy beszél el egymás mellett Bánk és Petúr, Petúr és Mikhál meg Simon, később a Király mindenki mellett. Időben-térben összeegyeztethetetlenek a szavak, az érzések, a gondolatok. „Talán semmi sem jellemzőbb erre a drámára, minthogy az emberek benne nem egymással, hanem egymás mellett beszélnek” – írta Németh László is.

Szerzői instrukció: „Gyertyák égnek... Mikhál egy asztalnál szundikál.” Hasonlóan sötétek a színek: alkony, este, éjszaka, megegyezően az általános tájékozatlansággal, ismerethiánnyal: uralkodik a *léthomály*. Kulcsszavai: setét, titok, napest, éjszaka. Mindez nem a romantika árnyas, meleg sötétje. Nincs szentimentalizmus, liget, merengés. A sötét játékszínként *világértelmezés*. Petúr búcsúszavait ismétlik a búsongók: „Jó éjszakát!”

Melyik századról töprengünk? (1.)

Idézetek Balassa Péternek 1993-ban a *Forrás*ban a könyvemről megjelent tanulmányából: A kötet hívszavai „nagy fölfedezésekhez jutnak el... kommunikációképtelenség, kis, nyomott, sötét, éjszakai terek, nemesi nemzet és értelmiségi nemzetfelfogás viszálya, szociális érzéketlenség és egymás mellett elbeszélés, idegenkép és idegenképzés...”

„...a történet ma ijesztően rólunk szól, a maga archaikus, meghökkentő modernségében: éjszakánk éppen azért közös, mert közöttünk, magyar és magyar között, nem pedig magyar és idegen között húzódik láthatatlan, megfoghatatlan sötét folyamként. József Attilát parafrázálva: hamis tanúvá lettünk saját, igaz pörünkénél.”

Két évtized elteltével már nem is „láthatatlanul” és „megfoghatatlanul”.

Regényírásban a tizenhatodik században járok. Több regényem játszódik a múltban. De nem a történelem, hanem a történelemben élő ember érzés-gondolatvilága, lélekállapota foglalkoztat. A megértéshiány, a feledés, a gyanakvás, a közömbösség mint egyéni-általános, évszázadokon át érvényesülő mentalitás-jegy-halmaz. Meg a visszatérő kelepcek, lejtők, bukások. Leginkább az olyan korszakváltozások idején, amilyen a tizenhatodik század is volt.

Cs. Szabó László *Őrzők* című esszégyűjteményének egyik fejezetében írja erről a századról: spanyol hadak németalföldi rémuralma, Alva herceg megtorlásai, kivégzések, boszorkányperek, vallásháborúk. „A mérsékelték tehetetlenül a két-féle gyűlölet fogójába szorultak. Ha protestáns, gyűlöli a templomkopasztó fanatikusokat, s lehetőleg kivándorol, ha meg katolikus, gyűlöli önjelölt védelmezőit, a spanyolokat.”

Tízezrek menekülnek délről északra, keletről nyugatra.

Hónapokig tovább olvasok. A fikcióteremtéshez felhasználható, hogy Antwerpenben nyolcezer embert gyilkolnak meg. Leiden ostrománál a bekerítés hónapjaiban hatezren halnak éhen. A wittenbergi egyetemen összezsapnak a különböző tanok hirdetői. Az angol flotta ellen vonuló spanyol hajóhad hullámsírban. Északon a norvégok, a dánok, a svédek harcolnak. Délen terjeszkedik a Török Birodalom. Az újvilágban pusztítják az őslakosokat. Ugyanakkor terjednek a görög nyelvű, latin nyelvű művek fordításai. Az olaszok bemutatják Szophoklész drámáját. A festészet, a bölcelet fénykora, miközben a leideni könyvnyomtató műhely szomszédságában a követ, ahová a kivégzett a fejét hajtja, a ráolvadó vér elszíneződése miatt *Kék kőnek* nevezik.

De leginkább Shakespeare királydrámái tudósítanak az emberi helyzetről a korszakváltásban. Korábban Dürer, aztán Bosch képei.

Újralapozom Jan Kott először 1957-ben Varsóban megjelent *Királyok* című Shakespeare-esszéjét. Korunk nézője-olvasója a saját tapasztalatain keresztül olvassa-nézi a királydrámákat, írja, ezért „nem lepi meg a hatalomért vívott harc, meg az, hogy miképpen nyírják ki egymást kölcsönösen a hősök...” A mában felfedezhető, hogy „a shakespeare-i világban ellentmondás van a történelem rendje

és az erkölcsi rend között, s ez az ellentmondás az ember végzetszerű osztályrésze. Nem lehet kibújni alóla.”

De mi a küzdelem vége? A III. Richárd végén a Király ugyanolyan üldözött, mint akiket ő üldözött. Menekül. Lóért esedezik. Egy jó ló már többet ér a hatalomnál.

Melyik századról töprengünk? (2.)

„A történelem – csak ne kellene mindig az ablakkal szemben ülni.” (Mészöly Miklós: *Érintések*)

Mindkét munkaasztalom, a Mexikói úti is, a gulácsi is, az ablakkal szemben van. Gulácson a hegy kúpjára meg a Tapolcai-medence állóképére látok, ismerve az ott élő emberek küzdelmeit. A Mexikói úton a szomszéd ház lakássorának azt az ablakát is ismerem, ahová 1924 decemberében József Attila becsöngetett, ahol megismerte első szerelmét, Lucát (írt is hozzá tizenkét verset).

A Gulács-hegy kúpja archaikus idők változatlanságát idézi... József Attila Dunája meg „csak folyt”.

Olvassuk figyelmesen Mészöly fragmentumait. Amiként *A per* kilencedik fejezetében Josef K. azért nem juthat át ama kapun, mert hiába keresi az igazságát, az nem található, Mészölyt tanulmányozva felfedezhetjük, hogy ő átjutott a maga „kapuján”, mert talált olyan nyelvet, amellyel a hatalom présében is kifejezhette, amit igazságnak gondolt. (Példa lehet választott mottónk is.)

A művészet megérezve előlegezi, láthatóvá lobbantja a változások emberi helyzeteit. Örökölni hagyja az utókornak. Dürer képei megelőlegezték, Bosch képei később rögzítették. A regénymunka közepe táján elkerülhetetlennek éreztem, hogy Leiden művészetet kedvelő spanyol helytartója palotájának egyik falára ne függesszem fel Dürer nyolcvan évvel előbb festett *A négy lovas* című metszetét: rozzant gebéjén a halál fogja vasvilláját, a mögötte vágató lovas az ítékezés jelképét, a mérleget lóbálja, a harmadik kardját emeli, a negyedik nyilát feszíti, a lovak lába alatt haldoklók vergődnek.

II. Fülöp Madridjában születésük óta szembenézhet minden kor embere Bosch apokalipszis-festményeivel.

1943: hasonlóképpen apokaliptikus korszakváltás. Végére érve ötvenmillió áldozat. Halász Gábor ebben az évben recenzálja Huizinga *A középkor alkonya* című könyvét. A Huizinga-kötet, a Halász Gábor-kötet is munkaasztalom szélén. Az egyik korszakváltás szakadékából, amely rövidesen őt is elnyeli, szemléli a recenzens a másik korszakváltásról szóló munkát.

Számomra legmaradandóbban Halász mondatai fejezik ki azt, ami „az ablakkal szemben ülve” a látható mögötti láthatatlanban megpillantható: „Keményen és rendíthetetlenül néztek farkasszemet világnézetek és felekezetek, többé nem játéokra, hanem ölésre készen ... vasba öltözött a világ, létalapja lett a harc.”

Melyik századról töprengünk? (3.)

Az orvostudomány a bőrön jelentkező fertőzött gócok terjedését fellobbanó szóródásként diagnosztizálja. A globalitás korában ehhez hasonlóan lobbannak ki a világ különböző részein és végtelen gyorsasággal „szóródnak” a megoldhatatlanságok. A történelemben nincsenek *teljes* megoldások. Ne legyenek illúzióink. Alternatívák vannak. Jobbak, rosszabbak. Lehet választani. A választások tétje: milliók, országok sorsa.

„Mindig a lehetetlenre kell rákérdezni – és az elért csúcson mindig újra –, mert csak így derülhet ki a lehetséges és a tudható határa” – töpreng Mészöly. Értelmezésemben ez adhat esélyt a jobb alternatívák választására.

A nyugati demokratikus világ megoldhatatlanságaival szembeállíthatók az antidemokratikus-keleties világok örökös katasztrofális uralmi formációi. Ma is közöttük kell választani. Megrögzött nemzeti szokásunk a rosszabb oldalra való sodródás. A tisztábban látó kevesek törekvései ellenére. Ők jelentik a katasztrofáló kisebbséget. A rosszirányú útkanyar a mentalitássá sűrűsödő ismerethiányra, gyanútlanyságra, közönyre épít. Következmények? A múltban: két veszített háború rideg következményeivel. A mában: szembefordulás a nyugati demokratikus jogállamisággal, orientáció mondjuk az orosz, ukrán, fehérorosz, azerbajdzsáni szolgatársadalmak felé.

A nemzeti bezárkózás mindig a rosszabb alternatíva. Szinonimája: a bukás.

Vissza a *Bánk bán*hoz. Az V. felvonás mindig zavarba hozta az irodalomtörténetet is, a színházakat is. Pedig mennyi lehetőség az értelmezésre.

Már a felvonás kezdetén megjelenik az érdekharc, a mohóság, a helyezkedés. Az irigység. A haszonlesés. Az Udvarnok „Egyéb-iránt” máris arról beszél, hogy Myska bán jól járt, mert „elnyeré Zalában Zelelgeh jószágot, fiastól együtt...”, hozzáteszi: mintha más a tetteivel „szintügy” nem lett volna rá érdemes.

A felvonásban két magatartás ütközik. Az egyik: főhajtás, elfogadás, belesimulás a „helyzetbe”. Érdek szerint, amiként Biberach korábban mondta, „Ott van a haza / Hol a haszon”. A másik Bánké: az okok keresése, a lobogó meditáció, a holtpontra jutás, amiként mondja, „Vég semmiség az én ítéletem”.

Melyik században töprenghetünk (újra) Tiborc kifakadásán? „Ő cifra és márványos házakat / épített; és mi csaknem megfagyunk... / Ő csordaszámra tartja a gyülevész / szolgálit... És aki száz meg százezret rabol / Bírája lészen annak, akit a / szükség garast rabolni kényszerített...”

Halála előtt néhány évvel Ruszt József felhasználta könyvem ajánlatait Bánk bán-rendezéséhez. A kecskeméti Katona József Társaság munkálkodásában is talán használhatóak az ajánlatok.

Aczél Géza

(szino)líra

torzósztár

áll 2

egy hátrafelé lejtő kisvárosi moziban fészkelődhettünk az ötvenes évek vége felé valószínűleg eléggé primitíven viháncoló srácok ám a divatos partizánfilmekhez nem is illettek túlságosan a komolyságok hisz a foltos vásznon töltés nélkül tüzeltek a verhetetlen hősök miközben nagy csörömpöléssel a fűtő bácsi is beviharzott hogy a szén-dioxidot okádó vaskályhákba a parázsra ormóttan alakú szenet töltösn buzgalmában a pokol hevületét keltve szerencsénkre a gyakori filmszakadások ajtócsattogása az izzadt tömeget az elhanyagolt udvar friss levegőjére terelte ahol izgatottan zajonghattunk miként ontja a halált dobtáros géppisztolyából a csatákat döntő alexandr matroszov én ráadásul a kiemelt szerepben néhány ragacsos karamellával voltam ott mivel az emeleti irodából nagynéném ingyen hozta a belépőjegyet s a parányi büfében rögtön beváltottam a felesleget az egy-két forintot melyet anyám takarékos meleg szívével reggelente lepergetett ám egyszer hátulról egy banda tarkónkat nagy ólmos bokszerekkel megkocogtatta és a gyerek állá szinte belerecegett tűnődtem is később eleget honnan nőnek ki a gengszterek

állam

én már akkor meghatódom ha egy kedves kisvendéglő bezár s habár a múltkori búcsú is olyan volt mint egy bazár hangos törzsvendégekkel mert hogy emlékezések közben a múltat feledni kell műanyag pohárból nyakalt pálinkával specialitásként forró lapcsánkával magam nehezen birkóztam búcsúzó szavaimban némi geggel elcsukló hangon társulva derék tulaji érzelemmel sorolva élő és holt klasszikusaink közül hánynak szolgált vacsorát s ebédet előöblítve mindet tisztelgő huncutkával nem törődve a tisztességtelen haszonban fuldokló mával hát akkor hogy ne rezdülnek ha nemzetünkől valaki a világ dobogójára feláll és rendezetlen dallamokkal bár harsogni kezdik e nép szent dallamát s ha rubik úr kockája világokat renget áttörve gazdagabb népeknél a gusztustalan technikai trendet vagy világnak indul csodaszép szenvedésből néhány költemény nem is tetszik mikor némelyekben olcsó viccekké válik az egész miként az sem ha a dolgok értelme felborul s az állam és nemzet fogalma nivótlan gőzölgésekben fonódik össze botorul jobban szeretek belül rendet tenni s magányomban elmerengni mi is a hazafiúi érzület

államapparátus

a tudománnyal mindig gondjaim voltak roppant tudás illik hozzá mankóként használt nyelvek ám magas szinten már hiányoznak belőlük az érzelmek vagy legalábbis deformálják s gúzsba kötik ha tárgyuk fölött a merev távolságtartás őrködik ám mihelyt a lombikvilágba zamatosan beszélnek már túloldalára esnek a kísérleti lónak alanyaivá válva az amatőr felé hajló cserfes anekdotázónak akinek szellemes futamain a gondolat messze húzó íve megbicsaklik e furcsán bonyolult képletben feltüremkednek a haknik sápadozni kezd a haladásba vetett hit kételyesen riadt képzetünkben bizonytalanul ingadozva de legalább ily hitetlenséget mér a szonda amikor napi gondjainkhoz érve rábandzsítunk a politikai berendezkedésre melynek tág tartományában nem létezik abszolút s történetileg majdnem összehasonlíthatatlan az út mivel a boldogságnak nincsen vegyi képlete és csak statisztikailag közelíthető a mindenkori státus miként működik az állam és a belé szorult államapparátus hogyan liftezhetnek örökösen a képbe a gazemberek és morális érzékünk miért csak olcsó idealizált egyveleg a zuhogó idő félelmetes alagútjaiban

Zelei Miklós

A végpalony dehunca zrí

Tisztától! Tisztnek!

Vidék Magyarországnak Jövőgyártói! Barátaink, huszártisztek, hazafiak! Hölgyeim és Uraim! Magyarok!

1988. április 1-jén, reggel 9 órakor az Ó Utcái Országos Jövőgyártó Hivatal igazgatója, dr. Magyary-Mongh Árpád ügyvéd úr megjelenik Nagyfaluban:

1. napirendi pont: az Ó Utcái Országos Jövőgyártó Hivatal igazgatója, dr. Magyary-Mongh Árpád ügyvéd úr 1988. április 1-jén, reggel 9 óra 30 percre összehívja a Tisztelt Település Nagyra Becsült Jövőgyártóinak tanácskozását.
2. napirendi pont: az Ó Utcái Országos Jövőgyártó Hivatal igazgatója, dr. Magyary-Mongh Árpád ügyvéd úr *A végpalony dehunca zrí* címmel magyar érzelmű elemző szöveget intéz a megjelentekhez.
3. napirendi pont: a Tisztelt Település Nagyra Becsült Jövőgyártói egyhangúlag megszavazzák az Ó Utcái Országos Jövőgyártó Hivatal igazgatója, dr. Magyary-Mongh Árpád ügyvéd úr *A végpalony dehunca zrí* című magyar érzelmű elemző szövegét.
4. napirendi pont: az Ó Utcái Országos Jövőgyártó Hivatal igazgatója, dr. Magyary-Mongh Árpád ügyvéd úr megalapítja a Tisztelt Település Nagfalui Jövőgyártók Hivatala elnevezésű intézményét.
5. napirendi pont: a Nagfalui Jövőgyártók Hivatala megválasztja igazgatóját.

- Demokrácia! – sóhajt dr. Tenkess, a helység jövőgyártója, Nagfalu oroslánja.
- Hozzánk is eljön – és fejleszti az 5. napirendi pontot:

A Nagfalui Jövőgyártók Hivatala egyhangúlag megválasztja igazgatójának dr. Tenkess Samu urat, a bandérium ezereskapitányát.

- Így. És lesz rovásírással kiállított diplomata-útlevelem is!

(Részletek a *Mandulafecske* című regényből)

6. napirendi pont: dr. Tenkess Samu, a Nagyfalui Jövőgyártók Hivatalának igazgatója, ezereskapitány összehívja a következő tanácskozást.

Jön-e már az Ó Utcai Országos Jövőgyártó Hivatal igazgatója, dr. Magyary-Mongh Árpád ügyvéd úr? A nagy nap reggelén örposztok a Nagyfaluba vezető úton, egészen dr. Tenkess Samu Temető utca 3. alatt lévő házáig.

– Vulány! Vulány! – kiált az első poszt, amint a nagy fekete Mercedes bekanyarodik a városhoz vivő bekötőútra.

– Vulány! – adja tovább a hírt a második.

– Vulány!

– Vulány!

Az örömkialtás átcikázik a településen, ahogy a demokrácia elsuhan az áfész, a rendőrség, az Áfor kút, a takszöv, a munkásőrség, a Globus mustárbolt, a kultúrház, a Fényes kocsmá, az iskola, a Petőfi-szobor előtt és az óvodánál bekanyarodik a Tolbuhin sugárútra, ahol a Temető utca már vulány.

Dr. Tenkess Samu a jeles alkalomból ünnepi bugriját viseli: szürke, zsinóros mentében, fekete pantallóban virágozik házuk előtt. Kezében nagy üveg pálinka, apró poharak, mögötte a helység jövőgyártóinak ünnepi sora. Az út szélén kisleánya, Tenkess Kinga nemzeti mazsorett, piros taraj, patyolat topja, zöld mini.

És megáll a Merci.

A kicsi Kinga kinyitja a jobb hátsó ajtót, meghajol, és már itt is áll az Ó Utcai Központi Jövőgyártó Hivatal igazgatója, dr. Magyary-Mongh Árpád ügyvéd úr. Sötétkék öltöny, világoskék ing, piros, nyersselyem nyakkendő.

– Palony! – köszönti dr. Tenkess Samu.

– Palony, palony – nyújtja kezét dr. Magyary-Mongh. És kedvesen mosolyogva még hozzát teszi: – Dehál behin. És zungura?

– Meg vödrinyánc hú pántlika! – önt egy pohárával dr. Tenkess.

– Vulány! Vulány! – harsognak a jövőgyártók.

Dr. Magyary-Mongh magasra emeli poharát:

– Magál a szoft, a bikaver, túltúltája hú! Bukács? Livár? Halkendzsi csukk! Meg türjleves? Burtun? Reló! Reló! Rozzanka már a tuff vockerányi dermedék. Bikkfucsár, hulász és dikmarja hú.

– Hunyá! Hunyá! – lángolnak mind a jövőgyártók. – Lopni már mü es!

Dr. Magyary-Mongh azonban bölcsen inti és csillapítja őket:

– De dutra te, s nuhász leszen meg nyakrakó habel. Becsáp, diling és bullari. Hamánda vezt és pánalogja bú, növek lecsök, de bizthamó.

– Tohonca bé, urum! – tessékeli befelé dr. Tenkess a nagy embert. – Trucsik mepér.

– Tohonca, bács! Trucsik be honca – mosoly a piros taraj, patyolat topja, zöld mini és mutatja az utat.

– Fölverec, velőre hát! – dr. Magyary-Mongh sietősre fogja, és a nappali asztalához érve testes paksamétát helyez maga elé, olvasószemüvegét orrára illeszti. – A végpalony dehunca zrí!

– Hakül! Hakül! – tör ki a hallgatóságból az elismerés.

Dr. Magyary-Mongh némán lapoz és folytatja:

– A nyafpecér nyuhál, nyehél, de zagyra nyikk neki. Nekünk?

– Suma! Hodag, állott füre. És burtun, ha fölverec pahánda nyúlfiat lehut. Komancsba nyasszon vaskó éle bumm. Relő! Relő!

– Relő, utyumfikk! Föl, relő! – dr. Magyary-Mongh két karját magasra tartva vezényli a hangulatot. – Langya, légymegúsza lé, repednye ömlő lángaszip bele. Csalhinta töffre, bekúr, bekúr a himbalag, a raff. Nem mindegegy.

– A lóbalag! A búgtetű nyali? Mogyer, a töfnyetál tele. Nyihászni nem tovább suhunt.

– Suhunt! Pife!

Dr. Magyary-Mongh feláll, balját szívére teszi, jobbát felemeli, esküre zárja ujjait.

Széküket kirúgva maguk alól, dübörögve, felszabadultan emelkednek föl a jövőgyártók. Végre! Ezt akarják hallani. Az ügyvéd úr kimondja. Repednye ömlő lángaszip! A szívükből beszél. És bátorságot tölt mindannyiukba. Hogy ami a szívükön, legyen a szájukon.

– Szeszküszünk! Szeszküszünk! A pökhe pórt rabéten nem tovább. Suhunt! Suhunt. És ramprogát nekünk! Relő!

– Relő, relő – dr. Magyary-Mongh hangját lehalkítva méltóságteljesen és nagyon megfontoltan folytatja. – A tokmányzár babül, kehind, ringy bélgyatász usun, zuheg. Nyalkásahönt nyakig, dugig.

– Suhunt! Suhunt! Több tokmányzár, mogyer, elejbünk már suhunt.

Kettőig tart a tanácskozás.

Szünet nélkül!

De igen.

Megéri.

Mert végre mindenki, amit akar, elmondhatja.

Végül dr. Magyary-Mongh Árpád ügyvéd úr, az Ó Utcai Országos Jövőgyártó Hivatal igazgatója lezárt nagy ládát ad át dr. Tenkess Samu ezereskapitánynak, a Nagyfalui Jövőgyártók Hivatala igazgatójának. A központi hivatal ajándéka! Mutatóujjával az igazgatókapitányt szeretettel megfenyegeti, hogy a ládát csak akkor nyissa fel, amikor ő már távozott. Átnyújtja, tisztól tisztnek a kulcsot, és már indul is.

De a mézesbödön!

A sódar.

Szalámi.

Sonka.

Kolbász.

A disznófőcsajt, fiúk!

Hát az ügyvéd úr buggyantani is jött.

És menne már!

Gyorsan mindent a csomagtartóba!

De szét ne rázódjon.

És össze ne törjön!

Ártatlan tréfa

Leterített a front. Patikában voltam, postán, aztán a tízemeletesek alatti parkban lezuhantam egy padra, a nagy vasrács mellé, amely a gyerekeket választja külön a felnőttektől. Kolumbusz hajóját, a Santa Mariát építették föl a gyerekeknek, a tatról műanyag csúszda visz a fövényre.

Hupp.

Csukott szemmel hátradőlök.

– Naponta hányat iszik meg?

Kinyitom a szemem, a lábamnál csikkek, féldecis üvegek eldobálva.

– Én? Egyet se.

Rosszul öltözött, középkorú nő, aki elvette tőlem a napot. A kezében papír zsebkendő. Olyas kövérke, a szeme alatt is kis tokák. Lehet, hogy valamikor szép volt, de azt már csak a régészek tudnák kideríteni, ha van ilyen: arcásatás. A bokája egy kicsit vizes, szednie kéne valami könnyebb vízajtót.

– Nem kell szégyellnie.

Fölém hajol.

– Az alkoholizmus betegség. Tudjuk gyógyítani!

Mosolyog.

Ezt nem kellene tennie.

Úgyhogy én is rámosolygok. Láttam a buszmegállóban a missziós tacepaón, hogy van itt valami iszákosmentő szolgálat. Ő lehet az. És rám ismert. Pedig nincs is nálam iszák. Furán is hatna itt.

– Nekünk beismerheti – ezt mondja. Nekik. – Megváltoztatjuk az életét. És újra lesznek céljai.

– Hát – csak ennyit mondtam, de máris felcsillant a szeme. Amire nem volt oka, mert ezzel akartam folytatni: – A hülyeség a szeretet szinonimája. És hogy nincsenek céljaim, nem is akarom, hogy legyenek.

De visszataszított a zsírosan fénylő jóság az arcán.

– Hát... – és elbizonytalanodtam.

– Ugye?!

– Igen, ugye.

– És mégis? Naponta hányat?

– Tízet, tizenötöt. Rossz időben többet is. Amikor zuhog, húszat.

– Az rengeteg!

– Még kevés is.

– Ó, nem! Az nagyon sok. És mit szól a családja?

– Nem szól semmit. A két fiam rég kivándorolt. Az egyikük Amerikában él, a másikuk Londont választotta. Jól megy nekik. Nem szorulnak rá, hogy itthonról

segítsem őket. Forintból. Ahogy egy ismerősöm. Átváltja a forintot, és utalja a fiának New Yorkba.

– De a felesége! Őt is tönkreteszi.

– Megszokta már. Nem zavarom. Most is milyen nyugodt vagyok.

– Ezt anyagilag se lehet bírni! Napi tíz, tizenöt féldeci az jelentős összeg.

– Annak az emberi szervezetnek is meg kell adnunk, amit megkíván. Nekem meg nem számít a pénz. Ávós tiszt voltam, utána háromperhármas ügynök. Szigorúan titkos állományú tiszt. Besúgó, ahogy maguk mondják. Kiemelt nyugdíjam van.

– Mennyi?

– Illik ilyet kérdezni? Benne vagyok az álomnyugdíjsávban, ennyit elárulok. Ezt is csak azért, hogy megnyugtassam. Ennél a jövedelemnél az én napi fejadagomnak meg se látszik az ára.

Bámul a gúlszemével. És azt mondja:

– Fölháborító! Hogy hagyhatjuk ezt?

– Hagyhatják? Kik? Mit képzelsz, kié itt ma is a hatalom? A miénk! És maga addig fog itt térítgetni, ameddig mi eltűrjük – és elsétáltam haza.

A kék híreket nézem, a lakótelepünkről beszélnek. Ahol öngyilkos lett az iszákos mentőszolgálat munkatársa, G. Veronika.

Azt nem mondják, hogyan.

Altató?

Fölkötötte magát?

Vonat?

Tettének oka ismeretlen. Búcsúlevél nem maradt utána.

Mohai V. Lajos

Az Égi Kapu

1.

Amikor a Bátyám porhüvelyét a sírba helyezték, arra gondoltam, hogy ezután már nincs, aki hazahívjon.

Azzal a sejtéssel élem hátralévő éveimet, hogy azon a napon, amikor meghalt, tévedésből az enyém helyett az Ő nevét kiáltották az Égből.

A halottak itt élnek velünk, és a Túlvilágon sem csökken a figyelmük irántunk – ezt a sejtetésemet a Bátyám nem fogadta el; félt a haláltól, és félt a halottak szellemétől is, a síri világban, a költőkkel ellentétben, pedig egyszerűen nem hitt. „*A vaksötétben tapogatódzol, okoskodás ez, nem több annál*”, szokta mondogatni, hogy a figyelmet másfelé terelje.

A halottat a gyászolók elsiratják, a koporsót a meszes földbe eltemetik. A sír púpos földhányás, szegélye friss lapátnyom, a tetején koszorúk szabálytalan halma virít. Hamarosan esőáztatta televény vagy égett gaz lesz belőlük, mely elcsúfítja a sírt, ezért meg kell válni a gyász e hirtelen pompájától. A koszorúszalagokat a hozzátartozók levágják, magukkal viszik – az emlékezésnek ehhez a titkos szertartásához sokan ragaszkodnak –, és úgy dobják ki a hasznavehetetlen szemetet.

A Föld beéri az új halottal.

A közeli családtagoknak sokáig tilalmas a felejtés. Gyakran kijárnak a sírhoz, hogy szemtől szembe kerüljenek a szerencsétlenségükkel, s hogy rosszakaróik ne vehessék őket a szájukra. Az évek során azonban lassan változik a temetőbe járáshoz való viszony, csak az öregek ragaszkodnak a napi rítushoz. Ennek árulkodó jele a sír lábához eszkábált pihenőpad, ahonnan az ismerősök jöves-menesét is figyelni lehet. A fiatalabbaknál, vagy akiknek a munkája nem engedi meg a sűrű temetőlátogatást, egyre hosszabb szünetek következnek el, a sírok gondozását, a tavaszi beültetést és a nyári viráglocsolást rábízzák a temetőszolgákra.

A gyászév elmúltával öregbítheti a sírt márvány vagy műkő. Olykor csúf és ízléstelen építmények nőnek a szeretett sírhalom fölé, szögvasból hegesztett fejfa vagy horganyzott bádogból készült oldalfal. A szegénység ezen emlékművei szemlátomást tért hódítottak a kanizsai temetőben is.

Részlet *A kanizsai hidegház* című készülő regényből

A mohos, besüppedt kripták kőfedelét évtizedek ólma nyomja lefelé. Saját szememmel láttam, hogy néhol még látszanak a koporsódeszkák maradványai, ahogy a végek csücskén megcsillan a por.

Ezek a régi, félrecsapott és kicsorbult köveken rajta ül a felejtés.

„Temetésen megjelenni, ez a legnehezebb számomra, még ha ezzel nem vagyok is egyedül a világon”, súgtam oda a Bátyámnak sokadszor is, minden lelkierőmet összeszedve Anyánk ravatalánál a Hidegházban az egymásra utaltság szorításában.

„Novemberi halott leszek, akárcsak az Apátok” – szólt hozzánk egyszer Anyánk, megigazítva a hajkoronáját, amikor az életkörülményeit még elviselhetőnek érezte. *„A levegőt ólomszürkére festi majd a kezdődő hideg, de nyomokban ki-kisüt a Nap. Ha a szertartás alatt kinéztek a Hidegház kapuján, kémléljétek az Eget; segíthet rajtatok. Nekem ott már nem lesz erőm, és semmiféle poggyászt nem akarok átvinni a túlvilágra.”*

Fények között temettük el Anyánkat, mert ez kijárt neki. A szertartás a római katolikus egyház liturgiájának megfelelően történt, igen mértéktartó keretek között. A ravatal oldalában álltunk; azok, akik a kórházi kápolnában is összegyűltünk, másfél órával azelőtt, a lelki üdvéért tartott szentmisén. A két kezemen megszámolhattam volna, hogy hányan lehettünk – néhány ismeretlen imádkozni betérőt leszámítva – Isten e kicsinyke hajlékában, ahová a kórtermekből a gyógyulásukért fohászkodó betegek szabadon bejárhattak. Örülnék, ha azt mondhatnám, vigaszt keresni jöttünk a misére, de ez közel sem volna igaz, nem fedné a valóságot. Akkori szontyolodottságunkat semmi sem enyhíthette; az járt az eszünkben, hogy röviden, szeretetben, békességben végezhessük el kötelességünket.

Árvák lettünk, végérvényesen, és ez az érzés egyre inkább kitöltötte az aznapot. Hullámzó félelem feszített. A fájdalom mindent összekevert bennünk.

Az üresség koppanása a megkeményedett őszi földön.

2.

A temetőt még a hatvanas években is szokás volt Kanizsán a Móger-kertnek hívni, a sírkertet ugyanis több nemzedéken keresztül a Móger család gondozta. Sírt ástak és temettek, így nincs kanizsai család, amely elkerülhette volna őket. Én Anyámat sokszor hallottam a Móger-kertről beszélni, főleg azután, hogy a Teleki utca kereszteződésébe költözött a „Mógerek” kései utódja, egy halottmosdató ember, valamelyik környékbeli faluból. Kiskoromban mély benyomást tett rám ez a furcsa szerzet. Asszony és gyerekek nélkül jött, Somogyból. Nem tudni, mi lett a feleségével, hol futhatott zátonyra a házasságuk, de a halottmosdató már ágrólszakadtként érkezett, ha nem is a legrosszabb fajtából. A fejbőréen sebek éktelenkedtek, haja kihullott, csak néhány csomó nőtt le a tarkójáról a nyakába. Az arcára ezernyi ráncot vésett a nélkülözés; még nem töltötte be az ötvenet sem, amikor a pusztulás nyomai végérvényesen kiültek rá. Túl volt már azon, hogy bármit várjon maradék életétől. Mindig szutykos, rongyos ruhája úgy nézett

ki, mint egy madárijesztő a kerti veteményes mellől. Akárhonnan jött, részegen csalinkázott, földöntúli bódulatban; a belőle áradó szörnyű pállinkabűz, összevegyülve a faggyúgyertya komor temetőszagával jó messziről elárulta őt. Mégsem keltett félelmet, mert földi gyalogságát egy másodpercig sem titkolta, nem úgy, mint mások a környékről. Csúnyán beszélt; nem is beszélt, hanem szinte sipákkolt, amit mondott, folyékony káromkodásból állt. A halottmosdató embert azért is messzire elkerülték, mert híre ment, hogy „bizonyos kíváncsiskodó” örömet talál abban, hogy halottakat mosdat és öltöztet.

Amikor az esővíz áztatta a kőkereszt festett gipszszenjteit, és vékony csíkban vászni kezdtek a szobrok, azt mondták rá, a szenteket megjelenítő figurák megkönnyezik a friss halottakat. Ez a rozoga halottmosdató alak se húzta sokáig: az ő teste hamarabb vásott el a gipszalakokénál. A halála állítólag babonás félelmet keltett a temetői személyzet körében, úgyhogy senki sem vállalkozott rá, hogy elvégezze a mosdatását és öltöztetését, hogy holtában ünneplőben kerüljön a Földbe.

Néha nincs tudatában az ember annak, hogy kinek mivel tartozik.

3.

A mise kezdetére vártunk a komor, kupolás csöndben az első padsorban, *ketten egyedül* a Bátyámmal, ünneplőbe öltözve a gyász fekete színével. Az ülőkék vánkosan néha megcsillant egy-egy fénysugár. Az eleven kinti világ. Amikor a templom félhomályos oldalából az oltár elé lépett a pap, szemembe tűnt, hogy a bal kezén karikagyűrűt visel. Az egész szertartás alatt ez a szokatlan jelenség kötötte le a figyelmemet. Anyánk egy gyermekkori sérelme miatt került a papokat; templomba nem járt, és porhintésnek nevezte mindenféle egyház tanítását. „Lelkem rajta!” – szokta mondogatni. Még a Vécsey utcai elemiben történt, hogy teniszlabdaszedés közben megütötte egy papnövendék. Ez az élmény töményen, egy életen át megmaradt benne. Az egyházi szertartáshoz a családi hagyományokra hivatkozva, noha neki sem volt ínyére, a Bátyám ragaszkodott.

Az őszes hajú, hatvanas éveit közepén járó pap háziiorvosi állást hagyott ott, hogy Isten szolgálatába szegődjön.

November tizenegyedik volt, az őszi utolsó aranyló sugarai kísérték Anyánk hamvait. Kétezer-tizenegy tizenegyedik hó tizenegyedik, szinte csupa egyes szám. A sír fölött csak néhány rövid mondat hangzott el; kértük a papot, hogy a szavak ne temessék maguk alá Halott Anyánkat. A sírszolgák hamar következtek; a maroknyi gyászoló a szemével követte irdatlan munkájukat. A kriptaborítófedele félig hátra volt tolva, ezen résen keresztül helyezték el a mahagóni dobozt, amely a hamvakat tartalmazta. Odahajoltam, és egy darab földet dobtam rá. A koszorúk és csokrok egyvelege ünnepélyességet árasztott. Volt néhány fölirat nélküli, fekete szalaggal átkötött, közepes nagyságú koszorú vörös és fehér rózsafejekkel díszítve. Csak Anyánktól érdeklődhettünk volna az eredetük iránt, csak ő ismerhette a küldőiket, őt azonban nem kérdezhettük: szemünk előtt zárult be mögötte az Égi Kapu.

Mielőtt szétszéledtünk volna a temető kijáratánál, a Bátyámmal még a temetkezési vállalkozás irodájába mentünk, amely egy alacsony épületben található, más, hasonló célú irodák mellett még a temető területén, a MAORT-telep felőli oldalon, ott, ahol temetőlátogatásaink véget értek, és utunk az árnyas vagy a hópaplannal borított Sétakerten vezetett tovább, az évszaktól függően.

A hamvasztásról készült tanúsítványt kértük ki.

Ebből tudtuk meg, hogy az *esemény* az előző nap Sárváron zajlott le, és az okirat akkurátusan föltüntette a pontos időpontot is; 10.10 perc és 14.01 perc között történt.

Az út nem vezet sehová. Illetve talán mégis. Mi következik.

„Ne feledd – szólt valaki az árnyékból hozzám –, az irodalomban nincs arra szabály, hogy miről lehet írni. Voltaképpen semmire sincsen szabály, és az élet bizonyos helyzeteiben sincsen. Csak úgy legyen megírva, ahogy még senki nem tette azelőtt.”

4.

A Bátyám Kanizsához láncolt helyi érdekű utazó maradt a haláláig, de hát mindenki ott hal meg, ahol a hazája van.

Kanizsa déli település, sűrű hőséggel izzik a kánikulában. A földet ezernyi láthatatlan szál köti az Éghez. Csak a szép díszkutatat hiányolom a kiszikkadt és füledt levegőjű terekről. A vezetékes víz elterjedésével az utcai kutakat leszerelték, elnyelte őket a modernizáció, és eltűntek a földszintes házakkal együtt. Elevenembe vág ez a pusztítás, mert nem kellett volna így történnie. Bánom, hogy csak emlékeimben élhetnek a leheletnyi utcák és az örökké csordogáló közcsapok, ahová kijártak az emberek egymással megbeszélni a híreket. Kanizsán olyan sok a fenyő és tujabokor, hogy a szétáramló zöld nyári melegben mediterrán hangulatot kölcsönöz a városnak. Elcsodálkozom, hogy többszöröse a számuk, mint a lombhullató fáknek vagy cserjéknek, pedig abból is van épp elég az utakon és köztereken. Nem tudom, mikor és honnan került ide ez a rengeteg zöld, és mikortól vált tudatossá a telepítésük. Vagy én mikortól figyeltem föl rájuk, melyik külföldi utazásom óta ütötte meg a szememet? Vajon amikor itt éltem, miért nem vettem észre őket? Miért csak azután, hogy elhagytam a várost? Miért csak a diófák meg a körtefák emlékét őrzöm, miért csak a Sétakert jegenyéi és tölgyei térnek vissza álmaimban vagy nosztalgikus hajnalaimon, amikor a korai ébredést megsínyli a lelkem? Hagyom, hogy ez a kérdés ne foglalkoztasson, inkább átadom magamat a szépnak, amit ezek a növények sugároznak köröskörül. Az én városomban. Megfigyeltem, hogy az emberek a házuk elé, a közterületekre is kiültetik az örökzöldeket, mindenhová, ahol csak egy talpalatnyi földet találnak a járda mellett vagy az útszélen. Néhol gondos odafigyeléssel sövényt húznak belőlük, ezek nagy esőzések után órákig csuromvizesek, és frissességet árasztanak magukból. Szinte zsong a város a zöldektől.

Ez lenyűgöz.

A Bátyám olyan ember volt, akinek aranypénzek teremtek a lépései nyomában. 2012. június harmadikán, vasárnap este hirtelen szívhalálban halt meg.

Hazavitte a halált. Tisztes távolba tőlem, hiszen a megelőző napokat együtt töltöttük Pesten; a legtöbbet a Matild Sobieski utcai lakás mélyén időztünk, földéizve a régmúlt családi ügyeket; utólag azt gondolom, hogy odavontuk magunkhoz a halál halvány árnyékát is régi fényképek közt tallózva. Amikor ezeket a sorokat írom, meg mernék esküdni rá, hogy így történt. A múlt labirintusaiban való járkálásnak sohasem éreztük a kockázatát, pedig megvolt, csak nem vettük észre. Azt hittük, hogy örökkön időig jól kijövünk ezzel a sok veszélyt tartogató rejtvényfejtéssel, és minden olyan lesz végül, amilyennek mi szeretnénk látni. Az emlékezés, a múlt faggatása vajon kihágás az élettel szemben, amiért súlyos árat kell fizetnünk – kérdezem *azóta* megcségyenültem magamtól.

Halála másnapján a halottas háznál eltöltött rövid idő után mindjárt a Temetőbe siettünk a párommal; a végtisztessége körüli elkerülhetetlen ügyintézés kötelessége hárult rám. Hét hónapon belül kétszer kell kibontani a sírt, eltolni róla a kőfedeleket, megmutatni a sírásónak az urna helyét, hogy oda, pontosan Anyánktól egy arasznyira a Hidegház irányába kérem majd elhelyezni. Ahogy az agyagos földet néztem, belém hasított a fölismerés, hogy ebben a pillanatban esett el Kanizsa végleg a számomra. Hiába rendelkezem 2043-ig ennek a földdarabnak a tulajdonjogával, hiába az enyém a családi sírbolt néhány köbmétere, képtelen vagyok megszabadulni a veszteségérzettől. Olvasom a neveket a márványlapon. Életem térképén a kitörölhetetlen megállókat. Itt nyugszik az Öregapám és a Nagymamám, az Anyám, az Apám, és ide kerülnek most már a Bátyám hamvai is.

A gyászszokások csak nem akar véget érni.

A temetőgondnokságon, a számítógépes adatfelvétel procedúrája után az adminisztrátor firtató pillantások kíséretében száraz hangon közölte, hogy a kiemelt parcellában lévő sírban még egy urnának és két koporsónak van hely. „Ha temetkezni akar”, tette hozzá, majd elém csúsztatott egy ezüstbetűkkel nyomott névjegykártyát valamelyik kőfaragó ismerősének a címével, és némi kétértelműséggel elnyújtva a szavakat kitessekkelt a helyiségből: „arra az esetre, ha szüksége lenne rá”, hallottam a hátam mögül.

Már nem rettentem meg ezen.

Miközben elhagytam a kopott kis irodát, ellenszegülés nélkül treníroztam magamat az elkövetkező életemre: „*Hát, ez az én »hazai« örökségem, amely immáron végeérvényesen a temetőkerítésen belülre került.*”

Június nyolcadika már kánikulai nap volt abban az évben, amikor a Bátyámat temettük, égtek a tuják az erős déli fényben, és a sudár fenyők is levegő után kapkodtak az átforrósodott sírkövek között. A temetőben, a sírok között, számtalan tuja, fenyő és egyéb örökzöld található. Ott gubbasztanak a kisebbek a sírkövek mellett; a hajtásnak indulók fölcsúcsosodnak az Égig. Van, hogy erős törzsük már

fává magasodott, alattuk több sírhalom is árnyékra lel a kánikulai hőségben, és a vágott virágok is tovább megőrzik frissességüket a vázákban.

A kanizsaiak érzelmesen kötődnek a temetőhöz, gyakran kijárnak a Halottaikhoz.

(A Bátyám álmaiból a sírnál)

A tavaszi álmok villanásszerűek és falánkak, mint az idő robbanásai, mint a serkenő fű és a májusi kizöldülő határ a zalai lankákon. Valahogy úgy törtek ránk, mint amikor a gyümölcsfák közé kifeszített kötelekre kitergetett száradó ruhákat és öles lepedőket föllebenti a szél, és egy kicsiny résnyire megvillan a mögöttes világ.

A nyári álmok a kerthez fűződtek, és szerencsés esetben az aranyló messzeségbe ringattak el: amikor például a mesékben a madárlátta kenyérről olvastam, a madárlátta kenyér megjelent az álmomban. Kint az udvari fonott asztalon találtunk egy kővé dermedt kenyeret. Mindjárt tudtam, hogy azt a kenyérdarabot madár látta, és a csőrében hozva pottyantotta le. A kenyér olyan kemény volt, hogy több száz éves lehetett. Még valamelyik nagyon távoli ükapám asztaláról vagy a tarisznijából kerülhetett ide. Mindjárt arra gondoltam, hogy ebből a kenyérből nem etethette a családját, mert az egész rokonságnak kitöredezett volna a foga, és akkor mindegyikük elpusztul, mert vajon mivel rághattak volna? Ez az őszám reggeltől estig a határban kaszált, valahol az Alpok napszitta lejtőjén, és csak kis időközökre húzódott be valami katonaságtól levetett ponyvatető alá hűsölni.

A közelítő őszben az első álmok még sejtetőek; horgolt terítő nyújtózkodik a sötétben, az udvari szobánkban motozó nesz, jár az óra, nagymutatója az álom peremén sejtelmesen üti az egészeket. A fölnégyelt ablaktáblára rázuhan egy Égitest szemcsés árnya, rezeg, rezeg rajta a fény. Szemben, túl a kerten, az összetapadó levegő vibráló, fekete tömb, az árnyak úgy merednek föl valahol a messze-sötétség mélyén, mintha az Üveghegyen is túl volnának. Az éjszaka lassú homokjában megcsillan fémesen a víz, kint pityereg a felhő, nedvesség és marasztaló csend honol mindenütt. Még nincs csontig hatoló hideg, még alig-alig celofánosodik a tócsák teteje.

Még nem látni a természet tévútjait sem.

Csak az idő érezteti velünk elveszettségünket és szorongásunkat.

Kiss Benedek

Élettöredékek

Apám látogatásai, nyaraltatásai

Úgy emlékszem, apám öt-hét éves korom körül, a negyvenes-ötvenes évek fordulója körül kezdett hozzánk járni Akasztóra, bennünket látogatni. Volt már motorbicikrije, s azzal jött, még hozzá a szemközti szomszédunkhoz, Turu András bácsiékhoz.

Gyakran jártam át hozzájuk én is, nagyon szerettem őket, s ők is engem. Bandi bácsi magas, csontos ember volt, s mindig volt lova. Egy. Azzal művelte gazdaságát (leginkább a szőlőt, mert a csengődi határban jó darab szőlője volt, még hozzá olaszrizling, ami akkor még nálunk ritkaságszámba ment, s nagyon büszke volt rá). Kicsit lócsiszárkodott is, mert szinte évente más lova volt – megvett egy szemrevalót, de lestrapáltat a vásárban olcsón, s följavította, kigömbölyítette (értett hozzá), s jó áron eladta, majd újból vett egy gebét, s azzal ugyanaz történt. Felesége, Juliska néni nagy szelet zsíros kenyereket adott, majd letört a kezem alatta, s szép dalokat énekelt nekem, később tudtam meg, hogy zömmel erdélyi dalok voltak, vagyis valószínű, hogy Erdélyből került hozzánk, amit a neve is megerősít: Ország Juliannának hívták, s ilyen név az egész nagyfaluban nem volt több. Bandi bácsi persze már kiskoromban lóra ültetett, s ő meg citerázni és (kicsit) hegedülni is tudott, s gyakran, később is hallgattam színes muzsikáját. Aztán meg később nagymama hozzájuk küldött át kukoricát darálni, mert modern darálójuk is volt.

Én öt-hat éves lehettem, amikortól emlékszem apámra. Addig természetesen fogtam föl a dolgot, hogy csak anyám van, olyan volt számomra szinte, mint egy természeti törvény. Persze otthon hallottam eleget róla (általában rosszat), de mivel testi valójában nem volt köztünk, egészen addig, míg látogatni nem kezdett bennünket, furcsán viszonyultam hozzá. Mikor megérkezett Bandi bácsiékhoz, átküldött értünk, s erről vannak róla az első emlékeim. De legélesebben mégsem erre, hanem egy különös találkozásunkra emlékszem. Akkor vonattal jött Csengődre, ami hat kilométerre volt tőlünk, s az volt a legközelebbi vasútállomás hozzánk. Odakéretett bennünket egy vasárnap, s mi át is gyalogoltunk az öcsémmel. Mire az állomásra értünk, a vonat már elment, s apánk is sehol. Úgy látszik, elkerültük egymást, gondoltam, s ha már így van, azt ajánlottam, menjünk be a templomba, most van éppen a szentmise, amit Akasztón el kellett

mulasztanunk. Így is lett. A szertartás már ment, ahogy beóvakodtunk, s hátul, a hajó jobb oldalán, ahol többen álltak, mi is megálltunk. Már jó ideje bent voltunk, mikor a mellettünk álló férfi oldalra nézett, s felismert bennünket. Ő volt az apánk. Nagyon meghatódott ezen a véletlen, mert teljesen véletlen volt, hogy ott álltunk meg mellette. Mise után egy munkásához mentünk, ahol vártak már minket. Jó idő volt, kihozták az asztalt az udvarra, s aköré ültünk. Apámék boroztak, mi meg öcsémrel sok süteményt ettünk. Aztán kikísértük apánkat az állomásra, s mi, ahogy jöttünk, hazaporoszkáltunk. Mikor anyánk megtudta kalandunkat, azt mondta, ez az Isten keze volt, mert imádkozott is értünk, hogy találkozásunk jó véget érjen.

Aztán később, talán ugyanabban az évben, apám nyaralni vitt bennünket Kiskunmajsára, aminek a környékén akkor dolgozott. Egy szép polgári házban volt a szállása, egy Etuska néni nevű, idősebb, özvegy tanítónőnél. A házhoz nagy kert is tartozott, egyik fele teli virággal, olyanfélékkel, amiket otthon nem láttam. Állandóan zümmögtek fölöttük a méhek, mert a kert végében méhes volt, több kaptárral – apám méhese, aki akkor éppen méhészkedett is. A kertszomszédban hozzánk hasonló korú gyerekek voltak, akikkel együtt játszottunk, csintalankodtunk. Meg Etelka néninél volt (szintén nyaralni) egy kislány is. Emlékszem, a kertben szép nagy tőkleveleket vágunk, s tőkudát csináltunk, avval vertük fel a délután csendjét.

És akkor „dolgoztam” először: vásár közelgett, s a nagyobbik szomszéd fiúval (az ő ötlete volt) elhatároztuk, hogy elkéredzkedünk otthonról, s kimegyünk füles kannából vizet árulni a szomjazóknak. Több fagyaltra valót is megkerestem, mert alkalmanként a cukrászdába is elengedett Etuska néni – Majsán olyan is volt. De, legnagyobb kalandom, ami rosszul sült el, nem ez volt.

Az udvaron ki volt alakítva egy dagonyázóhely sárral, vízzel egy hatalmas disznónak. Naphosszat abban heverészett. Egy alkalommal, amikor a kislány is ott volt, az a vad ötletem támadt, hogy átugrok a kövér disznó fölött. Persze, ahogy otthon is, anyánk varrta kis napozókban vagy klottgatyákban jártunk, így nem is tűnt nagy dolognak. Mint a futók a rajtnál, nekihelyezkedtem, nekifutottam, ugrottam – és placcs, bele a sárba. A disznó ugyanis fölugrott, és a hátáról a dagonyába estem. Etuska néni nagyon haragudott, ahogy újra elfogadható gyerekformát mosdatott belőlem. De eztán jött a neheze. Hétvége volt, mikor apánk haza szokott jönni, s persze, megtudta csúfságomat. Kivitt a dagonya mellé, le kellett hajolnom, s egy erre a célra alkalmazott tengeri nád vesszővel jól elfenekelt. Én minden suhintásnál fölugrottam persze, de újból csak le kellett hajolnom. De más malacság is esett. Apám vett egy választási korú kismalacot, hogy jó, friss pecsenye legyen belőle. Nagyon jól derültem, mikor leszúrták, mert apám a borotvájával – a malacot jól beszappanozva – tisztította meg a szőrtől. Ez idő tájt lehetett, amikor anyánk rászánta magát, hogy meglátogat bennünket. Együtt voltunk kint az állomáson a vonatot várni, s mikor végre bejött, s láttam anyámat leszállni egy hátsó kocsiból, apám megmarkolta a kezem, s elkezdett húzni hazafelé, mondván: nem jött meg édesanyád! Hiába mondtam, hogy én láttam. Persze, hogy látta ő is, de nem akarta, hogy anyám tudja, hogy kimentünk elé. Ilyen volt, ilyen gyermeketek trükköket is kitalált, pedig akkor még bízott benne,

hogy anyám végül is visszamegy hozzá, hiszen készen van a szép új diósdí ház is. Sőt, örökölt mellette előző feleségétől – anyám második felesége volt – egy másfél holdas területet is, amit beültetett frissen őszi barackfákkal. Előkészített mindent, hogy anyámmal végül odamenjünk, de anyánk annyira félt, szinte rettegett tőle, hogy ez nem sikerülhetett.

Egyébként rossz vége lett számunkra ennek a nyaralásnak. Mikor már lejárt az időnk, és készülődtünk haza, apánk egy kegyetlen csínyet eszelt ki számunkra, amit máig sem tudok ép ésszel megmagyarázni. Odaállított bennünket a kaptárok mellé, s fölzávarta a méheket, hogy minél több csípést kapjunk. Ugyanis azt mondta: a méhcsípés gyógyír, nagyon egészséges. S míg minket összevissza csipkedtek a méhek, ő föltette a fejére a rostélyt. Talán a stressztől van, hogy nem emlékszem, hogyan is értünk haza. Az a kép tiszta csak, ahogy este, éppen vacsorázott a család, belépünk az ajtó firhangjában, s megállunk, mint a szerencsétlenek. Anyámék is csak döbbsenten ülnek, s végül öcsém, aki akkor még selypegeve beszélt, azt mondta: Ha nagy lesek, agyonsúrom apámat! Ez a mondat végigkísérte életünket.

Nem sokkal azután, ahogy a sebek beforradtak, talán vagy két év múlva, apámat a Dunántúlra helyezték, s Pusztaszabolcson ütötte fel ideiglenes tanyáját. Eljött értem, ezúttal motorral, és természetesen Turu Bandi bácsiékhoz, s anyám fölvezetett, hogy megyek vele Pusztaszabolcra. Úgy emlékszem, a tankon ültem, a csomagtartón csomag volt. Dunaföldvárnál, ahogy elértük a Kis-Dunát, megálltunk pihenni. Ez éles kép – akkor láttam először a Dunát. Majd megérkeztünk szállásadó nőjéhez, akik gazdag család voltak, emeletes házuk volt. Nagy, gumikerekű kocsijuk volt, két hatalmas muraközi ló hozzá. Egy alkalommal, emlékszem, Ercsibe mentek a cukorgyárba, s elvittek engem is. Nagyon hangulatos, bár egyben nagyon meleg út is volt. Akkor volt a cséplés ideje, úgy volt beállítva a gép, hogy a magot egy szerkezetben belül egyből a tágas magtárba köpte, nem volt zsákolás. Én beóvakodtam, s mivel már több mint félig volt a magtár, belemásztam a gabonába. Nagy volt a por, szállt a pelyva, de én nagyon jól éreztem magam a hűvös búzahalomban. Aztán majdnem baj lett. Annyira beledolgoztam magam a búzába, hogy éreztem, süllyedek. Alig tudtam kimászni belőle. Nagyon megijedtem, háziasszonyomék persze mit sem tudtak róla. (Akasztón is volt hasonló: ott meg az akkor éppen „Futurának” nevezett nagy teremben, ami később egyik legfőbb kocsijuk volt Akasztónak, a község rozsterményét gyűjtötték össze – nyilván ez volt a nevezetes padlássöprések ideje. Oda többen is bemerészkedtünk, gyerekek, s mivel a rozs teli volt úgynevezett „anyarozzsal”, amit a MÉH-ben el lehetett adni, szorgalmasan gyűjtögettük – szedegettük. Én előtte már jártam a határt, kerestem a rozstáblákat, s az aratás előtti kalászokból gyűjtöttem az anyarozsot. Ez fertőzött szem volt, nagy, kiálló fekete szem, s néhol permetezték is a táblát, hogy minél több ilyen szemet nyerjenek, mert az idő tájt azt mondták, ez fontos gyógyszeranyag. Tobzódva szedtem az ilyen táblákban, s anyám is nagyon örült, hogy „kerestem egy kis pénzt”

Végül is ez a nyaralás egy nagy csalódással végződött. Mozija is volt a községnek, s egy alkalommal láttam kiplakátózva a műsort, hogy a Demokratikus Németország című filmet adják. Nem hagyott nyugodni a dolog: demokratikus – ez biztos valami izgalmas, jó háborús film lesz. Addig-addig, pénzt könyörög-

tem rá, hogy megnézhessem. Akkor jártam moziban először, s nagyon fel voltam ajzva. Vártam a kalandokat. És végül mit kellett látnom?! Felvonuló emberek, főleg fiatalok, tornadresszben, egy csomó tornamutatvány, gyárak és melósok, és sok egyéb, ilyen unalmas hülyeség. Hát ezt jelenti, hogy „demokratikus”? Még a vége előtt nagy csalódással jöttem ki a moziteremből.

Talán 1953 lehetett, vagyis tízéves koromban látta jónak apám, hogy bemutasson bennünket Nyírparasznyán nagyapáméknak és a kiterjedt rokonságnak. Na, nyelvi érdekességekben itt sem volt hiány. Apám legkisebb húga, Veronka néném vitt le bennünket, aki egyetlenként Pesten, Erzsébeten lakott, és munkásnő volt a Fegyvergyárban. No, aztán hallgattuk! A ló lau volt, a jó jau, s így a jó ló: jau lau. De az egész faluban akkor egyetlen ló sem akadt, csak tehen, azaz tehen. A szekert is tehen húzta. S a tehen itt nem istállóban, hanem ólban lakott, a bab paszuly volt, a kukorica tengeri, a krumpli kolompír. A kátyú szót meg nem ismerték, – jót nevettek, ha azt mondtam, a szekér kátyúba ment. Mátészalkáig vitt a vonat, onnan egy kordéval mentünk a hat kilométerre lévő faluig, Nyírparasznyáig. (Hol volt akkor még buszközlekedés?!)

Nagyapám már idős volt, nem dolgozott. Nagy, tagbaszakadt ember volt, meghajolva, bottal járt. Kezet kellett csókolni neki, mint ahogy felnőtt gyerekei is tették. Az első világháborúban az orosz fronton huszárként harcolt, s úgy vitézkedett, hogy valóban vitézi kitüntetést kapott. Ez a háború után komoly földadománnyal járt, s a falu széléről beköltözött a templommal szemközti nagy házba. A szemközti nagy telket is megvette, ott meg apám legnagyobb öccse, Imre bátyám építkezett. Mindkét ház nagy kerttel futott ki a szemközti utcáig.

Nagyapám csizmadiamesterséget tanult, de mint otthon suszter nagyapám, ő sem dolgozott a szakmájában. Apámat a kapott vitézi járandóságból taníttatta, azt szerette volna, ha pap lesz. Még hozzá görög katolikus, mert Nyírparasznya is, mint az egész környék, görög katolikus volt. A Kiss család meg ugyanúgy bigott vallásos volt, amint anyám a római katolikus hitben Akasztón. Bennem nem okozott zavart, hogy mind az egyik, mind a másik hitet gyakoroljam, sőt, mindkét fél templomában ministráltam is. Nagyapámnak hét gyereke született (két anyától), s a földjeit fölosztotta köztük már akkor, mikor én megismertem. Két első fia korán meghalt, így apám volt a legnagyobb fiú, s utána következett Imre bátyám, aki a szomszéd házból a legtöbbet segített nekik, mert aranyos mostohanagyanyám, Paszternák Veronika is élt még, sőt fáradhatatlanul istápolta a családot. (Az én édes nagyanyám, a hodászi születésű Zékány Eszter volt.) Apám, mielőtt felavatták volna, megszökött a papneveldeből, s Pestre került az Útépítő és Útfenntartó Vállalathoz, különbözőzeti vizsgákat tett és útmesteri minősítést szerzett.

Én Imre bátyámékhöz kerültem, öcsém Erzsike nénémhez, hogy ne legyen senkinek nagy teher kettőnk nyaraltatása. Imre bátyám szintén „klerikus” volt: ő volt a falu kántora, s szörnyű hangokat varázsolt elő a templom harmóniumából. Nagyapám, sötét ruhában, fényes csizmában, egyetlen ünnepi alkalmat sem szalasztott el, hogy az egész családdal együtt misét ne hallgasson, meg ne áldozzon. És jó hangjuk volt, minden vallásos éneket kitűnően tudtak. Idetartozik talán, hogy nagyapám vasárnap délutánonként maga mellé ültetett a nagy körtefa alá

kitett asztalhoz, füzetet, ceruzát szerzett és egy csomó verset – egyházit és világit is – lediktált, s meg kellett tanulnom.

A legemlékezetesebb, hogy tőle hallottam talán először a tatárjárásról és IV. Béla királyról. Erről egy hosszú, talán „históriás” éneket is lediktált, s ennek hatására írtam egyik versemet. Sajnos csak annyira emlékszem, hogy „Fut Julián éjjel, nappal, Lova telítve van habbal”. A későbbiek ismeretében sejtettem meg, hogy miért választott ki a körülötte lévő hét-nyolc unoka közül.

Kétszer nyaraltam Nyírparasznyán, másodszor már 12-13 éves lehettem, s persze Imre bátyámnál voltam elhelyezve. Két kislánya volt akkor, az unokahúgaim, s később még született két gyerekük. Felesége, Bözsi néni szintén tanyasi lány volt, mint Akasztón, illetve a Kullérban a Jónások, s a Vaja felé eső földút mellett volt a tanyájuk, s őket is Vajasoknak hívták. Én már első ízben is részt vettem a munkában, én voltam a tehenlegeltető. Mert két tehenük volt, amik nemcsak tejeltek, de a székérbe is nap mint nap be voltak fogva. Megtanultam gyeplő nélkül is irányítani őket, mert a bal vagy jobb kanyart vezényszavakra végeztek, meg a kenderből magunk által font ostonnal. Egy új szót is tanultam: labinusz. Így nevezték a takarmánynak természetett csillagfürtöt. Nagyon jó fekvés esett a kaszálások után a labinusszal megrakott szekéren a fürtök között. Egy alkalommal is „labinuszt” kaszálni mentünk a Vajas tanya felé, amikor szembejött egy megkergetett tehenek húzta székér. Mikor kiértünk, Imre bátyám szétnézett, mert ott volt a dinnyeültetvénye is. Szinte darabonként számon tartott minden dinnyét (a héjukba bicskájával jeleket is vágott), s rögtön észrevette, hogy a legfejlettebb darab hiányzik. Azonnal kapta a vasvillát, s mondván, hogy a szemközt jövő szekeret hajszólo legény lopta el, gyalog, futásban utánaeredt. Persze már csak otthonában érte utol, de vagy félóra múlva diadalmasan jött vissza, hogy visszaszerezte az ellopott dinnyét.

Én, ha nem legeltettem a teheneket, a szomszéd földeken bőven megtalálható „muhart” szedtem, azt is nagyon szerették az állatok. De általában a földtáblákat sűrűn elválasztó akácсорok kisebb bokrait kerestem, a tehenek a zsenge akác-lombokat nagyon szerették. De még igazibb volt, amikor aratás után a tarlókat felverte a növényzet. Ennél jobb nem is kellett nekik. Minden alkalommal kidagadt bendővel hajtottam haza őket.

Mikor második alkalommal Parasznyán nyaraltunk, talán 1955-ben vagy 56-ban, már 12-13 éves voltam, s az aratásban is részt vettem. Legelőbb is a tarlójárást kellett megtanulnom, mert az is egy tudomány. Meztelen talppal nem is olyan egyszerű a tarlón járni, mert élesek és hegyesek a torskok, s hamar tönkrevérzik a talpat. A megoldás, hogy a lábat csúsztatva, a torskokat meghajlítva kell járni. Előbb csak a kévekötlők után széthullott kalászokat szedtük össze. Aztán sor került arra is, hogy kéveköteleket fontam, vagy éppen markot szedtem. Egy alkalommal, amikor nagyapámék tábláján arattunk, emlékezetessé vált mindannyiunk számára. Jó korán kezdtük a munkát, aztán nagy meleg is lett. Nagymama hozta volna ki az ebédet Imre bátyám szekerén, s vele jött öcsém is, aki még nem vett részt ezekben a munkákban. Kikunyerálta, hogy nagyanyám engedje őt a teheneket hajtani. Ment is minden rendjén, míg az utolsó dűlőfordulóban túl szűken vette be a kanyart, s a székér oldalra billent. Mi tagadás, a jó sós tészta-

leves kiborult, s a kísérőgombócok is mind szétgurultak. A gombócokból amit lehetett, összeszedték, de a leves menthetetlen volt. Mi már nagy éhségben és fáradtságban vártuk az ebédet, amikor nagyanyámék megjelentek, s elmondták, mi történt. A gombócokból néhányat megettünk, de igencsak ropogott a fogunk alatt. Aztán nagyanyám sietve fordult is vissza, hogy legalább a munka végén, otthon legyen mit ennünk.

Jól emlékszem arra is, hogy egy alkalommal apám meglátogatott bennünket s apjáékat. Aratás után voltunk, s Imre bátyám portáján már kazalban állt a friss szalma. Apámnak Imre öccse volt a legkedvesebb testvére, s elhatározták, hogy a meleg éjszakában a szabadban, a friss szalmában éjszakáznak. Kikönyörögtem, hogy én is hadd tarthassak velük. Így is történt, és sokáig hallgattam a szalmára terített lepedőn beszélgetésüket. Kevés ilyen szép, megnyugtató éjszakám volt azóta is.

Persze csibéskedtünk is sokat unokatestvéreimmel s a faluban megismert gyerekekkel. Egyik legelső csínyem az volt, hogy egy ottani gyerekkel fölmásztunk a kápolna tornyába, s megfogtuk a baglyot és kifosztottuk a fészket. Undorító volt a sok csontmaradvány és bagolyköpet.

A legnagyobb élményünk azonban a máriapócsi processzió, mert mi is részt vettünk a nagybúcsún. Harminc kilométerre volt tőlünk Máriapócs, és szép számú ember – elsősorban öregasszony, öregember – jött össze erre az alkalomra. Földutakon, több falun mentünk keresztül, s mi fiatalok a menet végén haladtunk és „helytelenkedtünk”. Szandálunkat kezünkben vittük, s gyalogszerrel tettük meg, mezítláb a nem kis utat. Estére kelvén érkezünk meg, s a csoport megszállta a közeli füves domboldal egy részét. Ott éjszakáztunk, s mint egy termésre csapó varjúcsapatra, úgy emlékszem erre. A sok fogatlan száj, a sok fekete ruha, szinte félelmetes volt. Égtek a mécsek, s az árnyak még valószínűtlenebbé tették az egészet, mint egy pokoli jelenést. Másnap volt a búcsú, de arra már, mint a hazafelé tartó útra is, már nem emlékszem.

Hazautazásunk előtt megbetegedtem, de ez csak abban nyilvánult meg, hogy hiába főzte Böske néném kedvencemet, a mákos tésztát, rá sem tudtam nézni. Lázmérő nem volt. Másnap (vagy harmadnap) föltettek bennünket Mátészalkán a pesti vonatra, de az úton már igazán kitört rajtam a baj. Édesanyánk várt bennünket az állomáson, és egy távolabbi rokonhoz mentünk, Ferencvárosba, a Szigony utcába. Azonnal orvost hívtak, s már vittek is a közeli (Szent) István kórházba. Fertőzőeses agyhártyagyulladásom volt, magas lázzal. Anyám kétségbeesett, de öcsémmel haza kellett utaznia, s rábízott a rokonunkra, Pusztai Rozika nénire, ki Pestre ment férjhez. Többször is megszálltunk később náluk, s kölcsönösen jól éreztük magunkat együtt. Két hetet feküdtem a kórházban, s hála az akkor még új gyógyszerként szereplő penicillinnek, fölgyógyultam. Egyszer meg is lumbáltak. Hátral a gerincembe szúrtak egy vastag tűt, s ott vezették le az agyvizet. Majdnem baj történt közben, mert láttam a vastag tűt, amit a hely kitapogatása után belém akartak szúrni, s amikor megéreztem, hogy már szúrnak, ösztönösen berántottam a hátamat, derekamat. Az orvosok szinte tajtékoztak mérgükben, mert ebből nagy baj is lehetett volna. De mivel jó helyen ért a tűszúrás, az volt a büntetésem, hogy hátamat kidomborítva rá kellett szúrnom magam

a tűre. Az áldott Rozika néni szorgalmasan látogatott, Jókai-könyveket hozott, de bizony nem tudtam én akkor olvasni. Egy(!) alkalommal apám is meglátogatott, s hozott ajándékba egy, azaz egy szem őszibarackot. Igaz, olyan finom volt és nagy, hogy azóta sem ettem különbet.

Hétvége volt, amikor hazaengedtek – az iskola persze már megkezdődött. A vasárnapi kismiséen, amire járni szoktunk, a plébános felolvasta, hogy értem szól a mise. Drága édesanyám mindenre felkészülve, már előre megrendelte.

Nagyapámék hamarosan befejezték ezt a földi létet, s maradtak a nagybácsik, nagynénik, unokatestvérek. Idetartozik még talán, hogy vagy 10-12 év múlva apám is meghalt, s én már akkor rég egyetemem végzett ember és házas voltam. Apám persze ebbe sem egyezett bele, de mint sok másban kacskaringós útjaimon, végül beletörődött, s utánam jött. Először papot, majd hídmérnököt, majd kultúrmérnököt, végül borászt akart faragni belőlem, de én az ELTE-t végeztem, és verseket írtam, amik akkor már szép számban meg is jelentek. Jött a két unoka is – előbb Virág, majd Balázs, s apám tudta, hogy feleségemmel, Garai Katival egyházilag nem vagyunk megesküdvé. Ezt nem tűrhette, és Imre öccsével megfogadtatta, hogy csinál nekünk a házában lakodalmat, s közben egyházilag is megesküszünk. És lón. Húszéves házassági évfordulónk alkalmából Imre bátyám megrendezte a családi lakodalmat, s mivel közben Szabó Sándor unokatestvérem görög katolikus pap lett, ő adott össze bennünket az ő ceremóniája szerint.

Egy szatyor cseresznye

Elhagytam már a tanyákat, a kerékpárt áttoltam a csatorna karfa nélküli rozoga deszkahídján, s a túlsó parton, a víz és a kis nyárfaliget között kígyózó gyalogösvényen újra gépre szálltam. Nem is volt egyszerű: hátamon permetezőgép, a kormányon súlyos terhű táska, a gyep alá süllyedő keskeny gyalogútra meg sűrű, magas fűsorény hullott le két oldalról. Láthatóan ritkán járnak már erre, még kerékpárral is. Inkább kerülővel, mert autón, motoron mennek. Nagyapám, szegény, a mostoha, még sokat nyekergette erre a talicskakereket, nyakában lépésütemre laffogott a hevederszíj, és ritkán jött meg úgy, hogy valami gyereknekvalót ne hozott volna. „Madárláttát”. Ha mást nem, saját ebédje részét, a kenyeret, ami nagy kincs volt az ötvenes évek elején.

Alig küzdöttem előrébb magamat kőhajításnyival, balról, a csatorna sásoskákás, mély árkából suhogva, nagy zajjal rebbent föl egy szürke gém. Nyakát sértetten a hátára S-betűzte, és súlyos szárnycsapásokkal úszott el a szelíd alkonyatban. Vagy kétszáz méternyire leszállt. Leszálltam én is tipródó paripámról újra, pendülve simultak ki az ülésrugók.

Megszaporodott erre a gém. Igaz, régi telephelyeikről sokhelyütt elkényszerülnek, „nomáddá” teszi őket a mind jobban háziasított világ, a szokatlan civil környezet. Meg aztán jól meg is szaporodott a vad, különösen a közvetlenebben értékesülő. Soha annyi fácánt is, meg nyulat! Vagy őz sem volt erre például gyerekkoromban, most meg? Nem győzik hajtani a kutyák a tanyák alól. Persze, úgy mondják, a háború üzte el, az ritkította meg őket annak idején.

Rágyújtottam egy cigarettára. Jólesett álldogálnom most itt egy kicsit. A vázhoz dőltem, néztem a békanyálas, halzsírfoltos vizet, az ezerféle vízinövénnel burjánzó kanálist. El is felejtettem a fáradtságot, hogy legalább húsz kilométeres gyaloglás van mögöttem, forró homokban, hátamon az egyre döglettebben kapaszkodó permetezőgéppel. Hogy missziós voltam egy nagy sivatagban, és zöld pigmeusok vég nélkül sorjázó seregének osztottam napon át áldást, gyógyszer, védőszerűmot. Néztem most megkönnyebbedve a kéken párásodó tájat, fújtam bele a magam füstjét, álltam jóleső békességgel szülőfalum határában. Föntebb a kotró dolgozott még. A csatornákat, amikből a környéken szép számmal akad, időnként ki kell tisztogatni, mielőtt teljesen benőné a vízinövény, s elrekesztené.

Szívok még egyet a cigarettán, aztán elpöckölöm a végét, le, a békalencse szőnyegére. Nem merül el, füstölög egy kicsit.

Cseresznyével van degeszre rakva a kormányon a táska, most abból ropogtatok. Spriccolom magját a kanálisba, ijesztgetem vele a kecskebékákat. Némelyik nemhogy elugrana, egyenesen utánakap. Vérrel szívódott szűnyognak nézik talán? Ostoba népség! Kamaszok előttük lengetett, akár levélfoszlánnyal fölcsalizott horgaira is kimért pontossággal, bekalkulálható, kitűnő tempóérzéssel ugranak, hogy megnyúlt testtel rángatózzanak aztán ég és föld között... – Jófajta, ropogós cseresznye ez, mint a miénk is volt régen, a másik szőlőben. Ahonnan jövök, a döbrögeci szőlőből, ott nincs cseresznyefánk, tanyás szomszédunktól akartam hát venni, mivel családdal vagyok itthon. Délben beszélgettünk egy jó sort, s míg borral is megápoltuk a kedélynek nála mindig virágzó bodzafáját, hallottam a katonáéknál egyhuzamban eltöltött nyolc évről újra, s hogy tizenegy néhány kimutatott csonttörése ellenére kórházban még – hál' istennek! – csak látogatóban járt eddig. Ők bizony cseresznyét el nem adnak – szabadkozott élénk gesztusokkal, mikor szóba hoztam. Megeszik azt a gyerekek is! Majd meggyet – az más! Mikor aztán kiszórtam az utolsó géppel, és hazafelé készülődtem, intett, hogy menjek csak be még egy pohárra.

Szólójuk szomszédos volt a miénkkel, tanyájuk meg a túlsó oldalon, a tanyasi úton. Az ő közeli meggyfájuk alatt szoktam ebédelni, ott állt kitámasztva a bicikli is. A gazda Újvári Béni bácsi volt, felesége Sztraka Zsuzska néni. Ebéd után láttam, hogy Zsuzska néni kijön, és szedegetni kezdi a cseresznyét a fáról. Nem sokat törődtem vele. Aztán az esti pohár bor után előrukkoltak, és úgy megpakoltak egy nagy szatyor cseresznyével, csak úgy, vidd ha bírod! módon, hogy saját holmimat már alig tudtam fölmálházni a kerékpárra. Alig jutottam szóhoz. Aztán meg azt mondták: mért arra megyek, a tanyáknak, át a Nagylaposon, rossz arra az út...

Igen. Miért járok én erre haza, toronyiránt, a rosszabb úton, ha néha itthon vagyok? És mért mondom azt: itthon vagyok, ha már húsz éve máshol? (Pedig utánagondolva is, rá kell jönnöm: csak így tudom mondani. Nem itt, hanem itthon.)

Ropogtatom a cseresznyét, spriccolom a magját a kanálisba. A kotró dolgozik még.

Nézem, megváltozott a Nagylapos is, alaposan. Jó része szép fűvű kaszáló, már csak nyoma van szinte a gyerekkoromban annyira szeretett vízivilágnak, sírva kerengő sok bibicéből is alig. Az utolsó nagy dunai árvíz hagyhatta, a velem csaknem egyidős, és lassan, úgy tűnik, eltűnik, ki is szárad. Vagy csak az én sze-

mem aránya más? Lám, pacsirtái és pipiskéi ugyanúgy futkosnak a kukoricások rögei közt, ugyanúgy lebegnek a gabonatóblák fölött.

Hát ti tudjátok-e, magasba nyújtott, vékony kislibanyak-szárazon zizegve bókoló tenger virágok, mért szeretek én járni errefelé? Lennék veletek pipacs-vércsepp a búzaföldek kicsókolt szája szélén, kék küllős gomb a blúzában, a melle fölött! Jó itthon lenni, jó itt most állni az alkonyatban. Rám ismertek-e? Itt nőtem én is. Szeretem nézni, ha zöld tenyerekkel tapsoljátok az esőt, napot, harmatot, szellőt.

Kékes füstben izzik már a Nap, éppen falum fölött, mögötte a templomtorony-nak. Égalji felhők üllőjén kovácsolódo korong. Kondul az esti harang is – vagy talán édes-nagyapám, a hajdani híres kovács és gépész ezermester kalapácsa cseng? Formálja már a holnap napot, veri le a mairól a rozsdát? Még 1914-ben szegődött menyei szolgálatba.

Kalapáld meg jól, nagyapa! – De megyek már, nyeregbe szállok: egyre falánkabban rajzik rám a féreg. Nyekeregj haza hát, acélrugó! (1976)

Gólyatörténet

1949 nevezetes év volt számomra, mert akkor mentem iskolába. S akkortájt jött haza nagybátyám is – anyám féltestvére – a háborúból, majd hadifogságból. Ezzel megeléknült egy kicsit megint az élet kis családuknban. Sok mindenhez értett, lévén pilóta, s például kristálydetektoros rádiót is barkácsolt, ami az ágyunk mellett, az ablakpárkányon volt elhelyezve – villany még nem volt a faluban –, s én nagy érdeklődéssel keresgéltem rajta a hangokat. Nagybátyám – egyéb dolga akkor nem lévén – a szőlők művelésében segített akkor nagyapámnak. Két, egyenként egy-egy kataszteri szőlőnk volt, az egyik az Új-szőlőkben, a Csengőd és Tabdi közötti tájon, a másik a döbrögeci homokon, mint ahogy a körülötte lévő többi szőlő zöme is tiszta kadarka volt, s Kiskőrös felé esett.

Hat-hét éves voltam, s nagybátyám gyakran kivitt magával a szőlőkbe. Két történet emlékezetes számomra, mindkettő az Új-szőlőhöz kapcsolódik. Körülbelül három-négy kilométerre volt a falutól, a közeli futballpálya mellett kellett elmen-ni, aztán egy vizenyős területen vezetett a gyalogút – mert arra csak az volt –, s vagy 2-300 méter után kitérült a határ. Mégpedig ott volt a Nagylapos határrész, ami számomra hatalmasnak tűnt, füves legelő, aminek nagy része tocsogó vízben állt, s rengeteg vadmadár – főként bibic és gém – fészkelte benne és körözött rikácsolva fölötte. Idejártak bíbictójást kiszedni a környék nagyobb sihederei, majd később én is. E vizenyős rét mellett vezetett a gyalogút (kocsiút a másik oldalág volt), s erre jártunk mindkét szőlőnkbe. Végig-végig, míg csak el nem értük a kis csatornát, ami lezárta ezt a jellegzetes akasztói tájat. Tovább már a csatorna partján kellett menni, ami mély volt, sokszor vízínövényekkel benőve, s alkalmanként bágerrel kotorták, mélyítették. Lassan csordogált vize Tabdi felől, s jobb időkben halak is voltak benne. A gyalogút nagyon közel volt a parthoz, s bizony később, mikor kerékpárral jártam ki dolgozni, igencsak meg kellett fogni a kormányt, hogy tartani tudjam az egyensúlyt. Legtöbbször gyalog jártak, nagyapám például sokszor talicskát tolvá, de azért szép számmal akadtak biciklisek is. (Mikor elke-rültem Akasztóról, hallottam a „nagy hírt”, hogy hajdani iskolaigazgatóm, aki

szintén arra járt szőlőt művelni /is/ kerékpárjával, hátán permetezőgéppel, bele is esett, s csuromvizesen mászott ki.)

Ahogy elértük a csatornát, vagy száz méter után volt egy keskeny, deszkából eszkábált lélekvesztő híd, s ha Döbrögre mentünk, ott kellett elkanyarodni. De az adott alkalommal nagybátyámmal az Új-szőlőbe mentünk, méghozzá biciklívázon vitt, ami gyakori praktikus módi volt. Éppen érett a cseresznye, s a világ legjobb ropogós cseresznyéjét termő fa volt a miénk. Nagyapámat dicséri, hogy mindkét szőlőnkben kiváló termést hozó gyümölcsfák voltak. Jól megszedtük a tarisznyát finom cseresznyével, úgy indultunk haza. A tarisznya az én nyakamban lógott, nagybátyám tekert. Rendben is volt minden, míg a futballpályához nem értünk. Ott ugyanis egy tucatszori futballgatyára vetkőzött játékos rúgta-kergette a labdát.

Köztük volt három-négy tanító, akik akkortájt kerültek Akasztóra, s akikkel nagybátyám már jól összeismerkedett. Természetesen megállítottak bennünket, körbefogtak, s elkezdtek nekem unalmas dolgokról beszélni. Én bírtam egy darabig, aztán szemenként, de folyamatosan ropogatni kezdtem a cseresznyét. Ez kellett csak! Mint egy seregélycsapat, ránk csaptak, s Jani bátyám hiába szabadkozott, hogy kóistolónak vesszük, addig-addig, míg elkunyerálták és felfalták az egészet. Mikor kiürült a tarisznya, s mehettünk utunkra, nagybátyám nagyon legorombított, s nyakamba szóta az egészet. Így értünk haza, üres tarisznyával, egy szem cseresznye nélkül.

De érdekesebb a másik eset, amikor szintén együtt voltunk a szőlőben. Hogy mi dolga volt nagybátyámnak, én biz nem tudom, de mikor végre hazafelé mentünk – ezúttal gyalogosan –, az említett tocsogóhoz érve, a rétben megláttunk egy sebesült gólyát. Azaz nagybátyám látta meg, s engem maradásra bírva beléalt a vizenyőbe. Emlékszem, a gólya nem tudott elmenekülni (a szárnya volt ellőve), s nagybátyám nagyon cselesen fogta meg. Tenyerét a madár feje fölé tartva elkezdte le-fel mozgatni, mintha jójózna, a gólya hosszú nyakán a feje, vagyis a csőre követte a ringatózó mozdulatokat. Aztán egy hirtelen mozdulattal elkapta, hóna alá csapta és kilábalt vele hozzám. Vittük haza a sebesült gólyát.

És itt jöttem én. A madarat szabadon engedték a hátsó udvarban, méltóság-teljesen lépkedett a baromfiak között. Én meg áthívtam egy velem egykorú unokatestvéremet gólyanézni, aki nem messze lakott. Egy darabig nem is volt baj, mígnem azt találtuk ki, hogy megfogjuk. A venyigerakás és a szomszédtól elválasztó kerítés között egy méter kis folyosó sem volt, s két oldalról elkezdtük beterelni, beszorítani a gólyát. Hiába próbálkozott, egyik irányba sem tudott kitörni. Fejét nyugtalanul kapkodta, s mikor már mellette voltam, csőrével hirtelen az arcomba vágott. Az orromnál talált el, egy centire a szememtől. Folyt a vér, és megrémülten hagytuk abba a gólyaafogósdit. Aztán a következő nap a másik szomszéd kerítésénél megint majdnem baj lett. Nagybátyám a szomszédal beszélgetett, biztosan a gólyaügyet mesélte, mert a gólya volt nála, a hóna alá szorítva, fejfelé. Én addig sürögtem körülötte, talán az ujjaimat is felé nyújtottam, mikor egyszerre kivágott megint, s hosszú nyaka végén a csőre szemöldököm sarkába vágott, megint egy centire a szememtől. A szememet akarta! Megint vér és riadalom, de aztán ezzel vége is szakadt a gólyasztorinak. Anyám

követelésére nagybátyám elvitte a sebesült madarat a falu vadászához. Ott, úgy tudjuk, felgyógyult, s ősszel el tudott vándorolni Afrikába a többiekkel.

Kulléri történetek, lakodalmak

Anyai nagyanyámnak, Jónás Rozáliának négy testvére volt, mind fiúk. A legkisebb, a sokat emlegetett Józsika, gyerekkorában, az egész országot elborító torokgyík-járványban halt meg az ezerkilencszázas évek elején, három fiú testvére pedig a kulléri tanyavilágba költözött. Módos tanyája lett Mihály bátyjának a Soltszentimre – Kiskőrös út mentén, ahol egész utcasor volt, jelentős szőlőbirtokkal. Velük élt másik bátyja, Pista bátyám, aki süketnéma volt, mert gyerekkorában baleset érte, s önállóan nem tudott meglenni. Nagyanyám és anyám le tudták olvasni kézjeleit, mutogatásait. Tőlük vagy másfél kilométerre Kiskőrös felé, az út másik oldalán, magányosan és vagy száz méter bekötőúttal volt Jani bátyám tanyája, sokkal szerényebb, mint Misa bátyjáé. Vásárokon, nagyobb piaci napokon átkocsikáztak Akasztóra – mindkettőjüknek lova, kocsija volt –, s mikor elvégezték dolgukat és hazafelé tartottak, a Csengődi útról bekanyarodtak hozzánk, a Kisgátra. A kocsit, lovakat az utcafordulóban hagyták, s gyalog jöttek be onnan hozzánk. Misa bátyám nagy bajszerű, nagyhangú ember volt, Jani bátyám az ellentéte, csendes, szemlélődő. Néha a süketnéma Pista bátyámat is magukkal hozták, vagy a gyerekeket. Ilyenkor ünnep volt nálunk, ugyanakkor mindketten, mint az egész környék is, nagyon félték nagyanyám szájától, aki nagytermészetű kun asszony volt, s még Misa bátyját is le tudta hengerelni.

Egyébként mindkét bátyjának volt a családban legendája, Misa bátyám például huszár volt, s úgy jött ki, hogy mindkét háborúba behívták. Nem is akármilyen seregnél, a híres hetes huszároknál szolgált. Megúsza mindkét háborút nagyobb sebesülés nélkül, de amikor 1916-ban hazajöhetett szabadságra, nevezetessé tette magát. A fővároson átutazóban belebotlott egy kávéházba, s ha már ott volt, be is ment. Bent kávéztak, iszogattak az „urak”, s nagybátyámat előntötte a mérge. Kivonta kardját, s az asztalkáról söpörte le vele a poharakat, azt kiabálván: Hát ti itt véditek a hazátokat?! – Bolondnak minősítették, s jöttek is az egészségügyisek, s bevitték a bolondok házába. Ez volt a szerencséje, s olcsón megúsza a botrányt. Egyébként csak három gyereke volt, anyámmal szinte egykorúak, két fiú meg egy lány. A nagyobbik fiú szintén kicsit habókos volt, színészi tehetséggel áldotta meg az Úr, az elmondások szerint kitűnően utánozta a korabeli színészeket, különösen Gózon Gyula utánpótlásával volt nagy sikere, s ezt később magam is meghallgathattam. A kisebb fiúról, Béniről keveset tudok. A lány, Rozi néném is anyámkorú volt, két velem egykorú gyerekekkel maradt magára a második világháború után, mert a férje, Csontos Mihály nem jött haza. A bort ő is ugyancsak szerette, s fiai is rossz véget értek. 18-20 éves koruk körül kaptak egy motort, azzal száguldoztak, míg baj nem történt. A fiatalabb és elevenebb vitte egy alkalommal a hátsó ülésen bátyját, s addig vagánykodott, míg nekiment egy oszlopnak, s a balesetben az idősebb fiú, Csontos Misi ottmaradt. Jancsi meg szakmát tanult, kőműves volt, s mihelyt módja volt rá, disszidált Amerikába.

Aztán megrázott engem az öreg huszár, a nagyhangú Jónás Mihály halálhíre is. Egy nyári alkonyatkor azt mondta, gyengén érzi magát, le kell feküdnie. Feleségétől, Panna ángyitól kért még két kovászos uborkát. Azt elnyammogta, s azt mondta: – De hosszú volt ez az élet, anyjuk – azzal falnak fordult és nem mozdult többet. (Emlékére a házuk előtti buszmegállót Hetes megállónak hívják.)

Nagyanyám másik testvére, Jónás János nagybátyám, ki az út másik felén lakott, nagyon szép, magas ember volt, arcát mintha festették volna. Náluk töltöttem gyerekkoromban több időt, őket gyerekeikkel együtt sokkal jobban szerettem. De szelídsége ellenére ő sem volt hamvába holt gyerek. Nagyanyám emlegette, hogy legénykorában, még Akasztón, egy kocsmai balhé után a csendőrök bekísérték az őrsre. Az úton, ahogy ment előttük, összevissza verték, mert nyakasan azt hajtogatta: – Üss csak, kutya, kibírom én! Ez a magatartás számomra nagyon rokonszenves volt, s már csak ezért is jobban szerettem Jani bátyámat – vagyis a másik Janit, mert anyám mostohatestvére is Jani volt, sőt, annak apja, mostohanagyapám is.

De maradjunk a kulléri nagybátyámnál, Jónás Jánosnál. Feleségét, Tera ángyomat is jobban szerettem, s ő is engem. Öt gyerekük volt, mind fiatalabbak anyámnál, s öt közül négynek a lakodalmán is ott voltam. A legnagyobb lány, Veronka esküvőjén még nagyon kicsi voltam, alig emlékszem rá. Csak arra emlékszem, hogy magas, derék növésű, kontyba tűzött hajú szépség volt, csupa figyelem és komolyság. Öt kulléri legény vette el, Korom Mihály, akivel nagyon összeillettek. Az ő lakodalmuk még 1950 előtt volt, s nagybátyámék szegénységük ellenére, mint az utána következőknél is, becsülettel megadták a módját a lakodalomnak. Aztán 1951-ben Pista fiuk nősült, az egyedüli, aki komoly iskolát végzett: a budafoki technikumban tanult szőlészetet és borászatot. Ő is nagyon szép arcú ember volt, s a szomszédos Soltszentimréről hozott menyasszonyt, azaz ő költözött be a faluba. Erre a lagzira emlékszem leginkább.

A lakodalmat szokás szerint a hívogatás előzte meg, amikor a vőfély szalagos kalapban, szalagos bottal végigjárta a meghívandókat, s szép rigmusokban elmondta (legtöbbször verses) hívogatóját. Többször is ott voltam ennél az eseménynél, s nagy izgalommal vártam utána a lakodalmat.

Akkoriban – ötvenes évek eleje – az egész faluban, de az egész környéken sem volt még egyetlen személyautó sem, csak lovas kocsik, s a lovakkal nemcsak dolgoztak a földeken, hanem az volt a közlekedőeszköz is. A kocsik vasazott kerekűek voltak, gumikerekű nagy kocsi is egy volt csak a faluban, amivel a gazdája fuvarozott, s nekünk, gyerekeknek az is különlegességszámba ment. Mi nem tartottunk állatokat, sem lovat, sem tehenet, így szívességből kéredeztek föl nagyanyámék távolabbi rokonok kocsijára, úgy mentünk Kullérba. Az esküvőre aztán fősallangozták, főszalagozták a vendégsereg kocsijait, lovait, s a hat-hét kocsi vendégsereggel megpakolva, nagy énekszóval és csinnadrattával ment a menyasszonyért, majd a templomba. Az utolsó kocsin a cigánybanda húzta a vidám nótákat. Én nagyon szerettem Pista bátyámat, ő is engem, s az első kocsin, ami őt vitte és a násznagyot, a bak mögött, a háta mögött álltam, s ez számomra

kitüntetésszámba ment. A ceremónia, vagyis a lánykikérés és az esketés után szintén büszkén feszítettem az új pár mögött.

Jani nagybátyám háza kis tanyának számított a többi tanya között. Egy nagy szoba, mellette egy viszonylag nagy konyha volt a lakótér, mellette a kamra s azon túl az istálló és az ólak. A mulatság a szoba-konyhában zajlott, ahonnan kihordtak minden felesleges holmit, de így is nagy volt a zsúfoltság. A szoba két nagy ágyából az egyik bevetve maradt a sarokban, más oldalakon hosszú asztal-sor és székek, padok, s mellettük a vendégsereg, a sarki fő helyen az ifjú pár, az örömszülők és a násznagy. A konyha felőli sarokban, a búbos kemence mellett volt a cigánybanda helye. Ebédre sok finomságot hordtak fel a koszorúslányok, a vőfély minden fogás előtt mondta a mondókáját. A legtöbbször birkapörkölt volt a fő szám, ami az udvaron, bográcsban főtt. A kamrában volt csapra ütve a boroshordó, a férfinép és a legények leginkább ott kóvályogtak. De itt voltak a tortás-süteményes tálak is. Az volt a szokás, hogy minden család hozott egy tál tortát, amit a lakoma végén szolgáltak fel. Mindenki megkapta a magáét, s megkezdődött a kínálgatás. A szomszédok kicserélték egymás szeleteit, s így mindenki többféle tortaszelethez jutott. Ezt különösen mi, gyerekek élveztük. Mindig volt, aki diós és mákos, grillezett tornyokat hozott, s azok darabkáiért mi külön versenyt vívtunk.

Amikor mindenki torkig volt már a süttekkel, tortákkal, az asszonyok és a koszorúslányok leszedték a terítékeket, s a fehér abroszos asztalok mellett csak a fekete ruhás, fehér inges idősebbek maradtak, megkezdődött az igazi mulatás. A borosüvegek sűrűn cserélődtek, a cigányok húzták, s megkezdődött a tánc is. Amikor táncszünet volt, jöttek a „hallgatók”, vagyis az énekszó és a nótázás. Anyám engem mindig fölkért táncolni, botladoztam persze, de később, ami táncot tudtam, azt ott tanultam. Gyorsan röptül az idő, beesteledett, s mi, gyerekek persze a magunk módján mulattuk az időt, zömmel az udvaron futkároztunk, cimboráskodtunk. Én egyszer azon kaptam magam, hogy egy korombeli szentimrei fruska csapódott mellém. Futkostunk, csintalankodtunk, s a magunk módján biztos beszélgettünk is. Azt hiszem, Marinak hívták – abban az időben nekem minden lány Mari volt. Ő volt a kezdeményező, s egyszer csak azt vettük észre, hogy a bent hagyott ágyban fekszünk a dunna és a takaró alatt, és vadul öleljük-szorítjuk egymást. Megmutattuk egymásnak, mink is van, s akkor csókoltam először, vagyis puszkoltam, mert a kis Mari nagyon ügyesen csókolt és puszt. Jól összenyaldostuk egymást... Hát lehet ezt elfelejteni? Később még két lakodalmat megéltünk a Jónás-tanyán, de azokból alig emlékszem valamire.

Ekkoriban, az ötvenes évek elején, kezdtem önállóan eljárni otthonról, anyám is engedte, sőt örült neki. Bízott bennem, s mivel sem nagyanyámék, sem anyám nem tartott és ápolt Akasztón semmi rokonságot (s így én sem ismertem többedrangu rokonságomat, sem az idősebbeket, sem a saját korosztályomat), egyedül a kulléri tanyás testvéreket szerették, s szerettem én is. Pedig később kiderült, nemcsak Pusztai Dódi volt osztálytársam, hanem például egy Újvári Magda nevezetű leánya is. (Két Újvári nevű família is volt a faluban, mint ahogy két Jónás família is, de nekünk csak az egyik volt rokonunk.)

Elég nagy csavargó voltam addig is, még az ötvenes évek elején nekibátorodtam, s elkezdtem Jónás Jani bátyámékhoz önállóan járni. Tíz kilométer – hat Csengőd kövesúton, onnan négy Kullér földúton –, mi az nekem! Különösen, hogy szép is volt az út: Akasztó és Csengőd között végig kétoldalt hatalmas kanadai nyárfák szegélyezték, lombjaik összeborultak, s mintha alagútban járt volna az ember. Ebből is kitetszik, hogy Akasztóról Kullérba csak gyalog vagy biciklin tudtam eljutni (vasútállomásunk nem volt, buszjárat is csak egy, Kiskőrös felé. Mondanom sem kell, hogy mind a két nyárfasort már több évtizede, erejük teljében letarolták, s maradt a kopasz, napsütötte műút). Nagybátyámék örültek nekem, bár hasznomat ugyan nem látták. Sőt, egy éhes szájjal több, mikor országszerte úgyis döbbenetesen uralkodott a szegénység, a nincstelenség! Fekvőalkalmatosságuk is kevés volt: a szobában két ágy, egy dikó a konyhában. Az egyik ágyban nagybátyámék aludtak, Veron ángyival, s engem a többé-kevésbé pajtás, legkisebb lányuk mellé fektettek, Terka mellé, aki hat-hét évvel volt csak idősebb nálam. (Jó haverok voltunk, csipkedtük, csiklandoztuk egymást, míg Jani bátyám ránk nem szólt: Nyugodjatok már gyerekek!) A konyhában, a dikón János fiuk aludt, Jóska meg, a legfiatalabb legényfiú az istállóban, szintén egy dikón, a lovak mellett.

Étkezni is szerényen étkeztünk – ezek voltak a padlássöpréses, kulákos évek –, de mint nagymama otthon, Veron ángyi is kis semmiségekből is nagyon ízletes ételleket tudott összehozni. Annyi aludttejet és dinnyét életemben összesen nem ettem talán, mint akkor. Imádtam mind a kettőt, s alig tudtam velük betelni. (Ma is!)

Jani bátyámnak a ház körül voltak földjei, s mindjárt jobbról, a széna-szalma kazlakon túl volt a jókora dinnyeföld. Egy vasárnap reggel, a kocsit jól megrakva sárga- és görögdinnyével, nagybátyám bevitt Soltszentimrére dinnyét árulni. A templom előtti téren vertünk tanyát, s mikor a szentmise véget ért, megindult nagyban a bolt is. Jani bátyám alig győzte a lékelést, pénzsámolást. Én a kocsi hátuljában voltam, s a templomból sóvárgó gyerekek is jöttek, összeverődtek a kocsi faránál. Addig-addig, míg megszólítottak, nem adnék-e nekik dinnyét. Jó szívem vitt a bűnbe, elkezdtem nekik leadogatni a kisebbeket. Már egészen jól belejöttem, a srácok összekacsintottak velem, mikor nagybátyám észrevette. Alaposan ledorongolt, de sokáig nem tehettem, mert vártak rá a vevők. Hazafelé, mikor üres kocsival mentünk, már csak somolygott csínytevésemen.

Aztán egyszor – 12 éves lehettem – kivitt szántani is egy közeli földjére. Egy kilométerre lehetett a tanyától, és akkor csak egy, de nagy, csontos lova volt. Jártam vele a köröket, ahogy szántott, ha kellett, vezettem a lovat. De tudta a dolgát. Egy idő után, mikor még nagy darab föld volt szántatlan, nagybátyám megállította a lovat, s mondta, hogy be kell mennünk a tanyára. Én könyörögve kértem, hadd próbáljak meg szántani tovább. Végül is jókedvűen hozzájárult, s odaengedett az ekeszarvhoz. Figyelmeztetett, hogy különösen a végeken mit kell csinálni, hogyan emeljem ki az ekét, s hogy fordítsam meg a lovat a túlsó oldalra. Magam sem gondoltam, de ragyogóan ment, s miután Jani bátyám pár kört kivárt, magamra hagyott. Én könnyedén és gyönyörűen haladtam, mintha mindig ezt csináltam volna. Aztán, ahogy nagybátyám sokáig nem jött vissza,

kifogtam a lovat, az eke váza mellé állítottam, s az ekéről fölmásztam a hátára. Így, nagy büszkeséggel, lóháton mentem be én is a tanyára.

Az udvaron már kint álltak az öregek, nagy jókedvvel fogadtak, s nem tudom, én voltam-e büszkébb tettemre, vagy ők rám.

Aztán pár év múlva, már kalocsai gimnazistaként, egyedül a drága Terka lakodalmára nem tudtam elmenni, aki, ahogy anyám mondta, ha nem is korán, de nagyon jól ment férjhez egy nagydarab, szerző-mozgó kun legényhez, Madaras Lajoshoz. Nem kulléri volt, véletlenül vetődött a Jónás-tanyához, s megakadt a szeme unokanővéremen. Meg kell említenem, hogy Terkának pedig volt egy kis járashibája, de aki nem tudta, észre sem vette. Ugyanis, amikor „bejöttek az oroszok”, s ő kislány volt, egy katona véletlenül ellőtte az egyik bokáját. Madarast ez nem érdekelte, összeházasodtak, s az új asszonnyal Dunatétletlenre költöztek.

Nemcsak én látogattam Jani bátyámékat, hanem egy itt ragadt orosz ember is. Tyimofejnek hívták, Pesten lakott, s a maga módján üzletelt. Gyakran meglátogatta nagybátyámékat, hozott a városból szükséges dolgokat, amit ott lehetett kapni, s vitte helyébe a tanyasi cuccokat. Nagynéném is nagyon szerette, törve beszélt magyarul, de jól megértették egymást. Mikor én is ott voltam, leginkább témferegtem a hátsó ólak körül vagy kivittem egy pokrócot a szalmakazalhoz, s olvasgattam. Mégpedig mit? Nagynénémtól kaptam ajándékba a Vörösmarty-összes 1905-ös kiadását, s bár „magas” volt az még nekem, azt lapozgattam.

Volt még egy nevezetes utam a kulléri tanyákba, mégpedig télen. 1955-ben vagy 56-ban lehetett. Nagy tél volt, sok hóval, faggyal, s én társaimmal szinte állandóan a Kiskát befagyott vizein, nádasain voltam. Mégpedig korcsolyával! Pilóta nagybátyámtól ugyanis rám maradt egy ősidőktől való korcsolya. Pántjai voltak, s egy kulcsocskával lehetett rászorítani a bakancstalpra. Persze büszkélkedtem vele, mert társaimnak csak patkójuk volt a bakancs sarkán, de azzal is ügyesen lehetett hatosokat karcolni a jég hátára. Egy alkalommal az jutott eszembe, hogy mi lenne, ha meglátogatnám tanyás nagybátyámékat így, korcsolyán. Ugyanis az utak is jegesek voltak, a szánok és kocsik kijárták a havat, ami reggelre jól megfagyott, s egy kis ügyességgel korcsolyázni is lehetett rajta. Anyámék elengedtek. Csengődig simán is ment minden, de akkor következett a neheze, a négy kilométer földút. Az a tanyasi osztatlan iskolánál érte el a soltszentimrei műutat, s azon még egy kilométer Jani bátyámékig. Bizony, nagyon megörültek a vendégnek a végig havas pusztaságban. Misa bátyámékhoz is átmentem, ahol Rozi ángyom élt, két velem egykorú fiával. Persze, ők is ki akarták próbálni a korcsolyát, s az út túloldalán lévő árok jegén jóízűeket estek-keltek, de aztán persze rájöttek a fortélyára. Persze elmentünk a szomszédos Kolon-tó csatornához is, ahol még nagyobb volt a jég.

Ez volt a legfárasztóbb – s talán legutolsó – utam a kulléri rokonoknál. Gimnáziumba kerültem Kalocsára, s másfelé vittek útjaim. Már mint autótulajdonos, a nyolcvanas évek végén jártam arra. Jani bátyámék rég meghaltak, a tanya elhagyatva, megroggyanva, mindenütt a gaz és a gazdátlanság. S hogy a romlás, pusztulás teljes legyen, a két kisebb fiú is meghalt, s mindketten úgy végezték, hogy maguk vetettek véget életüknek.

Vadgalambtörténet

Istenem, milyen nagy madarász is voltam nyolc-tíz éves korom idején! De talán azzal kezdem, hogy nagybátyám a városban szerzett és hozott egy kanárit drótkalitikával. (Volt egy nagyobb fakalitikánk, de az nagyobb madaraknak szolgált. Például abba fogtam a vadgalambokat.) Ilyen énekes díszmadár sem volt biztosan az egész faluban. Anyám, nagybátyám prűttyögettek, szájukat csücsörítve cuppogtak neki, hogy éneklésre bírják. Én nem nagyon értékeltem ezt, sokkal jobban izgattak a verebek, cinkék, vadgalambok, amik szabadon éltek, és teli volt velük a környék. Sok verébfészekből kiszedtem a tojásokat, s ha „tiszták” voltak, feltörtem és megittam őket. A verebek a nádfödelek ereszei alatt fészkeltek, sokszor csoportosan, s nem kellett nagy ész kiszedni őket, csak el kellett érni a nádfödelek alját.

Sokkal nagyobb élmény volt azonban, amikor nagybátyám megtanított csapdázni. Ez pedig úgy történt, hogy az első udvart a hátsó udvartól drótkerítés választotta el, dróthálós átjáróajtóval. Ezt az ajtót leemeltük, az udvar szabad területén egy botra feltámasztottuk, arra zsineget kötöttünk, jó hosszút, hogy elérjen nagypapa műhelyének ablakáig (a műhely homlokzata az ablakkal a kerítés meghosszabbításában volt). Az ajtócsapda alá kukoricát szórtunk, beültünk a műhelybe, az ablak elé (ott volt nagypapa „panglija”, de nem sokat dolgozott ott), s vártuk a jó szerencsét. Általában vadgalambot, balkáni gerlét akartunk fogni, amik bőségesen voltak a szomszédos kertek fáin, s amiket a kukorica előbb-utóbb a csapda alá csábított. Ekkor meghúztuk a zsineg végét, az ajtó lecsapódott, rá a vadgalambokra. Ekkor csak ki kellett sétálni, a drótháló alól kiszedni a madarat, s betenni a kalitikába. Nagymama örült neki, megfőzte magának galamblevesnek. Az akkori nagy szegénységben ez is volt valami. Persze, zömmel a verebek és cinkék jártak rá a kukoricára, s ez nagyon bosszantott bennünket. Ugyanis hamarosan öcsém vette át tőlem a madarászszerpet, aki különben is sokat lábatlankodott a műhelyben, s elhordta játszani nagypapa suszterszerszárait. (Sokszor hallottuk nagypapa ingerült hangját: Gyurii! Hol van már megint a suszterkalapácsom?!)

Télen is vadászgattunk a környék gyerekeivel, ugyanis a Kisgát (így nevezték a mi falurészünket) nádasával, vizeivel és Tubánból lenyúló kertjeivel a lehulló havak után a mi kedvenc játszóterünk volt. Nemcsak csúszkálni lehetett a kiöntő s befagyott árkok körül (mindnyájunk bakancsán sarokpatkók voltak, s azok élére állva ügyesen lehetett csúszni, még cifra hatosokat csinálni is), hanem a nagy havakban bejöttek a kertek alá a fácánok, foglyok, még a vadnyulak is. Szereztünk finom rézdrótokat, azokból hurkot kerekítettünk, s a magokkal teli növényekre szereltük, különösen a vadcsapások mentén, s így fogtunk fácánokat, sőt, én egyszer egy megtermett vadnyulat is, ami a hidegben, nyakán a hurokkal, teljesen át volt fagyva, mikor rátaláltam. Nagymama nagyon örült neki. A legemlékezetesebb „madárkalandom” azonban nem ez volt.

Az utcánkban, harmadik szomszédként lakott Újvári Jóska bácsi és felesége, Márkus Julis néni. Jóska bácsira alig emlékszem (általában be volt szlopálva), bezzeg a feleségére!

Öregek, vagy még inkább vének voltak már mind a ketten, s Julis néni gyakran járt (botozott) hozzánk, nagymamához. Mindig fekete, hosszú, ráncos szoknya volt rajta, fekete pulóverrel, fekete fejkendővel. Az volt a szokása, hogy amikor elhúzták a delet, s ebédhez ültünk, akkor jelent meg nálunk. Az ajtó mellé ültette anyám vagy nagymama, s szokás szerint hívtuk, hogy tartson velünk, de hagyományosan mindig azt felelte, hogy az ő ebédje már megvolt. De a miénket végigülte. Arca, keze csupa ránc, hangja kissé rikácsoló, s néha jókedvében félmagyar, féltót dalszövegeket mondott – valamikor az ősei a Felföldről költözhettek át. Ilyen részletekre emlékszem, mint: „Saré, dudálé, kontya jól áll-é – nem!” vagy: „Hej a cucám a lelki, málélisztes a seggi” – satöbbi. Fogatlan szájával csúfondárosan nevetett hozzá – egyszóval: ilyennek képzeltem a nálunk gyakran emlegetett boszorkányokat.

Nos, úgy adódott, hogy egy alkalommal, amikor anyám vagy elengedett, vagy megszöktem az utcavégi gyerekekhez játszani (őket anyám „utcagyerekeknek” nevezte, hozzánk nem jöhettek, s én is ritkán hozzájuk). Pedig szép számmal voltak, tulajdonképpen két napszámos család gyerekei, velem nagyjából egyívásúak. Egyikük kertecskéje a banya szintén nem nagy hátsó kertjével volt szomszédos, és szinte a drótkerítésben, de az öregasszony részén volt egy jókora szilfa. Nos, arrafelé kerültünk, s pajtásaim mutatták, hogy elég nagy magasságban van rajta egy vadgalambfészek, ki kellene szedni, de ki meri megtenni? Természetesen én jelentkeztem. Fölmásztam a kerítésre, onnan át a fára (nagyon szerettem és tudtam is fára mászni), majd az elég vastag törzset átkarolva már fönt is voltam az ágak-lombok között. Semmi baj nem lett volna, de a vén Julis néni éppen akkor botorkált le a kertbe. Persze meglátta a gyerekseregletet, s odabicegett. A lenti gyerekek megszeppenve is, kárörvendve is nézték. Elmondták a banyának, hogy fönt vagyok a fán. A banya óbégatni kezdett, próbált lecsalni, de én persze bolond lettem volna lemenni. Toporgott kicsit, majd azt mondta: „Majd lejössz te előbb-utóbb!” Ezzel odahozta kis fejőszékét a fa alá és rátelepedett. Én a fészeknél, az ágak közt ültem. Mi legyen? Így nem maradhatok sokáig. A fészekben két tojás volt, s mivel a banya éppen alattam ült, az a ravasz ötlet jutott az eszembe, hogy a fejére ejtem a tojásokat. Céloztam, s már ment is az egyik tojás. Sajnos mellé – fekete szoknyája mellett pleccsent szét. Észre se vette. Aztán céloztam a másikkal is, s ez épp a fejét, a sötét kendőt találta. Pleccs! Julis néni felugrott, óbégatni kezdett, s szólt a gyerekeknek, hogy hívják gyorsan anyámat. Azok egymással versenyezve nekilódultak. Ez már mégsem tréfa, gondoltam, s én is gyorsan mászni kezdtem lefelé a fáról. A banya görbe botját feje fölé tartva várta, hogy elérje a lábamat. Persze mezítláb voltam, mint a falu összes gyereke tavasztól őszig. Pár suhintást kaptam a lábszáramra, de láttam, ez így nem lesz jó, s egy merész ugrással levettem magam a másik kertbe. Ekkor ért oda futva anyám, együtt a gyereksereggel. De már jöhettek! Usgyi neki, rohantam a világnak arra, amerre nem volt kerítés. Nyomomba sem értek.

Anyámnak azonban az volt a szokása, hogyha rossz fát tettem a tűzre, s nem tudott mindjárt elkapni, nem felejtette el, hanem bekészítette a konyhába nagy-papa suszterlábszóját. Előbb-utóbb csak haza kellett mennem, s aztán este, mikor már nem is vártam, jött a haddelhadd. Ilyenformán bűnhődtem akkor is.

Berény Andor

Ági-versek

Portré: Lány a repülőn

*Felhők fölötti képen
a tűnődő, nagy szemek
ritkán volt magasságba,
az égis röptének.*

Ötven év fölött

*Mint kisfiú, ki elvakult a naptól,
mert belebámult ő, a szertelen,
csak kóválygok, s félek a gondolattól –
kimondani, mi történt velem.*

Hangulatok

(1)

*Mert arcátlan tolakodás
az, ha megszólalok,
hát nem hagyják el a számat
félrenyelt mondatok,*

*s mert kibírhatatlan a csönd,
amikor hallgatok –
próbálok suttogva élni.
Mit tehetnék? Vagyok.*

(2)

*menekülj tőlem kedves
tűnődő nagy szemedet
elfordítva is őrzöd
azt ami jó lehetett
menekülj tőlem kedves
bármit is elfogadok
békén megmaradok már
ne hidd el férfi vagyok*

* * *

*Mottó: S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra?
(Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet)*

*Mint a kutya a nyáját,
A szavakat úgy terelem.
Túlsó partra, ha úszom,
Fogaim közt a szerelem.*

* * *

*Érek-e még egy gondolatot,
mosolyteremtő indulatot
vagy libabőrös borzongást?
Csak a semmit ne! Csak bármi mást...*

* * *

*Ha minden gondolat
kilúgozva egyszer,
a fejben porszemet
sem talál a vegyszer,
a sok elvárásnak
már mind megfelelünk,
egy kérdés marad még:
ez a mi életünk?
(A vágyott,
a teljes,
a saját életünk?)*

* * *

*Mert kimondhatatlan:
nem szólsz, én hallgatok...
Csendből szőnek stólát
huncut kis angyalok.*

Hiába

*Hiába rejtőzöl,
hiába tagadsz meg,
távolról alázhatsz,*

*pokolra gyűlölhetsz,
tűnő emlékemet
hiába átkozod:
belőlem magadat
kitépni nem tudod.*

Ha végleg lemondanék róla

*Ma, mint máskor, ittam-ettem,
Csak a lelkem eltemettem.*

** * **

*Ha elmentem, megnyugszol majd végre,
És felejtve mind a zaklatást,
A lelkedet előnti a béke –
Partokat a lassú áradás.*

*Néma víz, hol ritkán fodroz szellő.
Mint mesében éjed, nappalod.
A nyugalmad hogyha egyszer eljő,
Mit érdekelne, hogy hol vagyok.*

** * **

*A téli tájra szétterült az alkony,
rátapadt a tompa szürkeség.
Sűrű felhők takarják a holdat:
koromszínnel érkezik az éj.*

*De éji csöndben élesebb az elme,
villanó fény egy-egy gondolat.
Tisztán látom arcod – közben némán
üvöltésnek hallom hangomat.*

Fehér Zoltán

A Szarajevón túl legelésző szarvasok

Népvándorlás kori keleti elemek

Bátya rác néphagyományában

A Kalocsai-Sárközben található magyar-rác falu, Bátya néprajzát 1952 óta kutatom. Történetéből kiderült, hogy a 17–18. században a Balkánról érkező katolikus délszlávok rátelepedtek az itt talált maradék törzsökös magyarságra, s egy jellegzetes kettős gyökerű kultúrát hoztak létre, amely megnyilatkozott az élet minden területén.¹ A falut gazdasági, kereskedelmi nyitottsága ellenére bizonyos fokú elzárkózottság jellemezte, s emiatt igen sok archaikus magyar és rác elemet őrzött meg hagyományaiban. Az elmúlt több mint fél évszázad alatt gyűjtött anyagom publikálása során egyre határozottabban mutattam rá erre a kettős gyökerűségre.² Lassanként kialakult az a meggyőződése, hogy a hagyomány bizonyos elemei azonban nem azért *magyaros jellegűek*, mert azokat mostani hazájukban az itt talált és a környező magyarságtól vették át, hanem annál sokkal régebbiek, nyilván a balkáni őshazából hozták magukkal.³

Hogy megállapíthassuk, mi a délszláv hagyomány, tekintsünk ki a balkáni népek felé. A bolgár (délszláv) néphitről például rendelkezésünkre áll egy korai magyar nyelvű monográfia.⁴ Strausz Adolf bevezetőjében elmondja, hogy a *bolgár és magyar nép az őshazában kapcsolatban állott egymással*⁵, ezért munkájában olyan bolgár néphitadatokat közöl elsősorban, amelyekhez hasonlókat megtalálhatók a magyar, illetve a magyarral rokon kultúrájú keleti népeknél is. Valószínűnek látszik, hogy a néprajzi filológia bővülése miatt

1 Fehér Zoltán: *Bátya életrajza*. Bátya 1996.

2 Fehér Zoltán: *A bátyai nép kettős gyökerű kultúrájának sajátosságai*. A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Sz.: Halász Péter. Bp. 1991. Csak a jegyzetben, óvatosan merem megkockáztatni, hogy Bátya tulajdonképpen *reliktum* település.

3 Uő: *Pentatónia a Kalocsa környéki rácok népzenejében*. Honismeret 2001/3. 6–53.

Uő: *Két bátyai pentaton dallam*. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Sz.: Romsics Imre. Kalocsa.

Uő: *A bátyai népviselet változásai*. Bács-Bodrogtól Bács-Kiskunig. Sz.: Bárh János, Baja 2003. 185–197.

Uő: *Dusnok zenei kétnyelvűsége*. Sumo, sumo, visoka si – Erdő, erdő, de magos vagy. Dusnoki népdalok. Kalocsa 2000.

Uő.: *A bátyai antropomorf kapufélfák és szemantikai kapcsolataik*. Cumania 12. Sz.: Bárh János. Kecskemét 1998. 249–306.

Uő: *Nationis Ungarico partim, partim Illyrico*. Egy kalocsai-sárközi falu népességtörténeti kérdései. Forrás 1987/7. 77–83.

Uő: *Pentaton betyáracok*. Előadás a Kecskeméti Népzenei Napokon 2001. (kézirat)

Uő: *Tenger közepén pacsirtafészék* (Archaikus magyar elemek bátya kétnyelvű folklórjában). Forrás 2001/5. 83–89.

4 Strausz Adolf: *Bolgár néphit*. Bp. 1897.

5 Uo.: 1.

ma már árnyaltabban fogalmaznánk meg megállapításait. Adatainak bősége így is nélkülözhetetlen a további kutatások számára.

A bennünket közelebből érintő másik délszláv etnikum néphitébe csak Spiro Kulisic szerb mitológiai szótára alapján nyerhettem betekintést Jung Károly ismertetése nyomán.⁶ Ebben a szerző a szerb ősvallás számbavétele során jóformán csak ősszláv, trákoillir elemeket mutat ki. Bár utal pl. arra is, hogy a pogány szlávok bálványai mennyire hasonlítottak a keleti nomád népek kamennaja babáira, s talán a karácsonyi rituális sertésölés is emlékeztet a finnugor népek medvetoraira, s a varázsló ősszláv neve kelta, illetve finn (!) kapcsolatokra utal. Bizonyos elemek pedig, mint például az ősök tisztelete, valamint az égítstkultusz, sok nép sajátja volt. Általában elmondható, hogy nem ismeri vagy nem veszi figyelembe azokat a hatásokat, amelyeket a népvándorlás korának keleti nomád népei hoztak a Balkánra.

Az újabb magyar néphitkutatás, bizonyos előzmények után, ismét az európai hatásokat hangsúlyozza.⁷ Egyre inkább figyelembe veszi a balkáni népek hiedelemvilágát, s ezekkel állítja párhuzamba, illetve ezekből vezeti le a magyar hiedelmek egy részét.⁸ Különös előnyben vannak ezen a téren azok a magyar kutatók, akik beszélnek is valamilyen délszláv nyelven, illetve ilyen lakosság körében élnek. Bálint Sándor szinte nélkülözhetetlennek tartja e nyelvek ismeretét a magyar szakrális néprajz kutatásában.⁹ A magyar népi kultúrát európai kontextusba helyező kutatás azonban nem helyez megfelelő súlyt arra a tényre, hogy ezek a balkáni képzetek nem mindig az európai, pontosabban szláv (trákoillir), illetve román (vlah) ősiségből erednek, hanem a beolvadt keleti nomád népek hitvilágából. Pócs Éva például megállapítja, hogy Kelet-Európában, s főképp a Balkánon a boszorkány képzetét a tündéréké előzte meg, s itt a *boszorkány legnevezetesebb, egyik nyilvántartott őse a római strix*.¹⁰ *Boszorkány* szavunk azonban török eredetű (jelentése a nyom ígéjével azonos). Bátyán is *boszurkán*nak nevezik *rácul*. Diószegi Vilmos már ezt a hiedelemalakot is összehasonlította európai rokonaival, s megállapította róla, hogy sok hasonlóság mellett sajátosan magyar képzetet képvisel benne a boszorkány szarva (ez nem az ördög szarva!), amit a bátyaiak is láttak a lucaszékről. A szarvas fejviselet rokon népeink boszorkányképzetében is megtalálható. Az agancs eredetileg a táltos fejviseleti darabja volt.¹¹ Azt a felfogást, amely a magyar néphitet teljes egészében az európai hagyományokból eredezteti, még Pócs Éva is finomítja, amikor elismeri, hogy csak olyan esetekben vettünk át európai elemeket, amely esetekben volt hova kössük azokat.¹²

A boszorkány szarva és az ezekhez hasonló képzeteket Pócs Éva az európai samanizmus elemeinek tartja, amelyek Európa úgynevezett reliktum területein maradtak fenn.¹³

6 Kulisic, Spiro: *A szerb ősvallás és mitológia*. Ethn. XCII. 1981. 111–119. Jung Károly ismertetése és fordítása.

7 Gunda Béla: *A rostaforgató asszony*. Bp. 1989.

8 Kiss Mária: *A Szerb mitológiai szótár koncepciójáról*. Mítosz és történelem: Sz.: Hoppál Mihály és Istvánovits Márton 394–399. Bp. 1978.

Pócs Éva: *Tündérek, démonok, boszorkányok*. Bp. 1989.

Uő: *Élők és holtak, látók és boszorkányok*. Bp. 1997.

9 Jung Károly: *Gondolatok a magyar–délszláv egybevető néphiedelem és mitológiai kutatás kapcsán*. Ethn. XCII. 1981. 142–147.

10 Pócs Éva: 1989. 12.

11 Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Bp. 1958. 252.

12 Pócs Éva: *A magyar mitológia és Európa*. Honfoglalás és néprajz. Bp. 1997. 309–323.

13 Pócs Éva: *A magyar sámánizmus a kora újkori forrásokban*. Bp. 1996.

Demény István Pál a Pócs Éva által felsorolt reliktum területeket kiegészíti, mégpedig éppen azokkal a területekkel, amelyekről a bátyiaiak egy része is érkezett a 17–18. században. Ezek ugyanis a középkorban a magyar koronához tartozó országok és a velük közvetlen területek egy részét alkották.¹⁴

Amikor Róheim Géza kutatásai alapján kijelentette, miszerint annyi a párhuzam a magyar és a szomszédos szláv népek hiedelmei között, hogy a magyar néphit szláv néphit¹⁵ ugyanabba a hibába esett, mint amikor a korai magyar régészet a honfoglalás kori magyar köznépi temetőket teljes egészében szláv temetőknek könyvelte el.

Ha szomszédaink néprajzát vizsgáljuk, a magyarság néprajza is mélyebb dimenziót kap, hisz az együtt eltöltött ezer esztendő nem múlt el fölöttünk nyomtalanul. Amikor Kósa László a magyar és a szomszéd népek interetnikus hatásainak vizsgálatát veszi számba, megállapítja: A magyar–délszláv néprajzi kapcsolatok kutatása igen töredékes.¹⁶ Érdemes volna pedig az ilyen irányú kutatás, különösen pedig a nyugati keresztény kultúrkörbe tartozó horvát–szlovén kapcsolatok területén. Ezekkel a katolikus délszláv népekkel álltunk ugyanis Kárpát-medencei történelmünk kezdetétől a legintenzívebb kapcsolatban. A kereszténységet terjesztő papok is leggyakrabban szlovének, horvátok voltak. Erről nem csak jövevényszavaink tanúskodnak. Az államalapítás után fokozatosan terjeszkedő magyar királyság bekebelezte Horvátországot, Dalmáciát és Boszniát is. Így az itt élő népek kisebb-nagyobb megszakításokkal évszázadokig a magyar Szent Korona fennhatósága alatt éltek. Ennek következtében Szlavónia, Horvátország északi és északkeleti részén a magyar műveltség befolyásolta a horvát népi kultúrállományt – írja Gunda Béla Milovan Gavazzira hivatkozva.¹⁷ Nem csoda, hogy a délszláv epikus énekek több magyar történelmi hős nevét megőrizték (Hunyadi János, Mátyás király, Zrínyi Miklós). Bátyán például él egy rác nyelvű balladaszerű ének Mátyás király és a váradi bán, Dóczi Péter párbeszédéről, s a dallam a magyar pentaton hangsoron szólal meg.¹⁸ Attila hun király kardjáról pedig nemcsak a szlovének mesélnek – miként erről Bellosics Bálint 20. század eleji gyűjtéséből tudunk¹⁹ –, hanem Bátyán is.²⁰

A Balkán máig fortyogó néprajzi konglomerátum. A déli szlávokba beolvadt különféle népek tudniillik még évszázadokig őriznek valamit ősi sajátosságaikból. Henkey Gyula a bulgáriai tatárok közt végzett antropológiai méréseinek eredményei például a magyarországi kunokkal való kapcsolataikat valószínűsítik.²¹ Györffy István már a XX. század elején javasolta, hogy a magyar néprajzosok végezzenek a bulgáriai törökök közt kutatásokat.²² A Balkánról Magyarországra felhúzódó katolikus délszlávok körében is gyanítható valamiféle keleti hatás, s ennek a hatásnak egy része még a balkáni őshazában érthette őket.

14 Demény István Pál: *Európai-e a sámánizmus, keletiek-e a táltosmondák?* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár 2000. 149.

15 Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Bp. 1925.

16 Kósa László: *Ki népei vagytok?* Bp. 1998. 187.

Uő.: *Néphagyományaink évszázadai*. Bp. 1996. A magyarok, az erdélyi románok, a kárpátukránok, a szlovákok és a horvátok népi kultúrájának archaikus rétegei igen közel állnak egymáshoz. 47.

17 Uo.: 188.

18 Fehér Zoltán – Fehér Anikó: *Bátya népzeneje*. Kecskemét 1994.

19 Bellosics Bálint: *Hol van Attila sírja?* Ethn. 1891.

20 Fehér Zoltán: *Az ördögnek adott lányok*. Bányai hiedelmek és népmesék. Bp. 1987.

21 Henkey Gyula: *Rusze környéki tatárok embertani vizsgálata*. Antrop. Hung. XI. 1972.

22 Bartha Júlia: *A keletkutató Györffy István*. Bp. 2001. Magyarország régi balkáni birtokai. Hajdú Zoltán: *Az intézményes Balkán-kutatásnak és fejlődésének problémái*. Pécs, 2003.

A Szent István-i országban ez a hatás a többségi magyarság következtében még csak fokozódott, miként azt Bácsa példája is bizonyítja. A Boszniában, Dalmáciában, Szlovéniában, Horvátországban megért magyar hatások közül jelentős volt a török kori kényszermigráció. *A török világ szinte letépte a magyarságot földjéről – írta Princz Gyula. Nagy tömegeit a Balkánra hajtotta, s ezzel a Balkán népeibe beolvasztotta. Ennek az embertömegnek a mértékét a török időkben évi tízezer főre becsülik.*²³ *Fajlag, ha a fogolyszámot a népszámhoz vetjük, olyan hatalmas vérkeveredésnek kellett akkor végbemennie, ami teljes asszimilációval egyértelmű. Vérségi tekintetben a szerbség testvéremzete lett a magyarnak, s joggal állíthatjuk, hogy a szerb nép ereiben legalábbis annyi magyar vér folyik, mint a bolgár nép ereiben bolgár vér.*²⁴ 1818-ban Rummy Károly György adott hírt a Boszniában élő, török időkben odakerült, s állítólag még anyanyelvükön beszélő magyarokról.²⁵ Újabb közlés erről a kérdésről a *Műveltség és hagyomány* 10. kötetében jelent meg Milenko Filipovic tollából: *A magyarok az észak-boszniai és az észak-szerbiai néphagyományban* (Debrecen 1968).²⁶

Másrészt a török hódoltság is közvetített bizonyos keleti elemeket a délszlávokhoz, mintegy megerősítve azokat, amelyeket a népvándorlás kori népek hoztak a Balkánra. Ahogy Jung Károly írja, *az iszlám kultúra befolyása a Balkán hagyományvilágára mintegy félezer évet tett ki, ennek folytán aztán nem tartható véletlennek, hogy ugyanazok a hagyományok itt is kimutathatók, mint a türkménekénél.*²⁷

Rásonyi László László Gyulával közösen megjelent tanulmánykötetében, a *Hidak a Dunán* címűben adatok tömegével bizonyítja, hogy a Balkán etnikai képének kialakításában keleti nomád népek sokasága vett részt. Tanulmányaiban a következőket veszi számba: hunok, avarok, onogurok, blakok, azaz bulakok, besenyők, úzok, kunok (kumánok).²⁸ Persze nem hagyhatjuk figyelmen kívül a bolgárokat és a tatárokat sem. Rásonyi három népről, a magyarról, a románról és a bolgárról írja a következőket. *Mindhárom népre egyaránt sztyeppe eredetű uralkodó családja volt sorsformáló hatással, a harmadikra pedig el-kipsak-törökösödött mongol eredetű dinasztiaja.*²⁹

A Balkánnak a magyar érdekkörbe vonása korábbi előzményekre vezethető vissza. László Gyula írja: *A balkáni területek meghódítása már Baján terveiben is szerepelt, s éppen bolgár csapatokat (a kutrigurokat) küldött oda. E szempontból talán az sem véletlen, hogy Árpád-házunk is erőteljesen terjeszkedett Horvátország és a Nyugat-Balkán felé.*³⁰

A horvátok ősei északról vándoroltak az Adriai-tenger partjára, s vezérek neve mind török eredetű, pontosabban avar (Külük, Kösendzi, Muget, Alpel, Tugay, Buga).³¹ Az avarság beolvadása korán megtörtént, hiszen Bíborbanszületett Konstatin görög császár

23 Princz Gyula: *Magyar földrajz III. Az államföldrajzi kép.* Bp. é. n. 221.

24 Uo.: 218.

25 Rummy Károly György: *Magyarok Boszniában.* Tudományos Gyűjtemény 1818. 5. 128. Közli Paládi Kovács Attila sz.: *Magyar tájak néprajzi felfedezői.* Bp. 1985. 390–391.

26 Uo.: 390.

27 Jung Károly: *Gondolatok a magyar-délszláv egybevető néphiedelem és mitológiai kutatás kapcsán.* Ethn. XCII. 146.

28 Rásonyi László: *Hidak a Dunán.* Régi török népek a Dunánál. Bp. 2004. 199–348.

29 Uo.: 328.

30 Uo.: 154.

31 Uő: 220.

750 körül az Athén környéki szórvány avarokról azt írja: *az avarokat szlávoknak is nevezik*.³² Még a Horvátországot kormányzó főméltóság címe a *bán* is az avar *bagán* szóból ered.³³

László Gyula kettőshonfoglalás-elméletében a késő avarokat már magyaroknak gyanítja. Az Avar Birodalom felbomlása idején, 670 táján, a mai Magyarország területén élő onogur nép vezérének, Kuvrát kánnak ötödik, vagyis legkisebb fia maradék népével a Balkán-félsziget nyugati peremvidékére vonult, s ott telepedett le.³⁴ Épp az onogurok azok, akiknek neve alapján hívnak minket Európa népei hungarusnak, vengrinek, uhorskinak, ungurnak, ungarnak, ungarehsenek, ongrinak.³⁵ A Nyugat-Balkánon letelepedett onogurok emlékét őrzik az itt előkerülő „*griffes-indás veretek*” és a sok „*obr*” helynév.³⁶ Ez a terület pedig Dalmáciától Albániáig terjed, de még Bosznia is benne foglaltatik.³⁷ Az ő népzenéjük alapja is a pentaton hangsor lehetett, hitviláguk pedig olyan, mint a keleti népeké. A Vardar folyó mellé települt népességet Anonymus *Csabamagyarának*, a XII. századi bizánci források pedig *vardarióta türköknek* nevezték.³⁸

Bátya és a közeli, szintén rác jellegű Dusnok népének antropológiai adatai is furcsa meglepetéssel szolgálnak. A sok délszláv eredetű családnév és a 17–18. századi történeti adatok délszláv beköltözésről tanúskodnak. Valószínűleg 1687 után több helyről és különböző időben spontán módon húzódtak föl és letek hazára a Kalocsai-Sárközben, ahol rátelepedtek a törököt átvészelt magyar őslakosság töredékeire.³⁹ Őshazájuk a Nyugat-Balkán, Bosznia, Dalmácia és Horvátország lehetett. Ennek következtében az itt élők embertani típusában az iráninak, dinaroidnak kellene meghatározónak lennie, Henkey Gyula antropológiai mérései viszont azt bizonyítják, hogy *Dusnokon és Bátyán a Dalmácia őslakóival, az illirekkel kapcsolatba hozható dinári típus előfordulása jelentős, de nem olyan mértékben, mint az előforduló dalmát családnévek száma alapján várni lehetne, (...) de a törökök magyarokkal kapcsolatba hozható típusok közül a turanid áll az első helyen, az előázsi (armenid) gyakorisága mindhárom helyen (Bátya, Dusnok, Miske) jelentős*.⁴⁰

Családnévek

Rásonyi László könyve tanúsítja, hogy Szeben városnevünk a *Sebin* onogur névből ered. A *Sebin* a szülők óhajtatását kifejező, az úgynevezett desiderata (vagyis sorsmeghatározó) nevek közé tartozik. Jelentése: *örülj*. Bátyán a 18. század elején a keresztelési anyakönyvben ilyen formában találkozunk ezzel a szóval családnévként: *Juditha Sebiny Szentlászlókirályba*. (Talán a szlavóniai mai Szentlászló községből érkezett.)⁴¹

32 Uő: 221.

33 Uő: 222.

34 László Gyula: *A „kettős honfoglalás”*. Bp. 2004. 153. Mintha a Kézai-féle hun történetbeli Csaba királyfi kivonulásának a párját olvassánk. (F. Z. megjegyzése)

35 Uo.: 141.

36 Uo.: 154.

37 Uo.: 154. „*a novipazári temető majdnem a mi griffes-indás temetőinket példázza.*”

38 Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959. A bizánci forrásokban a magyarokat korábban is *türköknek* nevezték.

39 Fehér Zoltán: *Bátya életrajza*. Bátya 1996.

40 Henkey Gyula: *Kalocsa és környéke népességének etnikai embertani vizsgálata*. Cumania VI. Historia. Kecskemét 1979. 410.

41 Bátyai Plébánia Hivatal: *Keresztelési anyakönyv I.*

Ugyancsak keleti, mégpedig török eredetű a *Sakan* név. Talán ennek korai változatát viselte *Cakan* izmíri emír, aki 1091-ben seregével Bizáncot szorongatta.⁴² Ezt a családnévet 1729-ben *Georgi Sakan Sclavi* alakban jegyezték be a bátyai anyakönyvbe. Ma egyik név viselői sem találhatók meg Bátya népességében, sőt az anyakönyvekben is mindkettő csak egyszer-ször fordult elő. Mindkét név viselői tehát csak átmenetileg tartózkodtak Bátyán, de előfordulásuk jelzi, hogy olyan szláv népesség érkezett ide, amelynek ősei között törökös (onogur) népek voltak. Egyébként a *Sakan* családnév *Sákán* alakban ma is él Bácsalmáson.

Gyermekdal

Tudjuk, hogy a hitvilág elemei szólássá, paródiává válhatnak vagy a gyermekköltészetbe süllyednek le, annak értelmetlen részeivé lesznek. A samanisztikus gyógyítás emlékeként gyakran idézik a közismert gyermekdal következő sorait, amelyben a sérült gólya lábát *síppal, dobbal, nádihegedűvel* gyógyítják.⁴³ Ritkábban hozzák szóba a dal egy másik változatát: *Gólya, gólya gilice, / Ki lányát vetted el? / A tengeri bokrosét. / Mivel vitted haza?*⁴⁴ A szövegből a *tengeri bokrosét* szavakra hívnám föl a figyelmet. *Isten* jelentésű török eredetű *tenger* szavunk előfordul a közismert gyerekmondókában:⁴⁵ *Egyedem-begyedem tenger tánc, / Hajdú sógor, mit kívánsz? A mondóka Bátyán is ismert, ám itt az „értelmetlen” magyar szöveget rácul folytatják: Egyedem-begyedem tenger tánc, / Hájde sógor na duván.* (Gyere, sógor, dohányért!) Itt nyilvánvalón magyar hatásról van szó. Egy magyar gyerekektől hallott szöveget vettek át, s értelmeztek, kiegészítettek rácul.

Még feltűnőbb ennek a szónak a megléte a következő bátyai gyermekdalocskában, amelyet a közismert sőtörő játékhöz énekeltek. *Tenger tuce maka, / Tengerica soli, / Daj mi Tenger mara maka, / Da si skuvam tri cikmaka, / Sluc u bunar! (Tenger töri a mákot, / Tengerne a sót, / Adjál Tenger egy kis mákot, / Hadd főzzek három csikmakot, / Slutty a kútba!)* Ennek a mondókának nincs meg a magyar megfelelője. Eredeti rác gyermekköltészeti alkotás.

A *tenger* főnév itt egyértelműen személynévvé válik, olyan személy nevévé, akinek felesége is van. Ne feledjük, a nagyszalontai mondókában a *tengeri bokrosnak* meg lánya van, tehát szintén személy. A természetfölötti lények hím- és nőnemű párosa megtalálható az ajtót, illetve a küszöböt őrző bátyai ráolvasásban. Őket *uroknak* és *urokicának* nevezik.⁴⁶ A szövegben szereplő *mákot* és *sót* a magyar néphitben (így Bátyán is) boszorkányelhárításra szokták használni. A csikmak (diós vagy mákos tészta) pedig a karácsonyi étkezés szokásos fogása. Mivel pedig a karácsony gonoszjáró nap, jó, ha a rosszak elhárítására olyan sót és mákot használunk, amelyet náluk nagyobb hatalmak készítenek elő. Ilyen lehetett a Tenger és Tengerica nevű istenség.

42 Rásonyi László, i. m. 287.

43 *Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok.* Bp. 1951. 134.

44 *Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok.* Bp. 1951. 112.

45 *Magyar etimológiai szótár.* *Tenger* címszó. A *Tengeri bokros* kifejezés nyilvánvalóan egy régi értelmes szókapcsolat romlásaként jöhetett létre. Csak ötletként vetem föl, hogy talán a török *Tengri-berdi* (*Istenadta*) személynévből származik. Vö.: Rásonyi, i. m. 210.

46 Fehér Zolán: *Bátya néphite.* FA 3. Bp. 1975. 1226. Vö: Pócs Éva: *Tündérek, démonok, boszorkányok.* Bp. 1989. 62–63. Pócs Éva az európai őrzőszellemek közé sorolja őket.

Búcsús ének

Harangozó István bátyai útkaparó, régi jó adatközlőm vagy negyven éve mondta el a közismert dalbetétes, tréfás mesét, amely szerint a búcsúsok az előénekes minden szavát gondolkodás nélkül megismétlik, éneklik. Maga a történet közismert. (Nyilván megvan a száma a népmese-katalógusokban.) Az a szó azonban, amivel a búcsúsok éneklését megnevezi, a figyelemre méltó hajmáriázás (haj, Máriázás). Nem tudom, de nem hiszem, hogy volna olyan búcsús énekünk, amelynek refrénje ez lenne: Haj, Mária, haj, Mária! Ha volt ilyen ének, a búcsúsok rítuséneke, akkor benne a Diószegi által fontosnak, ősi emlékeknek tartott, a sámánénekekből megmaradt haj indulatszót, istenhívó szót találjuk. (Az énekelt dallam sem a szokásos mai népének, hanem az ugor népzeneiben otthonos lá-pentachord.)

A tréfás mese szó szerinti lejegyzésben:

Mentek a búcsúsok Máriagyűdre, és vót útközbe egy Bencze-féle csárda. Az előénekes megtölte magának az üveg pálinkáját, hogy az úton tudja egy kicsit öblögetni a torkát, ahogy éneköl. Ahogy megöntötte, úgy egy kicsit az üveg fönt vót. A szoknyájával lehúzta a dugót az üvegről, és a szél miatt elkezdött huholni az üveg. És a másodénekes, aki mönt utána megín, hajmáriázott, ugye

Haj, Mária, haj Mária

(m m r m m r r m)

(–)

És akkor a másodénekes szót neki: Dugd be, dugd be, ne huholjon! – má az üvegre mondta, nem az énekre. Ez meg:

Dugd be, dugd be, ne huholjon, haj Mária.

(m m r m m r r m d t l,)⁴⁷

Találós kérdés

A *Kalevala* (Vikár Béla fordításában) így mondja el a világ keletkezését:

Hát ekkor a Vizasszonya.

Vizasszonya, ég leánya

Térít tengerből emelé,

Lapockáját hullám fölé,

Hogy a réce ott fészkelne,

Lakóhelyre jóra lelne.

A kecses kacsamadárka

Ott repdesve szálldogálva,

Észreveszi kék víz tükrén

Vizasszonya térít tüstént.

Véli: pástos emelkedő,

Gyepesedő kis dombtető.

Csak repesget, csak szálldogál,

A térdőre lassan leszáll,

Fészkit rajta meg is rakja,

Arany tojást tojik abba.⁴⁸

47 Ak.: Harangozó István 62 é. 1967.

48 *Kalevala* (Vikár Béla fordítása, Gulyás Pál utószavával). Bp. 1944.

Ebből a groteszk idillből – szinte a semmiből – világok születnek: a Föld, a Nap és a Hold. Gulyás Pál költői tanulmányában a magyar mondavilágon és folklóron keresztül közelíti a csodák világához, a finnek naiv eposzához. A kérdésére felelő hajdúhadházi szőlőmunkás ugyanis szinte a *Kalevala* gondolatpárhuzamaival meséli el, hogy az éppen megszólaló kakukk csak azután kezd énekelni, miután az árpáról harmatot ivott. A természeti jelenség magyarázata *egy különös villanás az Alföld kellős közepéről* – írja Gulyás Pál.⁴⁹

De talán van a Kalevalának más magyar megközelítési lehetősége is, nem csak Hajdúhadház határából nyílik rá kapu. Máig emlékszem, milyen örömet szerzett számomra egyik véletlenszerű néprajzi leleményem. Évtizedekkel ezelőtt bátyai sógorom anyja, Sáfárné Fekete Mária tette föl nekem a különös találós kérdést: *Na pol morje cancurovo gnijzdo. (Tenger közepén pacsirtafészek.) Mi az?* A megfejtésen máig gondolkodhatnék, ha nem közölte volna. *Pupak. (Köldök.)* Érdekes, hogy faggatózásaim ellenére mások nem ismerték ezt a költői talányt. A közeli, hasonlóképpen magyar-rác Dusnokon viszont még él, igaz, funkcióváltással szólásként. Ott az elhanyagolt, régies, magányos házat nevezik így. Ez a megnevezés pedig megengedi azt a feltételezést, hogy a dusnoki rákok ismerték azt az ugor elképzelést, hogy *az isten láncon bocsát alá egy kis földet, s azon áll az első ember háza.*⁵⁰

A bátyai találós kérdés minden bizonnyal egy teremtsmonda vagy -mítosz maradványa. Kísértetiesen emlékeztet a *Kalevala* idézett epizódjára. A képzet egyébként más finn-ugor népeknél is ismert. Az inkeri teremtsmondában például *Nap madara, fecskemadár* rak fészket a tengerparti zsombékra. Mikor pedig a tenger hullámai elragadják három tojását, egy kováccsal készítettet gereblyével húzza össze fészke maradványait, hogy megteremthesse belőle a világot.⁵¹

Ez az archaikus képzet akkor keletkezhetett, amikor az emberiség szimbólumokban ragadta meg a világot, s a szimbolikus gondolkodás elemei mindenki számára érthetőek, *dekódolhatók* voltak. A *madár*, a *fészek* és a *tenger* a finn, az inkeri és a bátyai rác adatban egyaránt megtalálható. Nézzük ezek közül elsőnek a *fészek* (= *köldök*) jelentését. Láttuk, hogy a kalevalai réce a Vízanya térdét *gyepesedő kis dombtetőnek* nézi, s az inkeri monda fecskemadra is füves *zsombékra* fészkel. Feltételezhető, hogy ezek a fészekrakó helyek a vulva szinonimái éppen úgy, mint a bátyai találós kérdés *köldöke*. Berze Nagy Jánostól tudjuk, hogy földünk szinte valamennyi népénél ismert a *világ közepének* fogalma, amit a *világ köldökének* is neveznek.⁵²

Apokrif imádság

A bátyai rác folklór további adatokat is tartalmaz a „*keleti hagyomány*” balkáni továbbélésére. Tényként fogadhatjuk el ugyanis, hogy a rác nyelvű folklór alkotásokat a bátyaiak ősei nyugat-balkáni őshazájukból hozták magukkal, s nem a Kalocsai-Sárközyben vették át. Egy Reguly gyűjtötte vogul teremtsmondában *Numi-Tarem atya vasláncon, ezüstbölcsőben férfit és nőt ereszt alá az égből.*⁵³ Egy másik vogul medveénekben az *Ég lánya* leszállásának éneke címűben hasonló motívumot találunk.

49 Uo.

50 Vargyas Lajos: *Honfoglalás előtti keleti elemek a magyar folklórban*. Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Bp. 1984. 102.

51 Finnugor-szamojéd (urali) *regék és mondák*. I. Bp. 1984. 115.

52 Berze Nagy János: *Égigérő fa*. Pécs 1958.

53 Vargyas Lajos: *Honfoglalás előtti keleti elemek a magyar folklórban*. Keleti hagyomány, nyugati kultúra. 103. Bp. 1984.

Numi Torem, jó atyám
 Hétkarikás ezüsbölcsőt
 Azt kalapál
 Hétágú ezüstláncot
 Azt is csinál
 Ezüstíves bölcsőbe
 Ezüstpántú pántos bölcsőbe
 Köt be engem
 Fektet íme, engem
 Alsó ég felé elkezdett lebocsátni

Szinte ugyanezek a kozmikus képek villantak föl előttem, amikor – jóval Erdélyi Zsuzsa korszakos jelentőségű könyvének megjelenése előtt – feleségem nagyanyja, özvegy Szűcs Péter Pálné Perity Margit elimádkozta nekem az alábbi gyönyörűséges apokrif imádságot.

Sto u nebu skripa?
 Gospa sinka ziba
 Na najtanjemu vlasku
 A vlasekse otarze
 Gospa sinka dopade
 Odnenega na morje
 Na morju su galiije
 Pomogle nas Marije

Mi csikorog az égből?
 Az Úrnő a gyermekét ringatja
 A legvékonyabb hajszálon
 A hajszál elszakad
 Az Úrnő a fiút elkapja
 Elviszi a tengerhez
 A tengeren a gályák
 Segíts meg, Mária!

A bátyai imádságban az égi lény Szűz Mária, akit azonban először Úrnőnek (Gospa-nak) neveznek, miként mi is a pogány magyar istennő nevével Boldogasszonynak tiszteljük az Istenanyát. A rác szöveg nem beszél bölcsőről, de hát mi másban lehetne ringatni a gyermeket. Aztán az Úrnő nem is láncon bocsátja le gyermekét, hanem a *legvékonyabb hajszálon*. Ez a hajszál azonban *csikorog*, mint a lánc. Ennek a mítoszi hajszálnak is megtalálható a mása egy vogul teremtszövegében. Arany Kaltes ifjú néniének hajfonatában ugyanis *ott fénylik a Nap (...) ott villog a Hold*. Szerintem az imádság és a teremtszöveg *hajszála* egyaránt a napsugarat jelenti. Szibériai kőkorszakbeli sziklarajzokon láthatunk olyan emberalakú mítikus lényeket (valószínűleg megszemélyesített égitesteket), amelyeknek kerek fejéből a hajszálak sugarakként, mint valami antennaerdő, áradnak szét.⁵⁴ Az égből aranyláncon alá bocsátott gyermek képzelete nálunk a székel-földi *Disznóficó* című meséből ismert, aki *az ég rááján túl egy gyémántpalotában aranyláncon lógó bölcsőben nyugszik*.⁵⁵ Vargyas Lajos ugorkori hagyománynak tartja ezt a képzetet.⁵⁶

Mint a bátyai példa mutatja, jogos Jung Károly kívánsága, amikor fontosnak tartaná Erdélyi Zsuzsanna imádságyűjteményének és ráolvasásanyagának összevetését a közép-európai, főképpen a délszláv anyaggal.⁵⁷ Másrészt az égitestkultusz emlékeként élő újholdimádságok szinte szó szerinti egyezést mutatnak.⁵⁸

54 Hoppál Mihály: *Szibériai sziklarajzok és urali népek mitológiája*. XXX. Napfejú ember. Okladnyikov, A. – Martinov, A. J.: *Szibériai sziklarajzok*. Bp. 1989.

55 *Leszállt a medve az égből*. Vogul népköltészet. Sz.: Kálmán Béla. Bp. 1980. 7.

Vargyas Lajos, i. m. 104.

56 Vargyas Lajos, i. m. 105.

57 Jung Károly, i. m. 143.

58 Uo.

Mi az európai (balkáni) és mi a keleti elem a következő bátyai égitestkultusz körébe tartozó hiedelmekből? Bátyán és Kecelen még emlékeznek rá, hogy régen újhold vasárnapján *körmenet vót a templom körül*.⁵⁹ Újhold péntekjén a szokásosnál is szigorúbb böjtöt tartottak a bátyaiak. Ilyenkor kenyéren-vízen éltek.⁶⁰ Az újhold vasárnapján keresztelt gyerekről azt tartották, hogy belőle híres lány (legény) lesz.⁶¹ Bátyai hiedelmek szerint újholdkor aktivizálódnak a boszorkányok (ilyenkor eszik a Holdat), s ilyenkor mennek kölcsönkérni, hogy ronthassanak.⁶² Ugyancsak Bátyán azt mondták, hogy az újholdvasárnapi misén úrfelmutatáskor a pap megláthatná a falu boszorkányait a serlegben, de nem néz bele. (Tehát a Napban.)⁶³ Három újhold vasárnapján mentek felajánlásból (pl. betegség gyógyítása céljából) a hajósi búcsúba.⁶⁴

Bátyán az égitestekbe nézés általában tilos. A tilalmak és az előírások azonban nem egyöntetűek, nem egyértelműek. Nyilván rá kell nézni az újholdra, ha az azokban jelen lévő isteni hatalmakkal akarunk kapcsolatot teremteni. Szankon ezt mondták: *Köszönni szoktam az Újholdnak. Dicsértessék a Jézus Krisztus. Uram Jézuskám, segíj meg!*⁶⁵ *Mikor újholdat látunk, szoktunk köszönni neki: Dicsértessék a Jézus Krisztus!*⁶⁶

Bátyán különösen sok újholdimádság ismeretes. Ezek ráolvasásnak is tekinthetők, mert rendszerint betegségek gyógyítására szolgálnak. Akkor kell elmondani őket, ha véletlenül, tehát nem szándékosan keresve, észrevevük az újholdat. *Mikor kimegyek és meglátom az újholdat, akkó nem szabad továbbmenni, hanem köröszöt vetni, és köll mondani háromszor: Mlad mesec na vece, Moji boli mánje! (Újhold nagyobbra, az én betegségem kisebbre.)*⁶⁷ *Ha véletlenül meglátja az új újholdat (akkor mondja). Ha keresi, nem érvényes. Hirtelen megáll, és arrafelé fordulva mondja: Mlad mesec, mlad kraj, / Kad tebe zmiya ugrize, / Onda nek mene zuboli (Újhold, új király, / Amikor téged megcsíp a kígyó, / Akkor fájjon nekem a fogam.)*⁶⁸

Ha szándékosan akar valaki az újholdhoz imádkozni, akkor sem szabad ránézni a következő adat szerint. *Újhold vasárnap hajnalba három órakor menjen ki az udvarra, és tíz miatyánkot imádkozzon el, de ne nézzen a Holdra. De hogyha visszafordult, vagy lenéz. Már nem csinált semmit. Fogjon sóprút a balkezébe és háromszor kerülje meg a házat egymásután. Közbe, hogy szembefordul az újholddal, akkor ezt kell mondani. Minden harmadik hónapba kell megcsinálni egy év alatt. (Ugyanaz az imádság, mint előbb.)*⁶⁹

Az imádság elmondásának a helye is fontos. Mindig a szabad ég alatt kell imádkozni, tehát az udvarban vagy a kapu (kapufélfa) előtt. *Újholdkor át kell lépni a kapu küszöbét és komolyan kellett mondani. Szent Péter, Szent Pál, El akarok menni lakodalomba, De helyettem elküldöm a tyúkszememet.*⁷⁰ Az udvar az udvaron kívüli világgal szemben szakrális tér, a világ közepe, ahol megtalálható a világfa mása, az emberalakú kapufélfa, s itt lehet kapcso-

59 Fehér Zoltán: *Az imádságos Bátya* (kézirat, pályamunka). 2005 és 2004. 9., 10.

60 Uo.: 73.

61 Uo.

62 Fehér Zoltán: *Az imádságos Bátya* (kézirat, pályamunka). 2005.

63 Uo.: 73

64 Uo.

65 Fehér Zoltán 2003. 30.

66 Uo.: 31

67 Fehér Zoltán 1975. 1191

68 Uo.: 1198.

69 Uo.: 1199.

70 Uo.: 1200. A szövegátvétel nyilvánvaló. Az adatközlő az újhold, új király sort elcserélte a rostafordítás ráolvasásszövegének kezdetével.

latot teremteni a természetfölötti világgal. A Napban bizonyos alkalomkor Boldogasszony jelenik meg, s a keresztény szenténekekben gyakran nevezik Szűz Máriát a *mennyország kapujának*, az égi kapu nem lehet más, mint maga a Nap. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az égi kapuhoz (Naphoz) annak földi mása mellett kell imádkozni. A bátyai apokrif imádságban is az ajtó (= kapu) *aranyos*. (Az *arany* a Nap színe). *Nyitva látom a mennyország ajtaját, / Kívül aranyos, belül irgalmas.*⁷¹ Kapus és hidas játékaink megőrizték ennek emlékét, amikor ezt énekelték: *Nyisd ki Isten kiskapudat, / Hadd lássam meg szép Napodat*⁷², vagy amikor a bihari kapusjáték két kaputartója a *Nap* és a *Hold*.⁷³

Előírás még az újholdimádság mondásakor, hogy az titkos, mások számára láthatatlan legyen, és az imádkozó komolyan végezze. A hármasság háromszori ismétlése a megerősítést szolgálja. *Minden újholdkor ki kell térdepölni az udvarra, de úgy hogy senki se lásson. Nem szabad nevetni. Három miatyánk, három üdvözlégység. Háromszor, három hónapba. Mlad mesec, mlad kraj, / Zovej mene u gosti, / Nego mene, / Nego moju bradavicu.* (Újhold, új király, / Hív engem vendégségbe, / Ne engem, / Hanem az én bradavicámat (betegségemet). Besenczi Sándor a Kalocsa környéki újholdimádságokról azt hallotta, hogy azokat a siker érdekében *egylélegzetre* kellett elmondani. *R-né azt mondta, hogy magába kell imádkozni úgy, hogy a levegőből egy szusszanást se szabad venni. Egy szakmári gyógyító asszonyról mondták: Ezeket az imádságokat egyszuszra mondta el. Semmi lélegzetet nem vött alatta.*⁷⁴ Ezt az előírást én csak egy keceli ólomöntéses gyógyítás kapcsán nem holdimádsággal kapcsolatban jegyeztem le. Eszerint a miatyánkot és az üdvözlétet egy lélegzetre kellett elmondani, s ezalatt olvadt föl a kanálban az ólom.⁷⁵ Ez a fajta imádkozási technika párhuzamba állítható a jógik *pránajama* technikájával, amellyel ők a légzés ritmusának lelassításával túllépnek az élet köznapi testi valóságán, mintegy megállítják az Időt.⁷⁶ A jóga misztikus lélektana szerint az emberben keringő pszichovitalis energia azonos a Nappal és Holddal. Belégzés a Nap, kilégzés a Hold idejét jelképezi. Így a jógik teste egyé válik a kozmosszal.⁷⁷ Az egyetlen lélegzet a gyógyító lelkének teljes erejét sűríti össze, hiszen *lélek* szavunk a *lélegzik* igéből származik.

Ismeretes volt az égitestkultusz keleti nomád népeknél. A tatárokról szó szerint ugyanazt vallja Plano Carpini 1247-ben, mint amit az arab utazók eleinkről írtak. A tatárok a *Napot ezenfelül, a Holdat, tüzet, vizet és földet tisztelik és imádják.*⁷⁸ A tatárok a 13. században *újholdkor sokat mulatnak* – vallja Péter oroszországi érsek 1245-ben.⁷⁹ Mintha a mai magyar néphit adatokat olvasnánk, amikor Carpini szavait halljuk a 13. századi tatárokról, hogy *újholdkor vagy holdtölte idején kezdenek bele egy-egy vállalkozásba, ezért a Holdat Nagy Kánnak nevezik, térdet hajtanak előtte, és könyörögnek hozzá.*⁸⁰ (Talán az újholdimádságuk így hangozhatott: *Újhold, Nagy Kán...*)

71 Fehér Zoltán: 1975. 182.

72 *Magyar Népzene Tára* I. 1951. 367.

73 Konsza Samu: *Háromszéki népköltészet*. Bukarest é. n. 378.

74 Besenczi Sándor

75 Fehér Zoltán 2004. 836. Az eljárásban együtt szerepel a tűz és az ólom, vagyis a Nap és Szaturnusz féme.

76 Vö.: Eliade, Mircea: *Képek és jelképek*. Bp. 1997. 107.

77 Uo.: 110.

78 Györffy György: *Napkelet felfedezése*. Bp. 1965. Plano Carpini útijelentése 1247-ből. 63.

79 Györffy György: *Napkelet felfedezése*. Bp. 1965. Péter oroszországi érsek vallomása 1245-ből. 53.

80 Uo.: 63.

Eredetmonda

Halász Péter csángó néphitgyűjteményében számomra érdekes lelemény volt az adatár legelső szövege, egy eredetmonda.⁸¹ Megszoktuk, hogy a népi történeti emlékezésekben, akár a régi hőselekben, az ősoket nagyoknak, óriásoknak írják le, nemcsak átvitt, hanem konkrét értelemben. Neves uralkodók nem véletlenül kapták az utókortól a *Nagy* jelzőt. (Nagy Károly, Nagy Lajos). Az egyszerű ember pedig nem erkölcsi nagyságukra következtetett ebből. Gondoljunk csak a XV. századi Szent László-énekre. *Tagodban ékes, termetedben díszes, / Válladtul fogva mendeneknél magasb.* Vagy az Ilosvay Selymes Péter históriája alapján született *Toldi Előhangra*. Móra elbeszélésében a tanyáról a múzeumba érkező Szél ángyó például *csekélyli* a történeti tablón ábrázolt Árpád vezért, hisz azt az ő képzelete és elvárásai szerint hatalmasnak kellett volna ábrázolni. A paraszti történeteszemlélet szerint az emberiség az idők folyamán elcsökevényesedett, mert a mai emberiség előtt valamikor óriások birtokolták a földet. Az óriás alakja a világ sok népének mítoszaiban szerepel, de ma már nem része az élő magyar hiedelemvilágnak, legfeljebb hiedelemmondákban szerepel, illetve a népmesékben mint hiedelemkövület. A 2004-ben lejegyzett moldvai (furmószai) eredetmondában egy hajdani óriás leány a pendelyébe tudja gyűjteni a mai elkorcsosult embereket. *Mesélték a régiek, hogy ennek előtte nagy-nagy emberek éltek ezen a helyen. Rományul úgy mondták órjasok. S az egyiknek a leánykája megkapta a mai embereket. Begyűjtötte a pendejibe, felvette az ökröt, az ekét, mindet. De az apja azt mondta, vidd vissza, s tedd vissza, hol kaptad. Mert mű, ha elveszünk, ezek maradnak utánunk.* Azon nem csodálkozhatunk, hogy az órjas (óriás) szót az adatközlő a románból származtatja. Olyan ez, mint amikor Bátyán nekem ezt mondták: *Rácul tátos, magyarul garabonciás.* Egyébként ugyanennek az eredetmondának egy épebb változatát Balassa Iván a Bodroghözben gyűjtötte. *Egyszer az óriás király lánya azt mondta az apjának: Kimegyek már megnézem, hogy művelik a földet. Kinn a földön látta, hogy egy ember négy ökrön szántogat. Hát igen elbámult rajta, mert még addig olyat sose látott. Beszedte a kötőjébe a négy ökröt, embert, ekét, taligát, és hazavitte az apjának megmutatni: Tessék nézni, édesapám, ki jár a mi földünkben! – Minek hoztad haza, lányom? Vidd vissza, hisz már ilyen bogarak fogják túrni a földünket. Lassan az óriások eltűntek, és már csak mindenütt a magyarok éltek az országban.*⁸² A monda nemzetközi elterjedtségét sejteti, hogy Bátyán én meg a Králjevics Markóhoz fűződő variánsát leltem meg. Íme egy részlete, ahogyan Harangozó István azt nekem elmesélte. *Mikor a királynak a lánya kiment a határba bogarakat gyűjtött a kötőjébe. Ahogy összefogta, vitte az apjának mutatni. Mikó az apja meglátta, meghökkent, mer a lánya bogaraknak nevezte azt a lényt. De az apja ráfelelt, hogy azok nem bogarak, hanem az emberiség. Ezek lesznek az utódok, ha ők meghalnak.*⁸³ A finnugor népek közül a votjákok is ismerik a *Hogyan váltották föl az óriásokat az emberek?* című mondát.⁸⁴ Az óriásokról, mint a mai emberek elődjeiről, a bolgár néphit is tud.⁸⁵

Az ember teremtéséről szóló magyar monda szerint a nő a kutya farkából, a bolgár hagyomány szerint az ördög farkából származik.⁸⁶ Bátyán így tudja: *A Biblia szerint, mikor Isten megteremtette Ádámot, látta, hogy ha Ádám egyedül marad, akkor megöli az unalom. Azért hát mély álmat bocsátott Ádámra, és kivette. Ádám oldalbordáját, és abból akarta megteremteni Évát, az asszonyt. Ahogy az isten Ádám oldalbordáját a kezében tartotta, arra talált jönni egy*

81 Halász Péter: *A moldvai csángó magyarok hiedelmei*. Bp. é. n. (2004) 1.

82 Balassa Iván: *Lápok, falvak, emberek*. Bp. 1975. 17.

83 Saját gyűjtés. Kézirat.

84 *Finnugor-szamojéd (urali) regék és mondák I*. Bp. 1984. 366.

85 Strausz Adolf, i. m. 20–21.

86 Uo. 35–36.

kutya, és kikapta az Isten kezéből az oldalbordát. Az Isten az oldalborda után kapott, de véletlenül nem az oldalbordát kapta el, hanem a kutyanak a farkát. Ahogy a kutya erőlködött, kiszakadt a farka, és az Isten kezében maradt. Most már az Isten kénytelen volt kutya farkából megteremteni Évát. Mert a kutya az oldalbordával elfutott. És azért ugat az asszony úgy, mint a kutya, mert a kutya farkából van teremtvé.⁸⁷

A menekülés a vérszopó kutyafejű tatárok fogságából című bátyai történeti mondában a kutyafejűeket rácul *pasovglacinak* nevezik.⁸⁸ Pócs Éva elsősorban balkáni vagy kelet-európai képzetnek könyveli el, koráról azt mondja, hogy népvándorlás és középkori, bár megjegyzi azt is mellékesen, hogy török, iráni és – a hellenizmus korából – általános „keleti” elem.⁸⁹ Egy bolgár monda szerint a törökök ősapja kutya, ősanjuk meg disznó volt.⁹⁰ A kutya totemállatként, egy-egy nép őseként több keleti nép hitvilágában is előfordul.⁹¹ Talán ez magyarázza azt a bátyai mondát, amely szerint a disznó gerinccsontjaiból össze lehet rakni az öregasszonyt. Mert mikor Jézus a földön járt, akkor bement egy házba és kérdezősködött, hogy van nekik egy disznójuk. És mondta Jézus, hogy mutassák meg azt a disznót. De előzőleg az öregasszonyt belerakták a teknőbe, aztán megmutatták az öregasszonyt, de disznóvá változott, disznó lett belőle. És azért lehet abból a csontból öregasszonyt összerakni.⁹²

Néphit, hiedelem, hiedelemmonda

Szanki és keceli néphitgyűjtésében több adat is bizonyítja, hogy ezekben a magyar közösségekben, mint a világ sok népénél⁹³, él a földet tartó állatok képzele.⁹⁴ A kétnyelvű Bátyán már az 1960-as években lejegyeztem hasonló adatokat.

A földet négy bálna tartja. Az egyik északnak néz, a másik keletnek, a harmadik délnek, a negyedik nyugatnak. Ha az egyik bálna megmozdul, akkor van földrengés.

Előkerült azonban Bátyán egy olyan teremtménymonda is, amelynek párfjai csak Kálmány Lajos Szeged környéki gyűjtéséből néhány más töredékből és a moldvai csángóknál ismertek.⁹⁵ Az itt elmondott sajátos homokfelhozatal – írja Vargyas Lajos – (...) Kelet-Európától Észak- sőt Dél-Amerikáig el van terjedve, és mindenütt lényegileg azonos.⁹⁶

Régen az Óperenciás tengeren vót egy sziget. A lakója egy anya vót meg a fia. Az anya elküldte a fiát a tengerre, hogy hozzon a szájába földet. A fiú lement a tenger alá és a szájába hozott egy kis

87 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA 3. Bp. 1975. 337.

88 Uő: *Az őrdögnek adott lányok*. Bátyai népmesék és mondák 1987. 270.

89 Pócs Éva: *Tündérek, démonok, boszorkányok*. 54–55. Bp. 1989.

90 Strausz Adolf, i. m. 38.

91 Uo.: 39. 40. Soa-Gui nép, Tele nép, eszkimók, ainók, tibetiek, hiongnuk.

92 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA 3. Bp. 1975. 207.

93 Strausz Adolf: *Bolgár néphit*. Bp. 1897. 28. (Két ökör tartja a földet.)

94 Fehér Zoltán: *Boszorkány a forgószelelben*. Szank és Móricgát néphite, népi gyógyászata. Bp. 2003.

Uő: *Mondták a régi öregek*. Kecel hiedelemvilága. Kecel 2004.

95 Kálmány Lajos: *Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban*. Bp. 1893. 6.

Bosnyák Sándor: *A tenger fenekéről felhozott föld motívuma a magyar teremtménymondákban*. Ethn. LXXX. 1969. 462–464.

Finnugor-szamojéd (urali) regék és mondák II.: Bp. 1984. 27.

Vargyas Lajos: *Magyar folklórhagyomány és Európa*. Keleti hagyomány, nyugati kultúra. Bp. 1984. 97–99.

96 Uo.: 100.

fődet. Az anya azt mondta, hogy rakják a bálna hátára és övét rátette. Amit bekerített az övével az lett a hegy, és a hol rossz vót a föld, ott lesüllyedt. És elkezdett nőni a föld.⁹⁷

Más keleti és délszláv kapcsolattal egyaránt rendelkező teremtésmondák is megtalálhatók Bátyán.⁹⁸ Az ördög mint demiurgosz van jelen a méhecske és légy teremtéséről szóló bolgár mondában.⁹⁹ Bátyán már elhomályosult a történet, a légy és a szúnyog teremtéséről szól, s az ördögöt az angyalok helyettesítik. *A Jóisten befejezte a teremtést. Kinézett a mennyország ablakán. Észrevette, hogy a keze poros. Összeverte, és azt mondta: legyenek. Így lettek a legyek. A kisangyalok is összeverték a tenyerüket, de abból csak szúnyogok származtak.*¹⁰⁰

Ez a monda sem tartalmazza a magyar és a vogul mondák duális teremtésvonatkozását, vagyis nem az Isten és az ördög közös műve az alkotás. Ennek a képzetnek a variánsai megtalálhatók szomszédaink néphitében. Strausz Adolf a bolgár néphitből közöl számos adatot erre, párhuzamba állítva azokat magyar és keleti népek hasonló képzeteivel.¹⁰¹ A teremtésképzetésnek a vogul mondában található formája, amikor az Isten (Bátyán Ūrasszony) az égből láncon bölcsőben bocsátja le az első embert, mint láttuk, apokrif imádságban maradt fenn, s talán a balkáni bogumil tanítások őrizték meg.¹⁰²

*A magyar néphitkutatás egyik sarkalatos kérdése – írja Demény István Pál –, hogy ki tudunk-e mutatni a honfoglalás kori hitvilágból megmaradt elemeket, illetve, hogy igazolható-e a valamikori magyar samanizmus megléte. Táltosmondáink valóban ennek a maradványai-e?*¹⁰³ A mi szempontunkból ez a kérdés azért érdekes, mert a táltos- és garabonciás mondák nemcsak Bátyán, de más magyarországi délszláv településen is gazdagon megtalálhatók. Sőt, a vajdasági különféle délszláv népek is ismerik és így nevezik a táltos alakját.¹⁰⁴ Ez a tény megint a közvetlen magyar népi hatással magyarázható legkézenfekvőbben. De hátha mélyebben kell a gyökereket keresnünk. Pócs Éva ebben a kérdésben is az általános európai samanizmusból vezeti le a magyart.¹⁰⁵

Mint Jung Károly tanulmányából kiderül, a délszláv kutatók nemigen vették figyelembe az ő *krstnik* illetve *hiedelemkörük* és a mi táltos-garabonciás hiedelemkörünk némiképp hasonló vonásait¹⁰⁶, bár Diószegi Vilmos ellenkező irányban megtette ezt. Vajon a balkáni hiedelmeknek ez a csoportja az általános eurázsiai samanizmus megjelenése-e pusztán, vagy őriz valamit a hajdani balkáni népekbe olvadt türk népek hagyományaiból? Minden esetben csak mi lehettünk az átvevők?

Egy volt tanítványom, a nagyon szegény szállási Aszódi István huszonkét éves korában, 1970-ben mesélte nekem a következő két hiedelemtörténetet, amelyeket egy akkor már nem élő szállási öregembertől hallott. Egyik sem sorolható be sem a népmesék, sem a hiedelemmondák típusai közé, bár tele vannak ezek elemeivel.

97 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA. 3. Bp. 1975. 39.

98 Strausz Adolf, i. m. 11.

99 Uo.: 12.

100 Uo.: 194, 195.

101 Strausz Adolf: *Bolgár néphit*. Bp. 1897. 5–16.

102 Nagy Ilona: *A föld teremtésének mondája*. Ethn. 1979. 323–329.

103 Demény István Pál: *Európai-e a samanizmus, keletiek-e a táltosmondák?* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár 2000.

104 Eperjessy Ernő szíves szóbeli közlése.

105 Pócs Éva: *A magyar samanizmus a kora újkori forrásokban*. Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és az Árpád-kor folklórából. Sz.: Pócs Éva–Voigt Vilmos. Bp. 1996.

106 Jung Károly, i. m. 143.

A szomszédunkban lakott egy kovács a feleségivel. Nagy bánatuk volt, hogy gyerekiük nem volt, ha volt is, mind meghalt. A szomszédja egy mindentudó Örzse néni vót, és azt mondta neki: Eriggy lányom, a Dunára, ha kiújul a hold, és pontosan éjfélkor igyál a Duna viziből. Csoda fog történni.

Az asszony hitt is, nem is a beszédnek, de azért elment és ivott a vízből. Az elmúlt. Nemsokára született egy gyereke, akinek megvót az egész foga. Sokszor mondta az Örzse néni, hogy a gyerek még csodát fog művelni, megmenti az egész szomszédságnak az életit. A gyerek, ahogy növekedett, úgy nőtt a foga is. És volt még neki két nagy foga, hogy csúnya volt ránézni, de a fogában volt a legnagyobb ereje. A kovácsnak meg a feleségének feltűnő volt. Mindig féltek, hogy a gyerek bajt hoz még rájuk.

Egyszer csak egy sötét felhő jött, és az egész nap meg este a kovács háza előtt állt, egészen éjjelig. Amikor háromnegyed tizenkettő volt, a sötét felhőből leereszkedett egy fekete bika. Ez a bika megállt az udvaron, háromszor elbőgte magát, utána addig járkált az udvaron, míg a gyerek ki nem ment.

A gyerek, ahogy kiment, mindjárt bikává változott, piros bikává. Nekimentek egymásnak. Addig öklelték egymást, amíg a fekete bika meg nem dőglött. Aztán a gyerek átváltozott emberre, de a fogai mind ember fogához hasonlítottak. A felhő is eltűnt reggelre.

A gyerek feje és oldala össze volt törve a viaskodástól. De az udvaron mást nem láttak, csak nyomot és elhullott vércseppet. Azon elindult, és azt mondta szüleinek, addig nem jön vissza, míg a fekete bikának a maradványait meg nem találja. El is ment, de soha többet nem jött vissza. Hanem rá egy évre jött egyszer egy éjjel valaki. Beszölt az ablakon, hogy menjenek ki a Dunára, mert a fiuk ott fekszik meghalva, mert a fekete bika testvére meggyilkolta. A szülei nem mentek este ki, csak reggel, de nem találtak ott már semmit, csak vért, meg a gyerek egyik fogát. Úgy megijedtek, hogy mindjárt el is menekültek Bátyáról.¹⁰⁷

Foktűn vót egy asszony. Az ide került Bátyára. Született neki egy fia, akinek három szeme volt, kettő elől és egy hátul. És minden télen, amikor esni szokott a hó, de minden este, egy szarvasbika Fajsz felől szokott jönni a töltésen, és bömbölni szokott. Ha a gyerek nem hallotta, az ajtó előtt megállt. Addig nem ment el a szarvas, míg a gyereket meg nem mutatták neki. De viszont, hogy ha ki is szoktak jönni, a szarvas nem ment el, csak a gyereket várta. Ez mindaddig ment, míg a gyerek be nem töltötte a tizenhatodik életet. Mikor a tizenhatodik életet betöltötte, akkor hályog gyűlt mind a három szemire. És úgy mondta a szarvas, amíg ő le nem törí az ő egyik agancsát, addig ő mindig vak lesz.

A gyerek megfogta a szarvast, addig mindig vándorolt, míg meg nem találta. És azt mondták, hogy itt a Zátonyba, a Forgónál, itt ölte meg. Így a gyerekek eltűnt a harmadik szeme, de viszont nem volt olyan feltűnő. Azóta elköltöztek. Most él-e valahol, hal-e, nem tudom. Azt mondta (az öreg szomszéd), hogy szarvas volt, mikor verekedtek.¹⁰⁸

Ezek az invariáns történetek a táltos hiedelemkörnek éppen a leglényegesebb elemét, az állatalakban való viaskodást tartalmazzák, azt az elemet, amelyek eddig csak az ország keleti részén kerültek elő. A felhőben érkező fekete bikával piros bika alakjában küzd a hős. Ez a motívum is ismerős magyar táltosmondákból. Meglepő azonban a második monda viaskodó szarvasa, amelyik magyar adatokban soha nem került elő. Mindkét mondában megtalálható a jelölt ellenállásának motívuma is (nem akar kimenni a bika, illetve a szarvas hívására). Ugyancsak megtalálható a második mondában a pubertáskor mint az elragadtatás, a próbatétel ideje. Bátyán igen gazdag a garabonciás hiedelemkör, amelynek elemei akár a horvát *garaboncijas dijakkal*, akár a szerb *vestnikkel* is párhuzamba állíthatók.¹⁰⁹ Érdekes viszont, hogy itt a garabonciást is táltosnak mondják, sőt így fogal-

107 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA. 3. Bp. 1975. 673.

108 Uo. 674.

109 Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Bp. 1958.

mazzák meg: *Rácul tátos, magyarul garabonciás*.¹¹⁰ Most viszont a két történet egyikében sem nevezik a táltosként küzdő gyerekeket táltosnak. A különleges tulajdonságokkal való születés általánosan ismert eleme a táltosfog. Első történetünkben is ez szerepel, másodikban pedig a fölös szem (a harmadik szem) megléte predesztinálja a hőst későbbi szerepére. Különleges sorsukat előre jelzik, s ez az elem mintha a szellemek általi kiválasztásnak felelne meg. Bányai hiedelemközlések és mondák tartalmazzák a pubertáskorban való elragadás, a tudománynak a felső világban vagy iskolában való elsajátítása motívumát, a táltos esővarázsló képességét, varázskönyvét, kapcsolatát a sárkánnyal, sőt tudnak arról is, hogy a *tátosok* karddal küzdenek egymással a jó időért. Második mondánk hőse a pubertás korában betegszik meg, majd szarvasalakban küzd az ellenséges szarvassal (beavatás), s meggyógyul.

Hősmese

Köztudott, hogy a népmesék csodavilága az emberiség ősi mítikus képzetei kövületének tekinthető, bizonyos mesetípusok azonban hajdani hőségelemeket is megőriztek. A Magyar Népmese Katalógus a *Mitikus vagy valódi mesék* csoportján belül külön alcsoport-hoz sorolja a *hősmeséket*. Ezek Kovács Ágnes szavaival a *tündérmese legarchaikusabb csoportját képezik*.¹¹¹ A hősmesékben *nem a lírai momentumokon van a hangsúly, hanem a küzdelmen, a párviadalon*. Vargyas Lajos az altáji török-mongol hőségeket világát lényegében azonosnak tartja az európai, különösen a magyar hősmesék világával. Ezek közül azonban a magyar változatok erőteljesebbek, gazdagabbak, tehát nyilvánvalóan közvetlen keleti hagyományt őriznek.¹¹²

A Fehérlófia talán a legismertebb hősmesénk. Liungman szerint ez a típus a bizánci korban a Fekete-tenger mellett keletkezett.¹¹³ Véleményem szerint ez ismét csak a Balkánon élt egykori keleti lovas nomád népek (talán az avarok) egykori hatását bizonyítja. A hősmese variánsait Bányán Milos Kobilos és a Szürkelő Pétör címen találtam meg.¹¹⁴ A Magyar Népmese Katalógus 71 közelebbi és 56 távolabbi változatát tartja nyilván. Érdekes, hogy a hős neve a Nógrád megyei Varsányban élő Berki Miklós cigány ember meséjének címszereplője nevéhez hasonló (Kanca Miklós).¹¹⁵ Az állatóstól, talán a totemállattól származó hős a bányai változatban ugyan már csak egy *szegény asszonytól* született, nem pedig kancától, de természetfölötti erejét attól kapta, hogy Fehérlófiához hasonlóan, hétéves koráig szoptott. Megjegyzem, hogy a mondai hőssé vált egykori bányai tudós pásztor, Pajika dedó (ragadványnevének Dikela = Látó?), a táltos hírében álló gulyás számadó szintén ezt tette. Valószínűnek tartom én is, miként Kovács Ágnes és Jung Károly is, hogy Milos Kobilos neve a Balkánról cigányok közvetítésével jutott el hozzánk, s adaptálódott a régi magyar Fehérlófia-szüzséhez. A bányai Milos Kobilos cselekménye több ponton eltér a Fehérlófia cselekményétől, de közelebb áll hozzá, mint a Karadzics által gyűjtött hercegovinai *Medvefi* (Mededovic) című délszláv népmese.¹¹⁶

110 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA 3. Bp. 1975. 646.

111 Magyar Néprajzi Lexikon II. Hősmese szócikk (Kovács Ágnes).

112 Vargyas Lajos: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra*. Bp. 1984.

113 Vargyas Lajos: Uo.

114 Fehér Zoltán: *Bányai népmesék I–II*. Pályamunka, kézirat.

115 Berki János mesél cigány és magyar nyelven. Giganisztikai tanulmányok 3. sz.: Görög Veronika. Bp. 1985. Kanca Miklós 142. Kanca Miklós 251.

116 A kilenc pávalány és az aranyalmafa. Népmesék Vuk Stefanovic Karadzic gyűjtéséből. Válogatta, fordította Szekeresné Knéfély Klára, Bp. 1987. 21.

A mítikus hősmese címszereplőjének neve megegyezik a délszláv hőseinek intrikus alakjának, Milos Kobilicsnak a nevével. Bár a 20. század elején a bátyai férfiak még összejárogattak vasárnap délutánokon, hogy valaki fölolvasson nekik a Kraljevics Márkóról szóló 19. század végén horvát nyelven megjelent, illusztrált mesekönyvből, nem valószínű, hogy a mesehős neve ekkor került volna a bátyai folklórbá.¹¹⁷

Népdal

Bátya népzenejében igen jelentős a régies dalok aránya.¹¹⁸ Az 1991-es gyűjtemény elemzett 362 dalának 29%-a, 81 dal tartozott ide. A pentatónia pedig a dalok 16,8%-ában fordult elő. Ez a jelenség azért érdemel különös figyelmet, mert a magyar népzene ősi rétegének dallamai itt gyakran rác szöveggel hangzanak el, illetve olyan emberek éneklék őket, akik mindennapi életükben kétnyelvűek ugyan, de inkább rácul beszélnek. Dalkincsük java része magyar, de jellegzetes délszláv dallamokat is őriznek emlékezetükben. A népzenei kutatás tehát zenei kétnyelvűséget is kimutatott.

Köztudott, hogy régi stílusú népdalaink jelentős része pentaton hangsorú. A pentatónia, mint keletről hozott örökségünk, Európában csak a mi népzeneink sajátossága. Ha véletlenül a szomszéd népeknél is előfordul, az vagy valamilyen keleti nép, vagy éppen a mi hatásunk. Bartók mintegy 2500 délszláv népdalt vizsgált meg Boszniából, Horvátországból, Dalmáciából, Szlavóniából, és sehol sem találkozott bennük magyar hatással.¹¹⁹ Vinko Zganec 1924-ben megjelent, 600 dallamot tartalmazó muraközi gyűjteménye viszont meglepő tanulsággal szolgált. Mint Bartók írja: *Ennek a horvát nyelvű gyűjteménynek zenei része szinte magyarabb a mi magyar gyűjteményeinknél (...) 60%-a a dallamoknak magyar.*¹²⁰ Mivel a Muraköz a magyar–horvát nyelvhatáron fekszik, a magyar hatás a közvetlen népi kapcsolatból következik.

Más a helyzet a román népzene pentaton dallamaival. Bartók írja: *Az összefüggés a magyar pentaton és a cseremisiz anyag közt kétségtelen. Éppúgy kétségtelen a régi Románia ősi stílusa a nyilván délkeleti eredetű, a magyar pentaton stílustól teljesen elütő „hora lunga” stílus. Honnan került tehát a román anyagba, hogyan hatalmasodott ott annyira el a magyar, vagy mondjuk „északi török-tatár” pentaton stílus? Vajon csak a magyarok révén? Vagy valamilyen más nép révén? Vagy éppenséggel többfelől jövő közös hatással volna itt dolgunk? Az előzőekben elmondottakból gyanítható, hogy a Regátban nem magyar átvételről lehet szó, sokkal valószínűbb a románságba beolvadt keleti „északi török-tatár” népek hatása.*

A magyar epikus költészet Csáti Demeter *Ének Pannónia megvételéről* című versezetétől Arany Toldijáig az alexandrinus (hangsúlyos, négyütemű, tizenkét szótagos) versformát kedvelte. A délszláv epikus énekek pedig a betyáracokban is élő hangsúlyos háromütemű tíz szótagosat. A mi kanásztáncritmusunk csonka formáját. (Lásd a Kraljevics Márkóról szóló hősekeket.) Ezért érdekes, hogy a magyar hatást tükröző délszláv költészet Bátyán mindig a magyarosnak tartott „kétütemű ősi nyolcas” formájában (lásd *Rege a csodaszarvasról, Kalevala*) szólal meg. Ilyen a pentaton dallamú Dóczi Péterről és Mátyás királyról szóló balladisztikus ének, vagy a szintén pentaton *Sokol sedi na grancice*, altató, illetve a *Na noj strane Sarajevo* kezdetű mítikus töredéknek tűnő dal. Lükő Gábor vette észre, hogy a román *kolinda* szövegek mindig nyolc szótagos sorokban vannak megfogalmazva, ellentétben az

117 A címlap nélküli, nagyon megrongált könyvet Okvátovity Mihály bátyai ember egy elhagyott ház padlásán csak az idén találta meg véletlenül.

118 Fehér Zoltán – Fehér Anikó: *Bátya népdalkincse* (Kézirat, pályamunka 400 dallal), 1991.

119 Bartók Béla: *Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje*. Bp. 1952. (1934) 24.

120 Uo.: 25.

észak-ázsiai szövegekkel, amelyek csaknem kivétel nélkül hat szótagosak.¹²¹ Az utóbb említett bátyai dal szövegtartalma is kapcsolatba hozható a román kolindák tartalmával.

A következőkben két olyan bátyai pentaton népdalt mutatok be, amelyek teljesen ismeretlenek a magyar népzeneben, nincs variánsuk népdaltípusaink között. Lá-pentaton hangnemük, ereszkedő dallamvonaluk, kétütemű, ősi nyolcas a metrikájuk, s talán még szövegük is nem magyar, de valamilyen keleti török nép hatásáról tanúskodik.

Az első népdal altató. Balázs Istvánné énekelte az 1970-es években.

(–)

<i>Sokol sedi na grancice</i>	<i>Sólyom ül az ágacsán</i>
<i>U tranja voj kabancice</i>	<i>Rongyos szűröcskében</i>
<i>Sokol vei Pava moj</i>	<i>Sólyom mondja, Palikám</i>
<i>Da ti cuti zelena grancice</i>	<i>Adok néked zöld ágacsát.</i>

A sólyom gyakran szerepel a délszláv dalokban, nemegyszer a cár megszemélyesítőjeként. A zöld ágacsán ülő sólyom azonban fölfogható a világfán trónoló Napnak is, vagy a rongyos szűr miatt az oda feljutó sámánnak. Nyilván lehetne találni megfelelő párhuzamot arra is, hogy miért ad a kisgyermeknek zöld ágat. (Talán varázslás céljából?)

Az 1886-ban született bátyai Markó Tamás 1962-ben énekelte nekem magnetofonba a következő, sok szempontból tanulságos dalt.

<i>Na noj strane Sarajevo</i>	<i>Túloldalon Szarajevó</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Sarajevo</i>	<i>Szarajevó</i>
<i>Levedica ne kosena</i>	<i>Kaszálatlan rét</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Ne kosena</i>	<i>Kaszálatlan</i>
<i>Na njoj pasu tri jelena</i>	<i>Azon legel három szarvas</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Tri jelena</i>	<i>Három szarvas</i>
<i>I nje cuva divijcica</i>	<i>Őket őrzi egy kislány</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Divojcica</i>	<i>Egy kislány</i>
<i>U tranjavoj kosujice</i>	<i>Rongyos kozsókban</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Kosujice</i>	<i>Kozsókban</i>

A dallam ereszkedő jellegű, hangneme a magyar népzeneben alapvető jelentőségű, de a délszlávban teljesen szokatlan lá-pentaton. Ütemrendje a sárközi karikázókban és a délszláv dallamokban is gyakran előforduló aszimmetrikus 5/8-os. Lükő Gábor figyelmeztet arra, hogy a vogul szarvasénekeknek pentaton hangsoruk mellett *legfeltűnőbb sajátossága a különleges aszimmetrikus ütemezés és ritmus.*¹²² A bátyai két és fél soros, a magyartól idegen ABC szerkezetű dal a magyaros kétütemű ősi nyolcas versformában lüktet. Rokonságát

121 Lükő Gábor: *Hímfi és a szarvas*. Bp. 2003. 21.

122 Lükő Gábor, i. m. 24.

sem a magyar, sem a délszláv népzeneben nem ismerem. Valószínű, hogy az a balkáni délszláv népesség, amelyik ezt a dallamot magával hozta, nemcsak vérben, de kultúrájában is őrzött keleti (onogur?) elemeket. Beszélt anyanyelvét nyilván sokkal előbb feladta, de énekelt anyanyelve még a Magyarországra költözés idején is élhetett, s a bátyai nyelvi elszigeteltségben még sokáig megmaradt.

A rác nyelvű szöveg – nyilvánvaló töredék volta ellenére – még érdekesebb. Lükő Gábor több tanulmányában foglalkozott a magyar regösének, a finnugor jávorszarvasének és bizonyos román kolindák összefüggésével.¹²³ Ez utóbbiak között sok a pentaton hangsorú. Szövegük megegyezik abban, hogy legelésző szarvasok (csodafiú szarvas) szerepelnek benne, s történetük két csillagkép, a Göncöl és a Tejút keletkezését mondja el a mítosz jelképi rendszerében. Bernáth Béla regösénekeinket varázsénekeknek tartja, melyeknek legfőbb célja a házasságszerzés, a legény és lány összereregölése. A szarvasének „*jelképesen a leány szerelemre érettségét, s kettejük szerelmi egyesülését jeleníti meg. Az utóbbinak szimbolikus ábrázolása a szarvas legelése.*”¹²⁴ Népdalainkban a zöld mezőn vagy erdőben legelő ló ugyanezt jelenti. Regösénekeinkben nem ló, hanem szarvas legel tó vagy folyó mellett. *Itt keletkezik egy csodatő, / Azt körülveszik csodatevő szarvasok.*¹²⁵ E szimbólumrendszerben a ló a régi szarvas helyébe lépett, de ugyanazt jelenti.¹²⁶ Szerintem a bátyai töredék hasonló mítosz bevezető sorai lehettek, mint erre az előbb elmondott formai elemek is utalnak. A bátyai szövegből csak sejteni lehet, hogy a három szarvas folyóparton legelészik, mert a *Szarajevón túl* kifejezés talán azt is jelentette, hogy a város alatt folyó Miljancán túlról van szó. (Esetleg a nő nemi szervre utal szimbolikusan.) Nem közönséges szarvasokról lehet azonban szó, hisz ezeket egy szegény, rongyos ruhás lány őrzi. A rongyos ruha a magyar hiedelemmondákban mindig a táltos viselete.¹²⁷ Ugyanezt a rongyos ruhát (rongyos szűrt) hordja a bátyai altatódal sólyma is.¹²⁸ Európának ezen a tájain azonban, ellentétben Észak-Ázsiával, nem domesztikálták a szarvasokat, azok vadon éltek, nem kellett őket őrízni. Valószínűnek látszik, hogy a keleti nomád népeknél ismert csillagmítosz, esetleg varázsénekbe ágyazódva, ezen népek töredékeinek a balkáni népekbe való beolvadásával megmaradt a román folklórban, s az általam közölt csonka formából sejteni lehet, hogy a déli szlávoknál is. A bátyai szarvasének-töredék közelebb állónak látszik a románhoz, hisz itt nem két, hanem több (három) szarvas legelészik.

(–)

A szarvasmítosz balkáni meglétét megerősíti László Gyula fölvetése, aki egyik előadásában a bolgár népróvet nem a szokásos (elfogadott) „keverék” szónak értelmezte, hanem, ahogy írja, *a mongol-török bu-gur szócsalád egyik tagjának tartom. Ez a szócsalád a „szarvast jelöli”, eszerint a bolgár nép – éppen úgy a „szarvas népe” lett volna, mint a magyar nép.*¹²⁹

A több mint egy évezrede itt élő magyarság – *megfogyva bár, de törve nem* – a szintén keletről érkezett, hasonló kultúrájú, azóta a magyarba vagy más nemzetekbe felszívódott népek hagyományaival együtt gazdagította a nyugati kultúráját, kitörölhetetlen nyomokat hagyott Európában. Jó a magunk önbecsülése végett néha erre is gondolnunk.

123 Uő: *Hímfi és a szarvas*. Bp. 2003.

124 Bernáth Béla: *A szerelem titkos nyelvén*. Bp. 1986. 279.

125 Uo.: 282.

126 Uo.: 283.

127 Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Bp. 1958. 227.

128 *A sokol (sólyom)* gyakori szereplője a délszláv daloknak. Sokszor kifejezetten a cárt jelenti. L. Fehér Zoltán: *Sumo, sumo, visoka si – Erdő, erdő, de magos vagy*. Dusnoki népdalok. Kalocsa 2001.

129 László Gyula, i. m. 146.

Iványosi-Szabó Tibor

Parasztok és cívisek a hódoltság jogszolgáltatásában

Szociológusok és történészek a magyar parasztság mentalitásáról, szellemiségéről és műveltségéről koronként erősen eltérő véleményeket fogalmaztak meg. Ezek többsége elmarasztaló. Napjainkban, amikor társadalmunk e rendkívül fontos eleme lassan felszámolódik, velük, múltjukkal kapcsolatosan a közömbösség, az érdektelenség válik uralkodóvá. Talán még a folklór révén hajlandó a „modern” társadalom egy kissé lenézni fölényrel valami érdemet látni múltjukban. Miként az esetek többségében, e téren is az ismeretek hiánya, az ország, a nemzet fennmaradásában vállalt szerepének a feltáratlan-sága okozza a rájuk vetülő lekicsinylést, olykor pedig az elutasítottságot. Pedig a magyar történelem több szakaszában közismerten csaknem meghatározóvá vált parasztságunk. Itt az emlékezet felidézése érdekében gazdasági téren a XIV–XV. század vigasztaló gyarapodását, politikai-katonai téren pedig szabadságharcainkat érdemes felidézni. Az imént említett érdemeik szervezőjeként, irányítójaként azonban gyakorta a nemességet nevezték meg. Szűklátókörűségüket, földhözragadt szemléletüket pedig saját soraik, közösségük megszervezésének képtelenségében látták, láttatták. Ezzel szemben azonban elég felidéz-nünk azt, hogy az Anjouk korában alig több mint fél évszázad alatt a falvak ezreit szervez-ték meg, és csaknem 800 mezőváros társadalmát, önkormányzatát építették fel az ország legkülönbözőbb részein. Történettudományunk feltárta, hogy a további eredményeiket, a gazdasági és társadalmi emelkedés lehetőségeit évszázadokon át a rendi kiváltságaihoz ragaszkodó politikai osztály korlátozta, majd hiúsította meg.

Az ország három részre szakadása, a hódoltság létrejötte az ország középső részén merőben új politikai és hatalmi viszonyokat eredményezett. Egyrészt az oszmán hatalom itt képtelen volt kiépíteni olyan formában közigazgatását és jogszolgáltatását, mint a korábbi hódításain, másrészt a nemesi vármegye és a magyar nemesség kiszorult a hódolt-ság területéről, sőt a középszintű hatalmi szervezetét csak évtizedek múlva tudta ismét – és ekkor is csak a királyi területen – részlegesen kiépíteni. Így pedig az ország középső részén egyfajta igazgatási és jogszolgáltatási vákuum keletkezett. Ez az állapot kedvezett a mezővárosoknak, amelyek a középkorból örökölt autonómiájuk révén tovább tudták szer-vezni közigazgatásukat és jogszolgáltatásukat. A magyar parasztság és a nagyobb mező-városok cívisei ekkor is érzékeltették, hogy a megváltozott körülményekhez két államnak történő kíméletlen adózás, török és magyar földesúrnak történő szolgáltatások ellenére meg tudták találni a modus vivendit, és történelmüknek egyik új fejezetét formálták. Az úgynevezett hász városokban kialakult sokrétű folyamat feltárása máig sem teljes. Itt csak egy szűkebb terület, a jogszolgáltatás terén fellelhető alkotókészségük létehez szeretnék újabb adatokat szolgáltatni.

A magyar jogszolgáltatás kora újkori időszakáról nincs még átfogó és pontos képünk. Ez az állítás érvényes mind jogszolgáltatás hivatali szervezetére és működésére, mind pedig a jogszolgáltatásban részt vállaló személyek társadalmi, gazdasági viszonyaira és szakmai felkészültségére. A kétségtelen hiányok pótlását számottevően hátráltatja, hogy az ország három részre szakítása után (1541) az egyes területeken kialakult törvényhozás és az ezek alapján történő jogszolgáltatás számottevően eltért. Így egy jól kirajzolódó kép megalkotásához mind a három területről még sok adat összegyűjtése szükséges. Éppen ezért indokolt minden mozaik, minden helyi sajátosság gondos összegyűjtése, amelyek segíthetik majd egy hiteles kép összeállítását.

Az kétségtelen, hogy a legerőteljesebb külső hatás az ország középső részén, a hódoltságban jelentkezett, ahol másfél évszázadra az oszmán török hatalom rendezkedett be. Nem lehet véletlen, hogy a szakma és a laikusok érdeklődése éppen erre a területre irányult. Ennek következtében a hódoltsági mezővárosok bíraskodásáról a múlt század első felében Schwáb Mária vállalkozott egy nagyon igényes feldolgozás elkészítésére, amely sokban hozzájárult a teljes homály, a nagyfokú bizonytalanság enyhítéséhez.¹ Az ezt követő háromnegyed évszázad kutatásai során azonban újabb adatok váltak ismertté, amelyek indokolttá teszik, hogy megállapításait néhány esetben pontosítsuk, illetve kiegészítsük. Valójában ő a „három város” írott emlékei, és főként a kecskeméti levéltári adatok alapján vonta le következtetéseit. Az itt következő pontosítások és kiegészítések elvégzése is Kecskemét, Kőrös és Cegléd – és részben Pest megye – történelmének újabb megrajzolása során összegyűlt adatok birtokában lehetséges.

Buda elfoglalása után az oszmán állam nagy rutinnal és eltökéltséggel kezdte létrehozni az újonnan hódoltatott területen a korábbi évszázadban többszörösen kipróbált katonai, bírói és közigazgatási szervezeteit. Az említett három város a budai vilajet ugyancsak Buda székhelyű szandzsákjába került. E megyényi nagyságú közigazgatási egységen belül hat kisebb egységet, nahije-t alakítottak ki. A szandzsák keleti részén egyiknek Kecskemét lett a központja.² Érdemes utalni arra, hogy a hat nahije-központ közül csak itt és Ráckeven nem tartózkodott katonai őrség. Így e két mezővárosban az idegen hatalmat képviselő legjelentősebb tényező, hivatalnok a *kádi* lett. A török államban megszokott módon e tisztségen belül is – sokszor nehezen követhető okok miatt – gyakorta változtak a kinevezett személyek. Mivel a moszlim államot az iszlám vallásjog alapján irányították, a mindenkori kádi feladatkörét ennek alapján szabták meg, és ez mindenütt igen széles körű volt. Ő valójában – a végrehajtás szintjén – a vallásjog őre volt, ezért kulcsszerepe lett az igazgatásban, a sokféle szolgáltatás behajtásában, a hadsereg különféle jellegű támogatásában, és főleg a jogszolgáltatásban. Kecskeméten csak 1597-ig tartózkodott ezzel a feladattal megbízott török tisztviselő. Működésének sem tárgyi, sem pedig személyi feltételeiről nem maradt semmiféle adat. Pedig erről biztosan gondoskodtak, mivel hatásköre nemcsak a környező településekre, hanem a nahije határain túlra is kiterjedt. Számkra ma már alig hihető, de a jogszolgáltatás a török államnak, pontosabban a török tisztségviselőknek a hódoltságon belül az egyik fontos bevételi forrása lett, mivel a pénzbüntetések kiszabásakor gyakorta nem az elkövetett kihágás vagy vétség súlyából, jellegéből indultak ki, hanem a vádlott vagyoni helyzetéből. Mivel pedig az Oszmán Birodalomban a korrupció egyébként is rendkívül széles körben hatott, a ráják életét a tisztek, a tisztségviselők, és főként a bírságot kiszabó kádik gyakorta megkeserítették. Miközben az Oszmán Birodalom válságának kibontakozásával párhuzamosan a katonai és a hivatali fegyelem lazulása, majd hiánya vált igazán pusztítóvá, a kecskeméti kádik tevékenysége – a szakirodalom korábbi állítása

1 Schwáb Mária: 1939.

2 Hegyi Klára: 2001. 271–297.

alapján – meglepően korrektnek tűnik, és úgy látszik, hogy hatáskörükkel komolyabban nem éltek vissza. Ennek a rájuk nézve igen hízelgő megállapításnak azonban ellentmond a következő eset: 1636-ban „...Mahmúd pesti kádi a szokásoknak megfelelően bemutatkozó levelet küldött Cegléd, Kecskemét és Kőrös polgárainak. Bejelentette, hogy ő már működik, és társa is hamarosan megérkezik állomáshelyükre. Ő, mint e városok leendő bírója szénát, árpát, sajtot és vaját kért ajándékba. Cserébe szolgálatait ajánlotta, és külön csábításként kiemelte: »és az mely ember megholt is nálatok, azok felől minden jót végeztek veletek, nem olyan embör vagyok, jámborok, mint az előbbeni kádia.«³

Kellő súllyal kell kiemelnünk, hogy bár a török közigazgatás ezen a vidéken viszonylag gyorsan kiépült, és a számukra legfontosabb területeken – adóztatás, bíraskodás – évtizedeken át hatékonyan működött, sem ez a szűkebb tájegység, sem – csekély kivételtől eltekintve – a hódoltság egész területe nem került ki teljesen a magyar köz- és magánhatalom ellenőrzése alól, hanem az idegen állam szervezeteivel párhuzamosan működött. A közigazgatás szervezeteire azért kell itt utalnunk, mivel a polgári államszervezet kiépítése a jogszolgáltatás ezzel szervesen összeforrt. A királyi országrész központi hatalmának intézkedései arról győznek meg bennünket, hogy a hódítás előtti közigazgatás továbbra is szinte zavartalanul működött. Az 1550. évi és a későbbi évtizedek királyi adóztatását biztosító díka-jegyzékének összeállítása során Pest megyében a falvaknak legalább hét főből álló (a bíró és 6–12 esküdt) küldöttségének vallomása alapján jártak el. A magyar igazgatásnak egy világbirodalomban történő, ma már alig hihető túlélését, a két, egymástól merőben eltérő hatalmi szervezet egyfajta szimbiózisát elsődlegesen a Kárpát-medencében már régen megszilárdult feudális magántulajdonnak és a viszonylag fejlett magyar rendiségnek tulajdonították történelemszövegeink. Ez az érvelés időközben a meghódított területek további fejlődési előnyeinek feltárással bővült: a magyar társadalom szinte egészét átfogó önkormányzatiság különféle szervezeti formáinak alaposabb megismerésével. Rendkívül figyelemreméltó, hogy ezek nemcsak a rendi kiváltságok birtokában lévő társadalmi csoportokon, szervezeteken és a polgárság fejlettebb rétegein belül jelentkeztek. Az újabb feltárások alapján általánosságban elmondható, hogy a paraszti önszerveződés a középkor végére lényegesen életképesebb lett, semmint ezt a kor kutatói korábban feltételezték. Nem véletlenül fogalmazta meg a közelmúltban Szakály Ferenc akadémikus: „Egyelőre elképzelni sem tudjuk, hogyan támadt az általában szűk látókörűnek és földhözragadt gondolkodásúnak tartott magyar parasztságból évről évre több ezernyi helyi tisztségviselő... Ez nem a török megszállással párhuzamosan a XVI. század derekára, hanem 1514 tanúsága szerint már korábban kialakult, bár ennek forrásanyaga még nincs...”⁴

A hódoltság területén belül, a Homokhátság északi részén kialakult három mezőváros – amelyek már a középkorban a térség legfejlettebb települései lettek – kora újkori forrásai alapján mind közigazgatásának, mind pedig jogszolgáltatásának a formálódása viszonylag jól megrajzolható. Ezek már a hódoltság első felében kitűntek nemcsak érdekeiknek viszonylag következetes és főként eredményes képviselésével, hanem sok évtizedes hagyományaikon alapuló saját közigazgatásuknak és jogszolgáltatásuknak viszonylag zökkenőmentes gyakorlásával is. Az pedig mindenképpen figyelemre méltó, hogy a magyar rendi-feudális jogrendszerben ezeknek a településeknek évenként választott tanácsai szervezete és tisztségviselői különösebb bakik nélkül tudták követni a magyar

3 Hegyi Klára: 2001. 327–330. Itt arra utal a levél, hogy a kádik, a török földbirtokosok és a katonai igazgatás tisztségviselői a természetes módon vagy baleset miatt elhunyt személyek után is igen gyakran olyan bírságot szabtak ki a településekre, mintha azok gyilkosság áldozatai lettek volna.

4 Szakály Ferenc: 2001.

jogrendszer, a magyar országgyűlések törvényhozását, sőt még a közigazgatás és a jogszolgáltatás írásbeliségének a formaságait is.⁵

Sokan keresték annak okait, hogy a magyarországi török hódoltság miért nem tudott olyan eredményes lenni, mint akár a szomszédos Balkánon. A rendkívüli katonai túlerőben lévő hódítók évtizedeken át miért nem tudták rákényszeríteni az itteni helyi közigazgatásra és jogszolgáltatásra a sok más tartományukban kipróbált és eredményesen működtetett hivatali szervezetüket. Mindezt az eddig jelzettekben túlmenően elsődlegesen azzal magyarázhatjuk, hogy a hódoltsági magyar falvak és mezővárosok igazi feljebbvalóságát nem Budán és más elajet székhelyén, hanem a királyi magyarországi, illetve az erdélyi kormányzervekben keresték. Földesuraiknak nem a török hűbértokokosokat, hanem a tőlük távol élő magyar földesurakat ismerték el még akkor is, ha így gyakorta kétszeresen kellett terheiket leróni. A gazdasági és katonai potenciálját tekintve szertelen módon túlterjeszkedő világbirodalom ezt a tényt idővel még a békeszerződésekben is kénytelen volt tudomásul venni. A magyarországi hódoltságnak ezt a sajátosságát történettudományunk már részleteiben feltárta. Az viszont több, mint figyelemre méltó, hogy a maguk jogi-politikai viszonyai között tájékozottabb magyar főurak már a hódoltság első évtizedeiben felismerték és – bár érthetően más szavakkal – megfogalmazták ugyanezt: *„A török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta, s kénytelen eltűnni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak, és hogy a maguk alkotmányával éljenek.”*⁶

*

A három szomszédos várost a közös sors mellett a közös hétköznapi gondok is több területen közreműködésre kikényszerítették, ezért igyekeztek keresni annak módját, miként lehet legegyetőbb ügyeiket megnyugtatóan rendezni. Az egyébként is zaklatott állapotok közepette a szokottnál is gyakoribbak lehettek a közösségeken belüli súrlódások, a háborús körülmények és a természeti csapások miatt gyakori halálozások nyomán pedig az örökösödési viták, kisebb-nagyobb vagyoni sérelmek, garázdaságok, kihágások stb. Éppen ezért nemcsak a közigazgatás, hanem a jogszolgáltatás is kikényszerítette a közös együttműködés keresését és a megbízható keretek kialakítását.⁷ A téma feldolgozását elősegítette, hogy részben a vitás ügyek gyakorisága, részben pedig azok fontossága miatt – a források nagymérvű pusztulása ellenére – számottevő feljegyzés maradt róluk.

A mezővárosok bírói, illetve főbírói már a középkortól a kisebb vétségek, kihágások során személyesen dönthettek, de a komolyabb ügyek elbírálásakor a tanáccsal együtt hozták meg ítéleteiket, határozataikat. Tekintettel arra, hogy a jogi viták során a magisztrátus, vagy annak valamely tagja ismételten szembekerülhetett valamelyik helyi lakossal, ilyenkor a helyi tanács nem lehetett elfogulatlan, és ezért csak kívülálló felek bevonásával ítélezhettek.⁸ Ilyen esetekben a szomszédos városokból hívtott – ezért convocatus – bíróság döntött. Egy ilyen tipikusnak mondható esetet az egyik kőrösi jegyzőkönyvben (1639) ránk maradt feljegyzés alapján ismerhetünk meg: *„Lett ez mi törvénytételünk három városrul:*

5 Hornyik János: 1861–1862. II–III. Majlát Jolán: 1943 és Vass Előd: 1982.

6 Balassa János 1555-ben tett ritka tárgyalagos és pontos megállapítása. Szakály Ferenc: 2001. 401–404.

7 A közigazgatáson belüli együttműködés formáival, kereteivel behatóan foglalkozik: Iványosi-Szabó Tibor: 2014.

8 Schwáb Mária: 1939. 25–26. A gyakorlat által kikényszerített eljárási módokat az országgyűlés 1659. LIII. tc.-ben szabályozta. – Érdekes módon Cegléd kora újkori történelmének feldolgozója szerint *„A ceglédi, illetve a három hász-város közös bíráskodásáról a mai napig nincs egyhangú vélemény.”* Éppen ezért a közös bíráskodásról nem mond semmi érdemít. Vass Előd: 1982. 108. Nem árt megjegyezni, hogy az irodalomjegyzékében Schwáb Mária feldolgozása nem található.

Kecskeméti tanács uraink..., Ceglédről voltak..., kőrösi főbíró és az egész esküdt polgártársaim." A meghívott városok általában két-két esküdtet, tanácstagot küldtek, a meghívó városnak pedig az egész tanácsa részt vett az ítékezésben, a jegyzőkönyvet pedig a helyi notárius vezette.

A három város bíróságának megbízata – Schwáb Mária szerint – csak egy-egy ügy eldöntésére szolt, több ügyben nem járhatott el. Szinte kivétel nélkül csak súlyos bűnesetekben vagy nagyobb polgári perekben ítéleztek. Döntéseik ellen fellebbezésnek helye nem volt. A Nagykőrösön fennmaradt néhány eset alapján azonban a fenti megállapítást módosítani kell. 1639. január 17-én a „három város... törvénytételében” valóban Kecskemétről és Ceglédről két-két személy és Oláh Mihály főbíró elnökletével az egész kőrösi tanács, összesen 13 fővel, részt vállalt. Ezúttal azonban nem egy, hanem két fontos ügyet tárgyalt ez a bíróság. Mivel igen kevés esetről maradt hiteles feljegyzés, csak ennek alapján fogalmazhatjuk meg, hogy mindenképpen volt rá eset, hogy olykor két vagy több ügyben is dönthetett ez a testület.

A három város bíróságának erre a tanácskozására nemcsak ezen kisebb kiigazítás végett kellett kitérnünk, hanem sokkal inkább a testület működésének felvillantása és az ítéletek, a büntetések jellege és a végrehajtás körülményei miatt. A közel húsz főből álló bírói testület előbb Csapó Lőrinc kőrösi tanácsnok felett ítélezett. A köztiszteltben álló testület e tagja korábban *„a város pincéjében mulatván... vitába keveredett egy legénnyel...”* Mivel az őt megsértette, *„ide az városházához jöven, arra kért bennünket, hogy az legényt megfogjuk”*. A bíró a sértett tanácsnok kívánságának megfelelően parancsot adott a sértő elfogására és előállítására, de ez a tizedeseknek nem sikerült. Ezért – a főbíró mint vádló előterjesztése szerint – Csapó Lőrinc tanácsnok ennek hatására ismét *„ide a városházára jöven, rútul szitkozódott... mind magamat, bírótársaimat, tizedeseimet...”* megsértette. Az ügy körültekintő vizsgálata után a három város bíróságának ez lett az ítélete: mivel *„ő is azon hit [eskü] alatt lévén s tanácsbeli társa lévén az esküdt polgári társaságban, ez az büntetése; hogy az tanács közül [egy] idegi kiszámláltassék, valameddig Istenét meg nem engeszteli s az ekklezsiát...”* Azért ekklezsiát kövessen...”

Nem kevésbé érdekes ugyanezen testület elé került másik ügy és az abban született ítélet, amit Fejér Pál kőrösi lakos feleségével szemben hoztak. A város székbírája több alkalommal hitelben adott húst az asszonynak, aki tartozását felszólításra sem egyenlítette ki, sőt ennek megismétlésére *„rút gyalázatos szókat”* mondott a székbírónak. Az ügyet *„három városbeli tanácsuraink jó lelkiismerettel megvizsgálván...”* hozták meg döntésüket: az asszony tette elkövetése miatt *„...az fekete székből az ekklezsiát megkövesse és a városból kiveretessék”*.⁹ Tehát, bár a helyi magisztrátus és a convocatus civil bírák mondták ki az ítéletet, olyan ügyekben, amelynek a hitélettel nem voltak semmiféle kapcsolata, annak végrehajtása mégis az egyházi közösség előtt, annak bevonásával, rítusainak betartásával történt.

Bár kétségtelen, hogy ezekben az évszázadokban a vallások befolyása igen erőteljes volt az élet sok területén, és a jogszolgáltatás során nemritkán hivatkoztak az ó- és az újszövetségi iratokra, parancsokra, a bírói döntések meghozatala és annak végrehajtása általában a mezővárosi hatóságok feladata volt. Ezt jelzi az is, hogy Kecskeméten a jogszolgáltatásba az egyházakat semmilyen formában sem vonták be. Így ez a két ítélet nem csak ma tűnik szokatlannak. Becsületsértési és különféle bűnügyekről érthetően Kecskeméten is többször tárgyalt a tanács. Hasonló esetekről itt is jelentős számú feljegyzés maradt. A magisztrátuson belüli konfliktusok alkalmával azonban úgy szolt az ítélet, hogy a

9 Szilády Áron – Szilágyi Sándor: 1863. 69–70.

feleknek kezét kellett adniuk, hogy megbékélnek, és az ismét békétlenkedőt súlyos pénzbírsággal fenyegették meg.¹⁰

Egy kivételre mégis van példa. Az itteni jogszolgáltatásba azonban az egyházat, pontosabban az egyházakat csak a hosszú háború (1593–1606) alatt, a kádi távozását követően jelentkező bizonytalanság során, a közbiztonság csaknem teljes megszűnésekor kialakult hatalmi vákuum idején vonták be ez esetben. Annak különlegessége indokolja az ügy felidézését. Ezt a kivételes esetet az 1600-ban készült jegyzőkönyv örökítette meg: „Chun Gáspár, Alpári Takács Házában... lakó foglalt ell volt egy leánt, Móre Miklósnéjét, Szabó Pétör házában való Klárát. Ennek penig ellene szóló volt, hogy [Chun Gáspárnak] más mátkája is vagyon jegyben, sőt azon kívül is mással is szállják, feleségével, az Predicator uram Búzás Mihály. Bírák uraim és tanács beli jámbor személyök akarattýából elszakasztották. Első Búzás Mihály Predicatorunk, Gergöly [katolikus] pap más röndön. Scola mestör mind kettő, János és György földvári. Bíró Uram János uram Szana, Méhes Mátyás, Egyházfia Szabó Pétör, Pap János, Szabó Pál, Mészáros Jakab, Hévízi Gergöly, Kormos János. Móre Kelemen az leánnak báttja. Kit mind ez Jámbor személyök előtt elválasztották Predicator uraink és az egész tanács várasul is túle, mört tisztátalan életűnek találatott.

Azt mondták, hogy az Sotváné lányát is vötte volt ell Léván; sőt maga is nem tagatta, hanem azt mondtotta, hogy igaz volt ugyan, de nem tudgya, ha tatár vitte ell, vagy hol van.”¹¹

Miként utaltunk erre, ez esetben nemcsak a körülmények voltak rendkívüliek, hanem a felmerült vád is. A bigámia gyanújának tisztázása ugyanis részben a magisztrátus hatáskörébe, részben pedig, mivel szentszéki ügy is volt, az egyházi bíróságra tartozott. A legalsó szintű egyházi hatóság ítéletére nyilvánvalóan a rendkívüli körülmények között került sor. Az mindenképpen feltűnő, hogy az ítékezésben a tanácson nemcsak az érintett, hanem a másik felekezet papja is részt vett, és rajtuk kívül még a két „scola mestör”, sőt az egyház altisztje is. Az ítélet végrehajtása viszont még ebben az esetben sem egyházi, hanem a polgári bíraskodás szokásainak megfelelően történt.

*

A három város törvényszékéhez hasonló volt a „fogott bírák” – a kortársak megnevezése szerint arbiter bírák – intézménye. Ezek tagjait „jámbor becsületes törvénytevő szomszédos városi és falusi uraink” közül hívták meg. Tehát ennek tagjai nemcsak a három város esküdtszéke, tanácstagjai közül kerülhettek ki. Ennek az elnöke is az érintett város főbírója volt. Nemritkán, vásárok alkalmával kerítettek sort arra, hogy a megoldatlan ügyek végére pontot tegyenek. Az arbiter bírák ítélőszéke a „Böcsületes fogott törvény” a fontosabb polgári és súlyosabb bűnügyekben egyaránt ítélezett. Azonban a három város törvényszékével szemben ez a testület több ügyben is jogosult volt döntést hozni. Mivel a XVIII. század elején a jogszolgáltatás már az ország egész területén zavartalanul működött, ekkor ez az intézmény is megszűnt.

A korabeli jogszolgáltatás ezen fórumának a feltárása is Schwáb Mária érdeme. Háromnegyed évszázad elteltével érthetően e téren is indokolt néhány pontosítás és kiegészítés. Megállapítása szerint: „Míg a főbíró és a városi tanács törvényszéke már régi, százados

10 Schwáb Mária: 1939. 27–28. – A három város ítélezése a török kiűzése és az országos közigazgatási és bírói gyakorlat visszaállítása után indokolatlanná vált. Kőrösön 1699-ben gyűlt össze utoljára. Érdekes módon 1725-ben még egyszer igénybe vették szolgálatát. Majlát Jolán: 1943. 43. – Szilády Áron – Szilágyi Sándor: 1863. I. 76–78. – 1659-ben Szabó János a „főbíró urunkat megmocskolta”, ugyan is „Csebe Pál főbíró törökösnek mondtotta, azt találtuk, hogy Szabó János megkövesse Csebe Pál urunkat; ha ennek utánna ezen szokat mondan csak gyermek előtt is, toties quoties semper solvere tentatur judici f. 24.” Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 64.

11 Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 53–54.

fejlődése során kialakult bíróság volt, s most a török hódoltság első idejének kb. 50 éves megszakítása után csupán újra folytatta működését, ha a változott viszonyok következtében némileg átalakulva is, addig a fogott bíróság teljesen ennek a kornak köszönhetette keletkezését.”¹² Ezeket a megállapításait érthetően a korabeli szakirodalom alapján tette meg. A nagyon szűkösen ránk maradt kecskeméti források viszont azt jelzik, hogy a helybeli magyar közigazgatási és jogszolgáltatási intézmény működésén belül valójában nem volt fél évszázados pauza, és a török hódoltság első szakaszában sem szűnt meg a mezőváros főbírójának és tanácsának a jogszolgáltatással, bíraskodással kapcsolatos tevékenysége. Minden bizonnyal ugyanezt mondhatjuk el a másik két mezővárossal kapcsolatban is.

Jól tudjuk, hogy Kecskeméten a kádi 1597-ig volt jelen, és ellátta többirányú feladatát. „A rabokat lopásért, orgazdaságért, háztörésért a Pest vármegyei vajda viteti el – a Subbasa által”, miként ezt Hornyik János az egykori jegyzőkönyvek alapján megállapította. Halálesetek, gyilkosságok, súlyosabb verekedések során is hasonló módon jártak el, mivel ezek mindegyike komoly pénzbírságot vont magával, ezért felettük a török hatóság magának tartotta fenn az ítélkezést és a bírság beszedését. Viszont a legrégebbi jegyzőkönyv töredékeiből, 1591-től maradtak ránk részletek, amelyek segítségével bizonyítható, hogy a kisebb ügyekben a főbíró és a helyi tanács rutinszerűen, a korábbi hagyományoknak megfelelően hozott statútumokat, és ítélkezett a közösség tagjai és a rendeletek ellen vétők fölött. Tehát igazgatási és polgári ügyekben a mezővárosi tanács változatlanul egyedül volt illetékes. De nemcsak hasonló ügyeket tárgyalta a helyi tanács, hanem kisebb bűnügyekben is sorra döntést hozott. Ami pedig a legfontosabb: működése átmenetileg sem szűnt meg, legfeljebb hatásköre szűkült, mivel a török hivatali rendszer számára a súlyosabb büntetések komoly bevételi forrást jelentettek. Ezt az állítást adatok sorával igazolhatjuk. Az alábbi idézetek a rendelkezésünkre álló adatoknak csupán egy részét képezik. 1591-ből származó döntések: „Balogh Ferenchnel walo Toth Andras Maradoth bírságon, ilyen dologert hogj a Ciaplarral ben lwokkal meg haboro doth: adot bírsagoth fr. 6. Ebbeől megjon ky az Hwchet pensz palcia pensz szitil pensz is [a sarok el van szakadva] Vrak [törökök] es Waros szamara.” „A Bitangokat [lóságokat a bírák] maguk kezelik, s el-el adják, vagy jární a lakosoknak ki adják.” „A város szénája közös erővel rakatik be, az engedetlenek és rakni nem menők sajtra büntettetnek.”

1592-ből: „Dinnyés János 5 f. bírságot fizet azért, hogy futtatván kocsijával a vásár bírót elütötte, ebből ki ment a Hücsset, és csinscelát, maradt az urak és a város számára 3. f. 72 denár.” „Kürthy Miklós 6 f. bírságot fizet, azért mert Város Végzése ellen a Nyírben tartotta [nyáját] – tilalmas volt [ti. a legeltetés].” „Karai Buzgán Mihályon nyert Horváth János Kecskeméti törvénnel f. 36. den. 50. megfogatta érette.” „Házasság törésért bírság 16 forint hücsst és csingalat 1 f. 24., maradt 14 f. 76 d.” „Cseh András 3 forint bírságra büntettetik hogy kaszásoknak több napszámot adott, mint a Város végezte – limitáltak 20 pénzt, s Cseh András 24-et ígért.”¹³

A lista távolról sem teljes, és a következő évekből tucatszámra lehet hasonló eseteket kigyűjteni. Bár nem mind szó szerinti idézet, de nyilvánvaló, hogy a tanács jogszolgáltatással kapcsolatos tevékenységeiről, ítélkezéseiről ránk maradtak feljegyzések. Bár kétségtelen, hogy a súlyosabb esetekben a kádinak következetesen át kellett engedni a kiszabott bírság összegének egy részét, de az is nyilvánvaló, hogy az ügy megítélése, a döntés meghozatala a mezőváros bíróságán történt, és a végrehajtás ugyancsak a magisztrátus feladata volt. Tehát joggal fogalmazhatjuk meg, hogy a hódoltság első szakaszából ránk maradt feljegyzések sora bizonyítja, hogy a kádinak a városban való tartózkodása idején is változatlanul viszonylag széles körben ítélkezhetett a főbíró, illetve vele együtt a tanács.

12 Schwáb Mária: 1939. 26.

13 Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 26–34. Azokat az ítéleteket érthetően mellőztük, melyek a kádi közreműködésével születtek.

Nemcsak a városi tanács működésével, hanem az arbiter bírák, más néven fogott bírák működésével kapcsolatosan is célszerű néhány adatot felidézni, mivel ezek figyelembevételével ugyancsak indokolt a korábbi állítások részbeni pontosítása. Ehhez is előbb e témakör alaposabb feltárójának, Schwáb Máriának a megállapítását célszerű idézni: „A fogott bírák törvényszékének megalakulása a XVI. század végén történt. 1598-ban említi először a jegyzőkönyv, tehát keletkezése egybeesik a török bíróság megszűnésével, amely 1597-ben, a kádinak Kecskemétről történt visszarendelése folytán következett be [...] De hogy mennyire közszükségletet pótol, kitűnik abból, hogy később a városi hatóság megerősödése után sem tűnt el, hanem a vele rokon három város törvényszékével együtt tovább fejlődött, és a XVII. század közepén már úgy polgári törvénykezés, mint a büntető eljárás majdnem korlátlan hatalmában van.”¹⁴

A következő jegyzőkönyvi részletet azért kell teljes egészében idéznünk, mivel ugyancsak alkalmas arra, hogy ennek alapján a Schwáb Mária korábbi megállapítását módosítsuk.

„1594. Pünkösöd előtti második vasárnapon.

Az rácznak vallása az mellyet az parton wagdaltak es az negiet le wagtak. Teth illien wallast, hogy keczkemetről ky mentek Eyel mynd reszegek voltak de ő nem tudggia hofi ha török wolte rácz wolte az ky őket wagdaltak es megh ölte, de mynd gyalogok voltak de nem tuggia mynmen voltak, de sokan voltak, eők penigh tizenketten voltak.

Ez wallas tetelnek halgatny voltak ferencz szállási wayas Mihály Atel [?] Albert, Ihaz mihaly; Vaczy Nagy tamás, Nagi sebestien, Palkay Baka Mathe Nagi Marton, Zrencs [Szerencs ?] tamás előtt es az keczkemeti biro előtt Toth Mattias előtti Zabo balas előtti es horvat Agoston előtti Isaky markus előtti Pap benedek Előtti Kis balas es olaz marton előtti.”¹⁵

A legrégebbi jegyzőkönyvbe az esetek jelentős részében hasonló szintű helyesírással rögzítették az eseményeket. Az kétségtelen, hogy a feljegyzés egy szabályszerű kihallgatást rögzít a kor szokásos fogalmazásában. Megfigyelhetjük, hogy bár a kádi még három évig helyben maradt és működött, a kihallgatást nem ő végezte. Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a kecskeméti főbíró és a tanács tagjai mellett ferencszállási, váci, pákai és izsáki „fogott” személyek – arbiter bírák – vettek részt. Teljességgel nyilvánvaló, hogy ez az összetétel csaknem pontosan megegyezik sok más XVII. századi fogott bírák testületének összetételével. Tehát ennek alapján megállapíthatjuk, hogy ez az intézmény nemcsak 1598-tól működött a városban, hanem, úgy tűnik, már kiforrott formájában a kádi ittléte, azaz a hódoltság első szakaszán belül is jól szervezett módon, több település esküdteit, bíráit bevonva látta el feladatát. Nem árt hangsúlyozni, hogy ekkor még az előző évtizedekben kialakult török igazgatás és jogszolgáltatás lehetőségei, körülményei a háború miatt nem változtak, kaotikus közállapotról pedig még semmiképpen sem beszélhetünk. Azt viszont ugyancsak ki kell emelnünk, hogy ezúttal az idézett szövegben csak a kihallgatásról van szó, ítélkezésről kétségtelenül nincs említés. Ez minden bizonnyal azért történt, mivel tömeges élet elleni cselekményről volt szó, és aligha kétséges, hogy a vétség jellege, valamint a bírság összegének meghatározása miatt – ami *egészében* a kádit illette – szükséges volt a török hivatalnok későbbi bevonása. Itt sem árt kiemelni, hogy már ebben a szövegezésben is csaknem pontosan olyan formulákat találunk, mint amelyeket a következő évszázad derekán lejegyzett jegyzőkönyvekben. Tehát ez esetben a formai jegyek alapján

14 Schwáb Mária: 1939. 29–30. – A „három város” törvényszéke és a „fogott bírák” működése Hornyik János feldolgozásai alapján vált ismertté.

15 Ez a feljegyzés nem Hornyik jegyzetei közül való, de az eseményre vonatkozó feljegyzés tőle is maradt. Ő forráshelyként az eredeti jegyzőkönyv 32. lapját jelöli meg. „Pünkösöd előtti való második vasárnapra virradó éjjel 12 rácz részegen elindul Kecskemétről, a pusztán megtámadtatnak, négy levágatik s azt vallya: hogy sokan támadták meg őket, mind gyalogok, de nem tudja magyar volt é, török volt é rácz volt é, csak arra emlékszik, hogy sokan voltak.” Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 37.

is joggal feltételezhetjük, hogy egy már a jegyző által jól ismert, és már visszatérő gyakorlattal, írott formulával állunk szemben. Tehát távolról sem alaptalan annak feltételezése, hogy ez a jogi intézmény már a hódoltság első szakaszában is működött.

Az eddigieket alátámasztja még két rendkívül fontos epizód. Ugyanis e jogi intézmény léteivel kapcsolatosan Pest megye legújabb monográfiájában – a késő középkori településfejlődés ismertetése során – Tringli István e témához két rendkívül fontos adatot szolgáltat. Az első a XV. század közepéről való: „1459-ben fogott bírói ítéletet hoztak a Pilis melletti Hartyánpilis nevű föld vagy bozótos ügyében.” A másik jogi esemény a század végén keletkezett: „1496-ban fogott bírói ítélettel döntöttek az Alagi nemesek között... több birtokrész ügyében...”¹⁶ Az egymástól térben és időben jelentős távolságban levő eset alapján joggal gondolhatunk arra, hogy nem egy véletlen esettel, nem egy félresikerült megfogalmazással állunk szemben, hanem egy szélesebb körben működő jogi intézmény léteivel. Ha pedig ez így van, akkor ezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a fogott bírák intézménye nem a hódoltság második szakaszában, illetve a hosszú háború során alakult ki a közbiztonság hiánya, majd a török igazgatás és jogszolgáltatás visszahúzódása miatt, hanem már a középkorban – és távolról sem csak a három város környékén – működő intézmény volt. Ha majd néhány újabb adat kétségtelenné teszi ezt a feltételezést, ez azt is jelenti, hogy újabban nő azon intézmények száma, amelyek Magyarországon már a középkortól széles körben ismertek voltak, működtek, és a hódoltság első szakaszában a török hatalom berendezkedése során sem szűntek meg, és a maguk módján hozzájárultak a magyar jogszolgáltatás, a magyar igazgatási rendszer folyamatosságának megtartásához.

A fogott bírák intézményének és a három város együttműködésében betöltött szerepének jobb megismerése érdekében célszerű néhány sajátosságát részletesebben megismertetni. Ehhez a Kecskeméten fennmaradt írott anyag nyújt megbízható alapot. 1656 és 1665 közötti tíz esztendőben végzett tevékenységének áttekintése révén az intézmény néhány fontos sajátosságát térképezhetjük fel. A feljegyzéseket a múlt század elején másolták ki az egykori – a háború során eltűnt – jegyzőkönyvekből. Tehát nem a teljes anyag, hanem csak a kimásoló számára leginkább érdekesnek tűnő esetek állnak rendelkezésünkre. Számuk alapján azonban így is alkalmasak alaposabb elemzésre.

A kimásoló a testület tízévi munkája során hozott 27 ítélezését mentette meg. Az egyes évekből erősen eltérő jegyzőkönyvi anyag áll össze. Négy évből csak 1-1, egy-egy évből 2, illetve 3, két újabb évből 4 és ugyancsak két évből 5 ülés fontosabb adatait ismerjük. Tehát – a rendelkezésünkre álló írott emlékek alapján – úgy tűnik, hogy az évenkénti összjegyzetek száma erősen eltérő lehetett, és minden bizonnyal a felmerült ügyek arányában került sor a tárgyalásokra. Az egyes üléseken hozott döntések száma is erősen változó volt: 12 esetben csak egy-egy téma, 6 esetben két ügy, 2 esetben három ügy, 5 esetben négy, és további 2 esetben öt ügy került a testület elé. Elképzelhető, hogy – miként Schwáb Mária feltételezi – korábban valóban a vásárokhoz kötődött a munkájuk, de ebben az évtizedben ez már nem volt jellemző. Kecskeméten ugyanis évszázadok óta évenként csak három vásárt tartottak, de e tíz év alatt, február kivételével minden hónapra esett „fogott bírák” összjegyzete. A 27 esetből pedig valójában csak kettő egyezett (Lőrinc-, illetve Katalin-napi) vásár hetével.

Célszerű azt is áttekinteni, mely településekről hívtak „fogtak” bírákat, illetve a tíz év alatt hány személy kapcsolódott be az intézmény munkájába.

16 Tringli István: 2001. 107. és 110.

A „fogott bírák” kecskeméten 1656 és 1665 között

Helység	Alkalom	Személyek
	száma	
Cegléd	20	21
Kőrös	20	20
Szentkirály	18	13
Szentlőrinc	15	5
Rimaszombat	4	13
Kunszentmiklós	3	3
Szeged	3	3
Gyöngyös	2	4
Halas	2	3
Szabadszállás	2	2
Fülek	1	2
Tolna	1	2
Ráckeve	1	1
Összesen	–	92

Ennek az egyszerű táblázatnak a beiktatása azért vált indokolttá, mivel néhány fontos következtetés levonását teszi lehetővé. Az első szembevetendő tény kétségtelenül az, hogy a „fogott bírák” intézménye valóban mutat néhány rokon vonást a három város bíróságával. Jól látható, hogy itt Cegléd és Kőrös vett részt legtöbb alkalommal a testület munkájában és az ítéletek meghozatalában. Viszont az is legalább ennyire feltűnő, hogy a szomszédos két falu, Szentkirály és Szentlőrinc ugyancsak jelentős szerepet kapott. Továbbá figyelemre méltó, hogy újabb kilenc, többségükben viszonylag távoli település jogban járatos esküdtjét, tanácsnokát hívták meg döntéshozatalra. Megállapíthatjuk, hogy a „fogott” személyek aránytalanul nagy része csak egy-egy alkalommal működött közre. Kőrösön és Cegléden viszont volt több olyan gazda, választott tisztségviselő, aki öt-hat meghívást is kapott. Ugyanezt mondhatjuk el Szentkirály és Szentlőrinc esetében is, sőt az utóbbi faluból Szekeres János munkájára hat évben tíz alkalommal tartottak igényt.

E tények alapján még egy fontos megállapítást tehetünk. A felsorolt tények azt jelzik, hogy egyrészt nemcsak a három mezőváros fogott össze közös gondjaik megoldása érdekében, hanem a hódoltsági mezővárosok, falvak folyamatosan készséget mutattak arra, hogy egymást segítsék, csak az erről készült egykori jegyzőkönyvek elpusztultak. Tehát – további adatok feltárásáig is – feltételezhetjük, hogy ez a jogi intézmény országosan elterjedt lehetett. Másrészt az is nyilvánvalóvá válik, hogy szinte minden településen akadt négy-öt olyan gazda vagy céhmester, aki nemcsak komoly jártasságot szerzett, hanem kellő tekintélyre is szert tett e területen.

Érdemes áttekinteni, hogy az egyes településekből milyen számban vettek részt a „fogott bírák” ítélezései során „szakemberek”, a korabeli jogszolgáltatásban jártas személyek. Úgy tűnik, hogy a három város egyfajta paritásos arányt tartott szem előtt. Ennek lehetett eredménye, hogy a „fogott bírák” Kecskeméten történő, tíz év alatti 27 ítélezésén a lélekszámban jóval kisebb Cegléd minden tekintetben lépést tartott Kőrössel. Az igazán

feltűnő azonban az, hogy a két szomszédos faluból is jelentős számú gazda, esküdt személy rendelkezett olyan jogi ismeretekkel, amelyek alapján a legnagyobb mezővárosban is rendszeresen igényt tartottak közreműködésükre. Ez a tény nemcsak azt jelzi, hogy a környező falvak a jogszolgáltatás terén szoros kapcsolatokat tartottak fenn Kecskeméttel, hanem azt is, hogy ezek során jelentős számú tekintélyes gazdájuk megismerhette a sokkal nagyobb település összetettebb igazgatási és jogszolgáltatási gyakorlatát. És mivel ez az intézmény, illetve ez az együttműködési forma sok évtizeden át, sőt minden bizonnyal több évszázadon át fennállt, magyarázatul szolgálhat arra, miként terjedhetett el az igazgatáson és a bíraskodáson belül országosan a figyelemre méltóan egységes eljárás.

Irodalom

- Hegyí Klára, 2001: *Az oszmán hatalom berendezkedése és működése*. In: Zsoldos Attila (szerk.) Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig 255–328. Bp.
- Hornyik János, 1860–1866: *Kecskemét város története oklevél-tárral I–IV*. Kecskemét
- Iványosi-Szabó Tibor, 1996: *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. 1591–1711*. Kecskemét – 2014. A „három város” önkormányzatának formálódása a középkorban. Kézirat, 76 p.
- Majlát Jolán, 1943: *Egy alföldi cívisváros kialakulása*. Nagykőrös gazdasága és társadalomtörténete a XVIII. század elejéig. Bp.
- Schwáb Mária, 1939: *Az igazságszolgáltatás fejlődése a török hódoltság idején az alföldi városokban*. Bp.
- Szakály Ferenc, 2001: *A hódolt megye története*. In: Zsoldos Attila (szerk.) Pest megye Monográfiája I/2. 329–544. Bp.
- Szilády Áron – Szilágyi Sándor, 1863: *Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon*. Nagy-Kőrös, Cegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból I–II. Pest.
- Tringli István, 2001: *Pest megye a késő középkorban*. In: Zsoldos Attila (szerk.) Pest megye Monográfiája I/2. 75–194. Bp.
- Vass Előd, 1982: *Cegléd az Árpád-korban*. In: Ikvai Nándor (szerk.) Cegléd története. Szentendre

„Rajzok egy élet tájairól”

Horváth Máriával Váczi Mária beszélget

„Két dunántúli kis faluban, Erdősmeckén és Véménden nőttem fel, ahol egészséges és harmonikus életszemléletet kaptam útravalóul. A művészetek fontossága Pécsen érintett meg. Ez volt három fontos helyszíne életemnek, de már régóta kecskemétinek érzem magam. Animációs filmrendező vagyok, a Kecskeméti Filmstúdió alapító tagja. Szerzői filmjeim – sok elismerést hozva – bejárták a világot. Évtizedekig a Magyar népmesék sorozat egyik rendezője voltam, bábszínházi tervezőként is sok szép feladatot kaptam. Terveztem emblémákat, plakátokat, illusztráltam mesekönyveket, tankönyveket.

»Jót s jól – ebben áll a nagy titok« – int Kazinczy! – Az ember meg tűnődik, fürkészi a titkot, aztán valamit gondol, aztán valamit csinál, aztán lesz belőle valami: vagy rajz, vagy könyv, vagy bábszínház, vagy papírmáskép, vagy film» – foglalja össze „életgypercesét” Horváth Mária, egy kép- és filmrendezőhöz illő tömörséggel öt éve tervezett, megkezdett és abbamaradt beszélgetésünk elején, hogy megidézzük a 45 éves, gazdag szakmai múlt jelentős történéseit.

„...a természetnek s a művészetnek nem szabad túl sok titkát kifecsegni, mert akkor felhasad egy égi pecsét, s abból rengeteg baj származik.” Az Arisztotelészi figyelmeztetést szem előtt tartva ültünk le ismét beszélgetni a Balázs Béla-díjas rajzfilmrendezővel gyermekkorról, diák évekről, barátságról, kövekről, bogarokról, végül, de nem utolsósorban filmekről, bábszínházról, versekről, azaz a művészetről.

– *Hogyan telt a gyermekkorod? – kérdezem, kölcsönözve egyik filmed címeént magadnak is feltett kérdéssel?*

– Hogy egy másik filmemet ihlető – Állóképek. Rajzok egy élet tájairól – Szabó Lőrinc-vers néhány sorával válaszoljak: „Szép volt, isten volt, Egy Volt a Világ. Tél, tavasz, nyár, ősz, tél: meghitt tarkaság. Égen és földön mosolygott a rend...”

Gyermekkorom majdnem irreálisan gyönyörű volt. Boldog családban nőttem fel, nagyon szerették egymást a szüleim, nagyszüleim. Édesapám szép ember volt, egyenes tartású. Biztonságot adott, erőt adott, mint egy hatalmas, magas fa. Erdész volt, most már örökre a nagy börtáskával az oldalán, puskával a vállán látom magam előtt. A nyári szünetekben én is sokat jártam vele az erdőt, eprészésre, szarvasbögésre, a kitermelhető fák mérésére, jelölésére emlékszem.

Édesanyám legszebb, fiatal éveit „málenkij robotban” töltötte, tizenhét éves korában vitték orosz munkatáborba. A szörnyű éveket szinte csoda, hogy túlélte, mégsem hagyta el száját soha a harag vagy a gyűlölet hangja. Nála békésebb, szelídebb, megértőbb embert nem ismertem. Olyan különleges bölcsességgel és mértéktartó szeretettel élt a családjáért, nevelt bennünket, nővéremet és öcsémet – lettünk boldog gyermekek s szerető testvérek –, hogy titkát máig sem tudjuk megfejteni.

Nagyon szép, szinte népmesei helyeken laktunk, Vadászcserén, Erdősmeckén és Véménden, mindenütt erdő közelében. Amikor Véménden laktunk, vasárnaponként leg-

többször gyalog tettük meg az utat a tőlünk kétórányi járásra, Ófaluban élő nagyszüleim házáig. Korán reggel indultunk, megmáztuk a hegyeket, és nagy csokor virágot szedtem közben a nagymamának. Vele gyakran mentem gyűjteni, egyenes tartással a fején hozta haza a lekaszált szénát. Voltak tehének, sokat vittük együtt a tejet a tejcsarnokba. Tartottak lovakat is, emlékszem, mennyire szerettem az istállók szagát.

Ennek ellenére a háziállatok nem érdekelték különösebben, de mindig volt otthon vagy egy őzike, vagy egy kis szarvas, vagy egy bagoly, amit édesapám hazahozott az erdőből. Bogarat vagy lepkét szelídíteni, az igen! – gondoltam, de egy háziállattal jóban lenni az egyáltalán nem olyan különleges dolog.

Ezek az alapok, amik meghatározzák az életemet, ebből meríték, mindig ide térek vissza.

- A családot mellett kik hatottak még rád, kikre gondolsz vissza szívesen?
- A tanárok mindig fontosak voltak az életemben! Tisztelettel gondolok rájuk, felelősségteljes, sorsokat formáló munkájukra.

Véméden jártam általános iskolába. Mandulás János tanító úr figyelt fel rá, hogy ügyesen rajzolok, versenyekre küldték a rajzaimat, díjazták őket, a *Kukoricatörés* címűre most is emlékezem.

Rendes, egészséges falusi iskola volt a miénk, ahol színjátszó kör működött, az úttörőzenekarban én is játszottam.

Halk szavú, csendes gyerek voltam, ennek ellenére össze tudtam fogni a társaimat egy-egy feladatra. Nem olyan régen találkoztam egyik osztálytársammal, ő mondta, ha valami problémájuk volt vagy összeveszték, mindig engem hívtak, hogy tegyek igazságot.

Az általános iskola után a Pécsi Művészeti Szakközépiskolába jelentkeztem díszítő festő szakra, ahol túljelentkezés miatt ötvösnek vettek fel, aminek kezdetben egyáltalán nem örültem. Később, köszönhetően tanárunknak, Nádas Évának, nagyon megszerettem. Érdekes volt, és egyben kihívást is jelentett a kemény anyag megmunkálása, a sárga- és vörösréz izzítása, formázása

De másoknak is sokat köszönhetek, így Rétfalvy Sándor szobrásznak, akivel úgy vizsgáltunk egy krumplit, úgy néztük, milyen fények és árnyékok figyelhetők meg rajta, mintha a világ csodája lenne. Bizse János festőtanár igényes, nagyon jó pedagógus volt, tőle rajzolni tanultam. Fantasztikus magyartanárunk volt Weidinger Vilmos személyében, aki egy vers elemzésekor arra volt kíváncsi, hogy én mit gondolok az adott versről.

Osztálytársaimmal megszállottként dolgoztunk a négy év (1967–71) alatt, hihetetlenül doppingoltuk egymást, nem a tanárok követeltek, hanem mi egymástól. Aki szünet után nem egy mappányi rajzzal tért vissza, arra nem jó szemmel néztünk. Volt, hogy húsz szobrot gyúrtam egy nyári szünetben.

Nekem Pécs volt a Város, nagyon-nagyon gazdag élményeim kötnek oda. A hatvanas évek végét egyébként is a kulturális pezsgés jellemezte. Zenei tagozata szintén volt a gimnáziumnak, ott tanult Jandó Jenő, akinek csodáltuk zongorajátékát. Híres volt a Pécsi Balett, csakúgy, mint a Bóbita Bábszínház felnőtteknek szóló előadásai, emlékezetes a csupasz kezekkel eljátszott előadásuk. A villányi Szobrászművészeti Alkotótelepen is azokban az években születtek meg az első alkotások.

- Az említett pedagógusokon kívül kaptál-e további biztatást, bátorítást a rajzolásra?
- Igen, a családom és a rokonságom körében is többeknek volt valamilyen kézügyessége.

Kislánykoromban mindig az ablakban ültem, az ablak volt a kedvenc játszóhelyem. Azt a képkívágást láttam az utcából, a kertből, amerre néztem, és ez a lényege a filmcsinálás-

nak és a képalkotásnak is. Kiragadom azt a darabot, amit meg akarok mutatni a világból meg a gondolataimból.

Otthon egyfolytában rajzolgattam, festegettem, az öltöztethető papírfigurák doboz-számra szaporodtak az ágyam alatt.

Édesapám bátyja Pécsváradon élt a várban, gyakran nyaraltunk náluk, ott is a széles várfal ablakában ülve játszottunk. Különös élmény volt beszívni a történelmi levegőt, járni a nyikorgó padlókon, nézni az ásatásokat.

Nagybátyám amatőr festő volt, aki képezte magát. Pécsvárad minden utcáját megfestette. Nála láttam először olajfestéket, vásznat, és tőle kaptam először arany gombfestéket.

– Volt idő, amikor azt gondoltad, erdész leszel vagy óvónő, szobrász vagy ötvös, majd lettél színésze, vonalakba lelket rejtő rajzoló. Hogyan kezdődött?

– 1971-ben, érettségi után jöttem Kecskemétre felvételizni az akkor alakuló Rajzfilmstúdióba.

Tizenöt fiatalember jött össze az ország minden részéről, Pécsről, Szegedről, Budapestről, és persze Kecskemétről. Távol a szülői háztól – éltünk, laktunk, főztünk, tanultunk, játszottunk –, s így jól összekovácsolódott csapat lett belőlünk.

Akkoriban még kevés rajzfilmet lehetett látni tévében, a *Méző család*ra és a *Gusztáv*-filmekre emlékszem, de ezek akkor nekem egyáltalán nem tetszettek, de gondoltam, biztos lehet itt valami mást is csinálni. És akkor láttam egy animációs filmet, Kovásznai György *Fény és Árnyék* című filmjét. Ez a film egy mondat kibontakozása mozgó rajzban és emberi hangban, a rendező szándéka szerint. A mondat Radnóti Miklós *Levél a hitveshez* című versének egy sora: „s szép, mint a fény és oly szép, mint az árnyék”. Nagyon erős hatással volt rám, rádöbbentem, hogy az animáció ilyen is lehet, nem csak vicces karikatúra, amit megerősített még egy moziélmény is, a Beatles zenéjére készült *Sárga tengeralattjáró*. Mikulás Ferenc és Szarvas Judit – aki vágó volt a Bácsfilm Stúdióban – elképzelése szerint formálódott kis filmes csapatunk.

Az oktatás úgy történt, hogy a budapesti Pannónia Filmstúdióból jött hozzánk pantomimes, vágó, animátor, zeneszerző, művészettörténész s olyan rendezők, mint Szoboszlai Péter, Jankovics Marcell, Gémes József; de a szabadtéri rajzolást például a kecskeméti Goór Imre festőművész tanította.

Egyfajta szabadiskola volt ez nekünk, nagy lehetőség, hiszen az Iparművészeti Főiskolán akkor még nem volt animációs képzés. Viszont világhírű szerzői filmek készültek a Pannóniában, akkor robbant a nagy generáció. Nem volt nehéz beleszeretni ebbe a műfajba, a játékosság, a kísérletezés, a határtalan szabadság, amit kínált, egy csapásra vonzóvá tették. Az, hogy sokat kell érte dolgozni, az nem okozott gondot, bennünket még úgy neveltek, hogy az örömmel végzett munka jólesik, s abból még lehet is valami. Sokszor térdig jártunk a papírban, annyit krokiztunk (párperces mozdulatrajz ez). Jólesik visszaemlékezni, ezek az évek határozták meg a stúdióink alapjait.

– Életünk során jó néhány ajtóval találjuk szemben magunkat, nem tudva, mi vár ránk, ha lenyomjuk a kilincset. Vannak ajtók, melyeket sohasem felejtünk. Emlékezetedben te milyen ajtókat őrzöl?

– Volt egy sorozattervem *Ajtó* címmel, nagy terv volt! Száz darab egypercest készítettünk volna, együtt a volt szocialista országokkal, lengyelekkel, csehekkel, észtekkel. A harminc évvel ezelőtti életérzéseinket, gondolatainkat fejezték volna ki ezek a filmek, s talán a félelmeinket is, hiszen nem tudtuk, mi van kint, az Ajtón túl. Ajtóink titkairól láthatnánk most filmeket, de csak kevés Ajtó nyílt meg. Így egy jó ötlet támogatás hiányában elhalt.

Talán nem az én Ajtóm volt? Talán nem jó Ajtón kopogtattam? Annak azért örülök, hogy az *Ajtó 8* filmmel sok fesztiválra eljutottam.

A filmben az ajtó mögött egy öregember ül a hintaszékében, macskájával az ölében, és olvas. Az állat, kifelé rohanva, figyelmeztetné az öreget a közelgő veszélyre, aki nem érti, mi a baj, és ajtót nyit. Majd azt látjuk, hogy minden szétrobban, az űrben lebeg.

Odakinn már semmi sincs, se ház, se szoba, se ajtó...

Öröm olyan Ajtók emlékét, melyek nagy találkozásokhoz vezettek. Egyik ilyen a zágrábi Zdenko Gasparovich filmje, a *Satiemanía*. Ettől kaptam bátorítást első filmemhez. Szóval, *Az éjszaka csodái* (1982) nem készült volna el, ha nem látom a *Satiemaniát*.

Másik nagy találkozásom az orosz Yuriy Norsteinnel volt. Ő a filmjeiben a lélek apró rezdüléseit is meg tudta mutatni, ami addig szokatlan volt az animációban. Csodáltam.

Első alkalommal a moszkvai stúdiójában találkoztunk, egy nem működő templomban, ahol láthattam munka közben. A második is különös volt. Itt járt Kecskeméten, meglátogatta a stúdióinkat. Míg a többiek a filmeket nézték, mi ketten maradtunk, s akkor elmondtam neki, hogy ma van a születésnapom, és ő a legszebb ajándékom. Aztán csend lett, elővett a táskájából egy képet a *Sündisznó a ködben* című filmjéből, s írt rá néhány sort, átadta, és azt mondta, neki is ma van a születésnapja. Meghatódtam, még most is jó érzés rá gondolni.

– Van-e olyan filmterved, amit meg szeretnél volna valósítani, de valamiért nem sikerült?

– Több is, de amit igazán sajnálok, az „*A fészkéből kizuhant város*”, mely Lezsák Sándor azonos című verse nyomán készült volna. A vers erős képekkel rajzoló, szuggesztív vízió egy korról, annak magányos Öregasszonyairól és magányos Öregembereiről, csendes lázadásukról, látjuk, ahogyan áradatuk „tömeggé növekedik, jönnek fekete ünneplőben, jönnek a távoli tanyákról, a faragott kerítések mögül, jönnek a nyolcadik emeletekről...” Nem kaptam hozzá támogatást, valakik nem akarták, hogy ebből film legyen. Meglehet az is, nem voltam elég érett vagy öreg hozzá.

– Melyik filmedről beszélnél szívesen? Kell-e egyáltalán beszélni a filmről, vagy Kányádi Sándor kisdíákja után szabadon a film az, amit nézni kell?

– A *Zöldfa utca 66.*-ról sokat tudok mesélni, talán ez az egyik legkedvesebb filmem. Voltak külső és belső motivációk, és ezek szerencsésen összecsengtek.

A rendszerváltás első éveit éltük – 1992 tavaszán fejeződött be a film –, reményteli bizakodással, jókedvvel s nagyfokú szabadságérzettel. Akkoriban voltam Stuttgartban a diákkifestivál előzsűrijének tagjaként. Rengeteg filmet láttam. Lenyűgözött az a határtalan, szinte pimasz szabadság, ami a filmekből áradt. Ez az élmény adott erőt ahhoz, hogy legalább a magam szabta korlátokat elvessem. Felszabadultam és játékosan fogtam a filmem előkészítéséhez, úgy éreztem, azt csinálom, amit csak akarok.

Életemet formáló esemény volt első unokám születése, ő lett a filmbéli boldog kis naggyerek. A filmet barátnőm házának udvarán forgattuk, ahol gyakran töltöttünk együtt szép időket gyerekeinkkel, házfalra rajzolva, mesélve. A stúdió is nagyon jó állapotban volt akkoriban, szerettük, segítettük egymást, minden adott volt hát ahhoz, hogy egy jó film szülessen.

Egy-két szakmai érdekességet szívesen elmesélek.

Vannak a filmben olyan technikai megoldások, melyekre ma is büszke vagyok. Amit én megálmodtam, azt a különleges képességekkel és kreativitással megáldott Polyák Sándor operatőr barátom segített megvalósítani. Felvettük például a kislány mozgó sziluettjét, azt előhívtuk – még nem volt komputer –, a 35 mm-es filmet kockánként megállítva a falra vetítettük, én rajoltam vagy festettem minden képkockához, s azt újra lefényképeztük,

azután a filmnegatívot Budapestre küldtük, s pár nap múlva meg is nézhettük, hogy mit csináltunk. Izgalmas volt!

Kísérletező, vegyes technikájú filmet készítettünk, melyben volt tárgymozgatás, élő szereplők kockánkénti mozgatása (pixiláció), papírkivágásos animáció, élő meztelencsiga és gyermekrajzok. Mindig gyűjtöttem a gyerekrajzokat, főleg a lányaim rajzai szerepelnek a filmben.

Felmerül még egy emlék, egy nagyhatású színházi élményről. Moszkvában, a Taganka Színházban láttam a *Bűn és bűnhődést*. Mivel az oroszot nemigen értettem, nem kellett a szavakkal törődnöm, csak a képpel, a színészek játékaival.

Ez adta az ötletet, hogy a film hanganyaga Kányádi Sándor *Meddig ér a rigófütty* című meséje legyen, melynek szövegét néha értjük, máskor pedig ismeretlen nyelvként hangzik, mert a hangszalag visszafelé forog. Reméltem, hogy a szöveg érthetlensége a képolvasás megértését erősíti.

A filmem végén, reményeim szerint, a gyermekkor emlékei, boldogságos történései mindenkiben felragyognak!

– Fontos-e a rendezőnek, hogy mindenki értse filmje mondanivalóját?

– Az egyik közönség-rendező találkozón történt Budapesten, a Petőfi Gimnáziumban, ahol az én filmjeim közül *Az éjszaka csodáit* vetítettük, hogy a tanár megkérdezte a diákoktól, szerintük mi a film mondanivalója? Láttam, mindenki megrémült, szerencsére rendezőtársam, *Szilágyi Zoli* segítségükre sietett, s megnyugtatta a gyerekeket, olyan, hogy mondanivaló nincs, csak az számít, amit számodra jelent egy film, gondolsz-e róla valamit, érez-e közben valamit. Ez a fontos.

– A Kecskeméti Animációs Filmfesztiválon az utóbbi években bemutatott filmek szinte mindegyike számítógéppel készült. Ismerve az új dolgok és emberek iránti figyelmedet, érdeklődésedet, csupán idő kérdése volt, hogy megjelenjenek a horimaris 3D-s filmek is.

Hogy mikor történt a váltás, megtudhatjuk Kocsis Anna *Négyszögletű*, mégis kerek címmel készült vizsgafilmjéből, ezúttal azt kérem, röviden foglald össze számunkra is e változás lényegét!

– Már a népmesék utolsó 25 epizódja is komputer segítségével készült, ami a háttérfeldolgozást, a kifestést és az operatőri munkát illeti. A 2D animációból a 3D-be akkor váltottam, amikor a stúdiónkba került Tóth-Pócs Roland, s az ő segítségével az addig részemről elutasított 3D-s műanyag világ helyett új lehetőségekkel ismerkedhettem meg. Így a hagyományos animáció tapasztalatait át tudtam menteni egy számomra új technika adottságaiba.

Első közös kísérletünk a *Vacskamati virágja* epizódja volt, de elkészült már további két rész is, a *Maminti*, a kicsi zöld tündér és a *Szörnyeteg Lajos, jaj de álmos*.

Utóbbi első változata hagyományos, rajzolt animációként indult, el is készült az ismert figurákkal, de egyszerűen nem volt levegője a filmnek, hiányzott az atmoszféra, úgy éreztem, nem ez a jó út.

Ezt a hiányérzetet oldotta fel a 3D-s technika, aminek segítségével meg tudtuk teremteni azt a furcsa világot, amilyen a *Négyszögletű Kerek Erdő*, ami ugye nincs, de a lelkünk legmélyén mégis van, és otthon érzi benne magát mindenféle furcsa szerzet, mert szeretik és elfogadják egymást.

A figurákról – Ló Szerafin, a kék paripa – Vacskamati, Dömdödöm, akiről mindenki tudja, csak annyit tud mondani: dömdödöm – Mikkamakka, Aromo, a fékezhetetlen agyvelejű nyúl – Nagy Zoárd, a lépkedő fenyőfa – Bruckner Szigfrid, a kiérdemesült cirkuszi oroszlán – még annyit, nem törekedtem arra, hogy szépek, bájosak, kedvesek és rögtön

szerethetőek legyenek. Szerettem volna, ha jó és rossz tulajdonságaikért, netán suta, de jó szándékú cselekedeteikért szeretik meg őket.

Nem félek attól, hogy a 3D-s technikával készült filmekkel megkötözzük a gyerekek fantáziáját. Nagyon kreatívvá teszi a gondolkodást, és izgalmasan lehet dolgozni a térrel a szabad kameramozgásnak köszönhetően.

A legfrissebb filmtermésünk, a *Cigánymesék* sorozat is ezzel a technikával készül.

– Ha csupán egy szóval jellemezhetném a népmesék hőseit, akkor választásom a keresők lenne, akik útnak indulnak – talán helyettünk, de értünk –, hogy elhozzák a példát, hogyan teremtsük újjá magunkat és világunkat napról napra. Ezt az örökös úton levést, keresést látjuk a magyar népmesékben, de a *Cigánymesék* már elkészült epizódjaiban is. Hogyan született a *cigánymeséket* filmre vivő gondolat?

– Mikor a *Magyar népmesék* századik filmje is elkészült, s ezzel a sorozatot fájó szívvel befejeztük, Eszter lányom biztatására szántam el magam, s vágtam bele ebbe a nem könnyű, de érdekes feladatba.

Célom a cigány kultúra – többségünk számára ismeretlen – értékeinek jobb megismerése és felmutatása önmagunk és mások számára, melyhez cigány alkotók segítségét kértem. Szécsi Magda meséiből választottam az első három – *A cigány asszony meg az ördög*, *Káló, a cigány legény*, *Doja, a cigány tündér* – történetet, de Bari Károly és Daróczi Ágnes gyűjteményéből is válogattam. A kiválasztott mesékben megmutatkozik a cigány lélek, és büszkén vállalható üzenetük van, a levonható tanulságok pedig általános érvényűek. Az élet teljességéről, a hűségről, a szerelemről, a vándorlásról, a cigányok eredettörténetéről, a humorukról, a család és az anya fontos szerepéről szólnak ezek a történetek.

A pécsi Orsós Teréz naiv festőt szintén felkerestem, hogy vizuális világából meríthesünk, a zene pedig Oláh József munkája, aki a Parno Graszt együttes vezetője.

Persze hónapokon át kísérleteztük ki a film képi formanyelvét Tóth-Pócs Rolanddal, szerencsés vagyok, mert újra jó csapat állt össze erre a munkára is.

Az eltelt idő s a filmek jó fogadtatása megerősít abban, hogy a filmkészítés szolgálat is, és segíteni tud abban, hogy jobban megértsük s elfogadjuk egymást. A saját kultúránk szeretete és a velünk élők kultúrájának megismerése sokat segíthet egymás megértésében.

„Korhatárra való tekintet nélkül megtekinthető” – olvasható az egyik DVD-n. Romániában mégis megtiltották a *Magyar népmesék* két epizódjának vetítését.

Mit gondolsz erről?

– Vihar egy kanál vízben! A Minimax megvásárolta a *Magyar népmesék* vetítési jogát, így láthatják Romániában is. Kötzködésnek tartom, mondvascinált problémának! Azért nem vetítik például a Jankovics Marcellal közösen készített, *A királykisasszony jegyei* című filmünket, mert véleményük szerint a királylány „árulja” a testét, amikor feltárja jegyeit a kis kondásnak. De nem vetítik Nagy Lajos *Szusza* című filmjét sem, mert – szerintük – a fogyatékossgát karikírozza. Ez nem igaz! Valamikor minden falunak volt egy „bolondja”, akin ugyan nevetgéltek is, de segítették, etették és törődtek vele. A butácska asszony története, amiről Lajos filmje szól, számos mesékből ismert.

Most nagyon álszent a világ, figyelnének inkább arra, hogy ne legyenek pornográf és agresszív filmek olyan időben, amikor a gyerekek is láthatják azokat!

Valójában szívesebben beszélek arról, hogy milyen sok örömet találtam a magyar népmesékben, és a közös munkában azokkal, akikkel együtt készítettük a filmeket. Megtisztelő számomra, hogy Szabó Gyula, a Nemzet Színésze évek óta nagy kedvvel és szívvel adta hangját, neve elválaszthatatlanul összeforrott a mesékkel.

A népmesékben az a gyönyörű, hogy egy teljes világképet közvetítenek a pokoltól a mennyországig. Sokszor látható a kerek, forgó táj, ami szintén a teljességre utal. Minden mese valójában a főhős életútját szimbolizálja.

A tartalmi szépségen túl vonzó az a határtalan szabadság és játékoság is, amit ez a műfaj megenged mind a mesélőnek, mind pedig a film- és zenecsinálóknak.

Népművészetünk, népmeséink és népünk tárgyművészete, Malonyay Dezső gyűjtőmunkájának köszönhetően, olyan bőséges és káprázatos lehetőségeket kínál, hogy a ráúnás veszélye nélkül még sok film készülhetne. Talán majd a fiatal filmesek újra rátalálnak erre a kiapadhatatlan forrásra!

Közel 40 év alatt készült el a *Magyar népmesék* sorozat. Szolgálat volt ez is, mert sokszor kevés pénzből, mégis alázattal, munkát nem sajnálva dolgoztunk. Voltak néha hullámvölgyek, például amikor a stúdióvezetés a bukaresti rajzfilmstúdiót akarta megbízni a *Magyar népmesékkel*, mert itt éppen pénzes francia produkció készült.

Most az utólete zajlik ennek a több évtizedes munkának. Nemrég adták át, a gyerekek és az orvosok öröme, a megyei kórház új gyermekosztályát, népmesefigurákkal és -motívumokkal díszítve.

Ugyanakkor elszomorít, hogy országszerte boldog-boldogtalan használhatja már a főcímgrafikát és a figuráinkat, közkinsnek érezve, amiből sajnos sem az alkotók, sem a stúdió nem profitál; és azt hiszem, rajtunk kívül mindenki más meggazdagodott volna a négy évtizednyi munka eredményeként.

De, ami mindezeknél fontosabb, hogy – Esterházyval szólva – egy bizonyos színvonal fölött nem megyünk egy bizonyos színvonal alá.

– Több filmed bölcsője egy-egy Weöres Sándor-, Kányádi Sándor-, Szabó Lőrinc-, Lázár Ervin-vers és -mese. Mit jelent számodra a költészet, az irodalom?

– A rövid válaszhoz Márai Sándort hívom segítségül, akivel mélyen egyetértek abban, hogy a „vers minden emberi közösségben az ünnep nyelve, mely Isten és ember között közvetít”.

Véménden, az általános iskolában a magyart Makai Ida tanította, aki különös lény volt szemünkben, mert verseket írt. Az élmény, hogy egy költő lakik a falunkban, nagy hatással volt rám is. Szavaltam ünnepségeken, de legszívesebben csak úgy, magamnak szerettem és szeretem mondani a verseket.

Az animációs film, véleményem szerint, maga is költészet! Az animáció sűrített képek és gondolatok folyama, mint a vers. Láthatatlanul is ott van minden filmemben az a költő vagy író, akinek a verseit, írásait éppen abban az időben olvastam, amikor egy-egy filmterven gondolkodtam vagy már forgattam.

Az első ilyen, számomra máig kedves filmem Weöres Sándor *Az éjszaka csodái* című verséből született, a Kalácsa együttes zenéjével 1982-ben.

Beszélgetésünk kezdetén is megemlítettük Szabó Lőrinc nevét, egyik költeményének néhány sora magával ragadott, s lett filmverssé *Állóképek – Rajzok egy élet tájairól* címmel, amiben fellelhető maga a vers is, de nem verbálisan.

A film szerkezete is versszerű, mint ismétlődő rím, egy hintázó kislány mossa el a versszakok végét. Szándékosan nem használtam a teljes képmezőt, csak egy lebegő kereten belül mozdul a kép, gondoltam, nekem ennyi is elég a vászontól, hogy hatni tudjanak a fényképek, bogarak, lepkék, kavicsok apró történései. A technika segítségével Kiss Erzszi nagyon kifejező, különleges hangja állt össze zenévé, és sokat adott a filmhez, melyben keveredik a stilizált és a natúr világ.

Közel érzem magamhoz az utolsó képkockán látható kis figurát, ahogy csöndben fekszik a földgömbön és hallgat, és figyel, s fürkészi a csendet.

– Eddig szó esett már gyermekkorról, diák évekről, barátságról, filmekről, de nem beszéltünk még egyik szenvedélyedről, a kövek gyűjtéséről...

– Igen, különösen vonzódom a kövekhez, mindenhol hozok magammal, s őrzöm azokat is, miket a barátaimtól kapok. Féltve őrzött követem, amit a Bőjte Csaba által alapított Szent Ferenc Alapítvány gyimesbükki gyermekotthonának udvarán találtam 2009-ben, amelyre ezt a mondatot írta nekem útravalóul: „*Légy te is vigasztaló!*” Ez a gondolat mindig is fontos volt számomra, hiszen minden alkotó embernek dolga a vigasztalás.

Mesél a kő című filmemet, aminek történetét Lázár Ervin bölcsességekkel teli könyvéből, a *Bab Berci kalandjaiból* választottam, szintén szeretem. Bab Berci nálam kerti törpe lett, mert Hundertwasserrel együtt én is úgy gondolom, hogy a „kerti törpe az embereknek a természettel kapcsolatos rossz lelkiismeretét személyesíti meg. Mikor az emberek úgy érzik, hogy igazságtalanul jártak el a természet ellen, akkor bocsánatkérésül kerti törpét állítanak. A kerti törpe kicsi, mert a fű és a virágok is kicsik, s így jobban tud beszélgetni a csigákkal, nyulakkal, virágokkal, kövekkel, bogarakkal, melyek általában kicsik.”

A film arról szól, hogy Bab Bercit megszólítja egy kő, arra kéri, vigye magával. Elvágódik onnan, ahol van, mert azt hiszi, máshol jobb. A törpe teljesíti kívánságát, de a kő ettől sem lesz boldog, s a történet hadd fejeződjön be Pilinszky János soraival, végül rátalál egy kisgyerek, és

*„Az elveszített lent markolássza
Egész szíve a tenyerében lüktet,
oly egyetlen egy kezében a kő,
és vele ő is olyan egyedül lett.
Nem szabadul már soha többé tőle.
A víznek fordul, s messze elhajítja.
Hangot sem ad a néma szakítás,
egy egész tenger zúgja mégis vissza.”*

– Kortársaid, barátaid verseit is szereted. Orosz István Körzövel rajzolt víz címmel megjelent kötetének Ima verse, a te imád is lett. Valójában fel sem kellene tennem a következő kérdést, mert azok közé tartozol, kiknek gondolataiból, szavaiból, cselekedeteiből sugárzik, de mégis megkérdezem, mit ad neked a hit?

– Orosz István Haris László fotóművészhez írott verséből kölcsönzöm a választ: „És a jelet, aki előhívja, kezében sorsunk negatívja.” Olyan gyönyörű, nem? Ebben bízom, hogy sorsom negatívja Isten kezében van. És ez a bizalom egészen gyermekkorom óta bennem él. Sohasem féltem semmitől. Azt hiszem, felnőttkoromban sem, például attól, hogy egyedül maradok. Mindig élt bennem ez a bizalom, tudtam, jön segítség, hogy meg tudjam oldani azokat az élethelyzeteket, melyek az én negatívomon rajta vannak. Tudtam azt is, nekem kell tenni azért, hogy a helyes válaszok előhívódjanak.

– Beszélgetésünk során újra meg újra visszatértünk a barátokhoz, barátságokhoz, melyek végigkísérik gyermek- és diák éveidet, veled vannak, ha filmet vagy bábszínházi terveket, könyvillusztrációkat készítesz. Sokan mondják, szeretnek veled dolgozni. Azt hiszem, nagy adomány, hogy képes vagy megtalálni az „együgyű” embereket.

– Dömdödöm :)

– Adottságod, hogy képes vagy meglátni mindenben és mindenkiben a szépet és a jót...

– Azt gondolom, ez mindenekelőtt lelki adottság, de köze van a vizuális kultúráltsághoz is. Igaz, művészeti gimnáziumba jártam, ahol – említettem már – nekünk megtanították, hogyan lássuk meg még egy krumpliban is a szép formát.

Az emberi arcnál csodálatosabbat meg el sem tudok képzelni, mennyi szépség van egy arcon! Természetesen mástól sugárzik, mástól szép az idős ember arca, mint a még „időtlen” fiatalé. Rajzolni és festeni is „hálásabb” feladat az idős arcokat, mert azokon már annyi minden előhívódott abból a titokzatos „negatívából”.

A fiatalságban talán nem is a szépség az érdekes, őket a lendület meg az energia teszi gyönyörűvé. Sok ilyen fiatalt látok magam körül.

– Azt hiszem, a te gyanakvámszentességed is irigylésre méltó...

– Dehogyi! A kétely és bizalmatlanság, a képmutatás benne van mindennapjainkban. A bizalom nagyon fontos, erősen él bennem annak ellenére, hogy vannak rossz élményeim. Ha egyáltalán irigyelni lehet tőlem valamit, az a képesség, hogy a kellemetlen, fájdalmas dolgokat igen hamar elfelejtem, és a bizalom mindig újraépül.

Olyan faluban töltöttem a gyermekkoromat, ahol mindenki kicsit másképpen beszélt magyarul, ez meghatározó élmény volt számomra. Magyarok, svábok, székelyek, felvidékiek, szerbek és cigányok laktak itt, akik átérték a történelem borzalmait, a ki- és betelepítéseket, deportálásokat, a malenkij robotot. Talán egy kicsit elfogadóbbá válik az, aki gyermekkorát ilyen közösségekben tölti. (Mindenkinek jó szívvel ajánlom olvasásra Thierry Arpád: *Bábel volt, Véménd* című könyvét.)

– Régen hallottam egy interjút Polcz Alaine-nel, az ünnepekről és a rítusokról kérdezték. „Amilyen a rítus, olyan a közösség, amilyen egy ország karácsonya, olyanok a lakói – mondta. Önmagunknak tehetünk szemrehányást, ha kiüresedettnek érezzük ünnepeinket.” A te életedben mit jelent az ünnep?

– Szerettem Polcz Alaine írásait, minden könyvét elolvastam. Vele szemben van egy adósságom. Jó pár évvel ezelőtt elhatároztam, hogy meglepem karácsonyra egy papírmasé angyalal. Elmúlt a karácsony, gondoltam, majd jövő karácsonyra elküldöm. Elkértem a címét is, de ekkor ismét elhalasztódott, hiába jött a következő karácsony, elkéstem, ezt nagyon sajnálom. És ide lehet kapcsolni ezt a „jóra való restség”-et is. Olyan sokszor van eszembe, hogy egy embert hogyan tudnék boldoggá tenni vagy örömet okozni, s aztán mégsem teszem meg. Sok ilyen van, amit utólag úgy sajnállok, hogy nem tettem meg. Erre nagyon próbálok vigyázni, hogy ne legyek lusta megtenni ezeket a jókat.

Hogy mit jelent számomra az ünnep? Véméndet, ahová, ha hazamentem, akár csak néhány napra is, azonnal befogadott a Rend, ami egy falunak meg a szüleim házának a rendje volt, és ott minden olyan nagyon szépen ki volt találva, összhangban a természettel, növényekkel, állatokkal. Otthon átélhettem annak örömét, hogy az ember képes rálátással szemlélni az őt környező világot. Képes harmóniában lenni önmagával, és képes kiigazítani a hibáit, lecsendesíteni rohanásait, kapkodásait. Azután, mikor visszajöttem Kecskemétre, s felülnézetből, „totálból” tudtam ránézni az életemre, tisztábban láttam a néha fölöslegesnek, nevetségesnek, addig fontosnak vélt dolgokat.

– „A megbilincselte költészet – írja William Blake – megbilincseli az emberiséget. Nemzetek pusztulnak vagy virulnak, amilyen arányban költészetük, festészetük és zenéjük pusztul vagy virul. Az ember eredeti állapota Bölcsesség, Művészet és Tudás volt.” Mit gondolsz, korunkra is érvényesek ezek a gondolatok?

– Lehetséges, de a filozofikus tűnődés helyett jobban vonz a feladat, hogy filmjeimmel felkeltsem az érdeklődést kultúránk különleges értékei, a népmesék iránt. Szerencsére, még mindig van vers, zene és kép, s remélem bölcsesség is, hogy a jövőben is így maradjon! Láthatjuk, az emberek koncertekre, színházba, moziba, kiállításokra járnak ma is, akármilyen történik. Változások, hangsúlyeltolódások természetesen vannak, például az

emberiség történetében soha nem volt ilyen nagy szerepe a képnek, mint napjainkban. Az információk legtöbbjét álló vagy mozgó képekben kapjuk, miközben tudjuk, hogy ekkora képi manipulációra soha nem volt lehetőség, mint ma.

Ez a furcsa ellentmondás lengi be életünket, már nem igaz a „hiszem, ha látom”. (Szép a magyar nyelv, képtelenségnek azt nevezzük, amit hihetetlennek tartunk.) A látványKÉPség fontosabb szerepet kap a lényegnél, vagyis KÉPmutató lett a világ.

Éppen ezért sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a vizuális nevelésre, hogy gyerekeink el tudjanak igazodni ebben a képözönben.

– Az animáció állhatatosságot kíván, sok munkával, türelemmel, kitartással, képkockáról képkockára haladva, hosszú ideig készül. Igen kimerítő mesterségnek tűnik a filmcsinálás, hosszú alkotói pályád során nem fáradtál bele időnként egy kicsit?

– Néha igen, de ilyenkor másféle örömtévesztésekbe fogtam, könyveket illusztráltam vagy kiszakítottam magamnak egy évet, amikor papírmásék készítésével foglalkoztam. Ekkor született sok más angyalom, melyekből közös kiállításaink is voltak lányaimmal, Eszterrel és Judittal. Szintén jó szívvel gondolok vissza a közös munkára Késmárky Máriával, a *Világlató* címmel szerkesztett tankönyvekre.

Filmes tevékenységem mellett bábos életem is fontos lett, hiszen az animáció és a báb-színház rokonok, édestestvérek. Különös átjárhatóság van a két műfaj között. Terveim által élettel telik meg az üres színpad, ahogy a fehér papírra rajzolt figuráim életre kelnek a filmvászonon. Tucatnyi báb-előadás látvány- és figuratervét készítettem, néhány darab forgatókönyvének társszerzője is voltam.

A Picasso festményeire épülő mesejáték, *A kék ruhás kislány története* különösen a szívemhez nőtt. Kiss Ritával, a darab rendezőjével, a Círóka Bábszínház előadásában, Picasso alkotásait szerettük volna megismertetni a gyerekekkel, és bevezetni őket egy izgalmas fantáziajátékba, melynek során továbbgondolhatják azt, amit látnak. Ezt segítették a különféle technikai megoldások, így a vetített képek és a filmes animáció váltakozó egymásutánisága is.

Az előadás számos elismerésben részesült itthon és külföldön. Büszke vagyok arra, hogy 2009-ben, a finnországi szépművészeti múzeumban rendezett Picasso-kiállításra, társrendezvényként, ezt az előadást is meghívták.

– A filmeket – mint tudjuk – nézni, és nem számolni kell, de esetekben a számvetés e módjától sem tekinthetünk el, mint ahogyan a díjaktól sem. 80 filmet – közöttük ötven magyar népmesét –, képkockák százezreit készítetted 1982 és 2015 között, 35 díj, a hazaiak mellett a világ számos országában – például Kínában, Japánban, az USA-ban, Oroszországban, Kanadában, Iránban, Portugáliában, Franciaországban – rendezett filmfesztiválon, és 1990-ben a Balázs Béla-díj. A rajzfilmes és bábszínházi munkák elismeréseként Albin Brunovsky-emlékérem (BAB International Festival of Animated Films for Children, Szlovákia) 2014-ben.

– A díjakról annyit, hogy egy filmnél az idő dönt! Meg tudod-e nézni tíz év múlva is! Ez az egyedüli mérce, és nem a fesztiválsiker. A környezetem véleménye mindig jobban érdekelt, mint például az, hogy Amerikában mit gondolnak. De azért van egy emlékezetes kivétel, amikor a híres Chicagói Nemzetközi Gyermekfilm Fesztiválon 2008-ban első díjat nyertem a *Magyar népmesék* sorozat *Hogyan telt a gyermekkorom* című epizódjával.

Aminek őszintén örülök, hogy a *Magyar népmesék* sorozat több filmje, Dávid Máriának (Adam Mickiewicz Egyetem, Poznan) köszönhetően, bekerült a magyart mint idegen nyelvet tanulók oktatásmódszertanába. *Hungaricum* má vált rajzfilmek a magyarórán című tanulmányában olvasható, hogy „a lengyel diákoktól kezdve az indiaiakon át a magyar

gyökerekkel rendelkező brazilokig, argentinokig mindenütt igen kedvező fogadtatásra találtak ezek a rajzfilmek, illetve órai feldolgozásuk”.

Azt gondolom, hiba lenne, ha a magyar és cigány népmesék sorozatunk filmjeit nem használnák a hazai oktatásban is, látva azt, hogy kultúrtörténetünknek milyen gazdag forrásai ezek a filmek.

A közelmúltban jelent meg az Emberi Erőforrások Minisztériuma *Tegyünk együtt a magyar népmesekincs terjedéséért!* „cselekvési programja”, a *Minden este népmese*, melynek minden sora megfontolandó, sok jó ötlettel. Amire viszont kellő figyelmet kellene fordítani az, hogy ne legyen kirekesztő. Hiszen „népmesék” ma is születnek, igaz, író emberek tollából, és úgy viselkednek, mint a népmesék, példát mutatnak különböző élethelyzetek megoldására, közelebb visznek önmagunkhoz, tanítanak örülni és szomorkodni, de vigasztalnak is, szájról szájra, színházról színházra, filmről filmre terjednek. Ha csak Lázár Ervinre gondolok, mennyien ismerjük egy-egy figuráját, mennyien idézzük egy-egy mondatát!

– Abban a reményben, hogy mindig lesz kinek mesélni, további sikeres alkotóéveket kívánva arra kérek, hogy jövőbeni terveiddel, és a több mint négy évtizedes szakmai jelenlétedet reprezentáló filmjeiddel, díjaiddal és bábos munkáiddal zárjuk beszélgetésünket!

– A jövőre vonatkozóan vadonatúj terveim nincsenek, már csak a hangsúlyok kerülnek majd máshová. Folytatni szeretném a *Négyszögletű Kerek Erdőt*, sok szép történet van még a *Cigánymesékben* is. A folytatást úgy képzelem, hogy átadom a fiatal rendezőknek ezt a munkát, az elkövetkező években ez a szándékom.

Több időt szánnék papírmásé képeimre (sok félbehagyott kép vár rám). Aztán még több időt az unokáimra, gyerekeimre, testvéreimre, barátaimra, kirándulásra, olvasásra, zenehallgatásra, elmélkedésre ...s fürkészni a csendet.

S végül még egy gondolat, minden filmnél és díjnál fontosabb, hogy van két lányom, akikre büszke vagyok, s nemsokára világra jön a negyedik unokám is.

Horváth Mária munkássága

Filmek

- 1982 Az éjszaka csodái
- 1983 Ajtó 8
- 1983 Ajtó 9
- 1985 Filmszemleszignál
- 1985 Magyar népmesék – több epizód
- 1987 Ajtó 2
- 1987 Ajtó 3
- 1988 Filmfesztiválszignál
- 1989 Magyar népmesék – több epizód
- 1991 Égből pottyant mesék – szignál
- 1992 Zöldfa utca 66.
- 1993 Filmfesztiválszignál
- 1995 Szélesember barátai
- 1996 Szerencsenap – reklám
- 1997 Kis emberek dalai
- 1998 Magyar népmesék – több epizód
- 1999 Filmfesztiválszignál
- 2000 Állóképek (Rajzok egy élet tájairól)

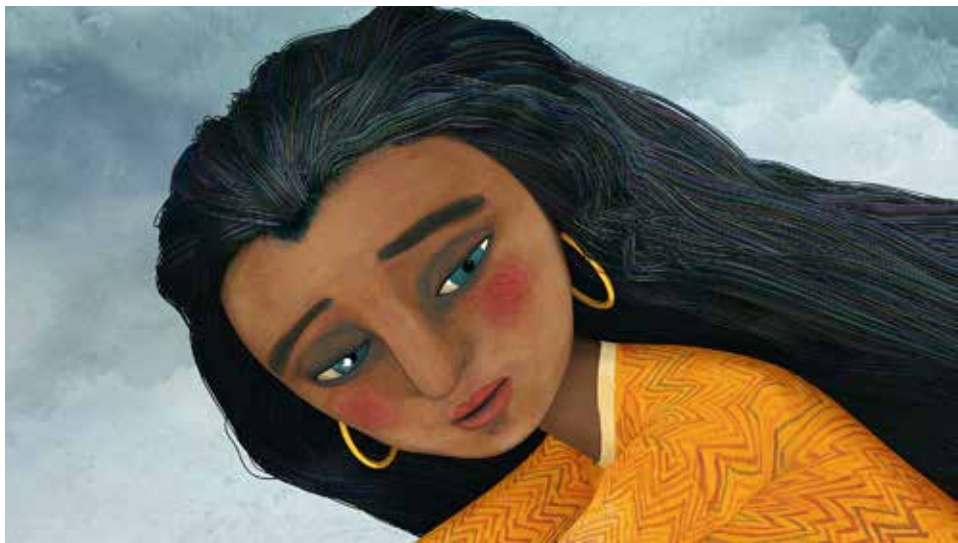

(folytatás a 97. oldalon)

- 2002 Magyar népmesék – több epizód
- 2004 Mesél a kő
- 2006 Magyar népmesék – több epizód
- 2007 A kék ruhás kislány története
- 2008 Magyar népmesék – több epizód
- 2009 A Négyszögletű Kerek Erdő / Szörnyeteg Lajos, jaj de álmos
- 2010 Magyar népmesék – több epizód
- 2011 A Négyszögletű Kerek Erdő / Vacskamati virágja
- 2011 Magyar népmesék – több epizód
- 2013 A Négyszögletű Kerek Erdő / Maminti, a kicsi zöld tündér
- 2014 A cigány asszony meg az ördög (Cigánymesék)
- 2015 Káló, a cigány legény (Cigánymesék)
- 2015 Doja, a cigány tündér (Cigánymesék)

Díjak, elismerések

- 1982 *Az éjszaka csodái*: Ottawai Fesztivál, II. díj
- 1984 *Ajtó 8*: Krakkói Fesztivál, különdíj
- 1985 *Ajtó 8*: Kecskeméti Filmszemle, kategóriadíj
- 1986 *Szignálfilm*: Espinho, a zsűri különdíja
- 1986 *Szignálfilm*: Hamilton, I. díj a reklámkategóriában
- 1986 Kecskeméti Animációs Filmszemle plakátja, „Hollywood Reporter” fesztivál díja
- 1990 Balázs Béla-díj
- 1991 *Magyar népmesék* sorozat: Kőszeg, a zsűri különdíja
- 1992 *Zöldfa u. 66.*: Espinho, I. díj a kategóriájában
- 1993 *Zöldfa u. 66.*: Kecskemét, a zsűri különdíja
- 1996 *A IV. Kecskeméti Animációs Fesztivál plakátja*, 11e Festival de Cinéma, Animation de Baillargues, nemzetközi plakátverseny, első díj
- 1998 *Kis emberek dalai*, Retina '98, a legjobb animációs munka díja
- 2000 *Állóképek – „Rajzok egy élet tájairól”*, Nemzetközi Film és Video Fesztivál, Sellye Város Díja
- 2001 *Állóképek – „Rajzok egy élet tájairól”* ALTER-NATIVE 9. Nemzetközi Rövidfilm Fesztivál, Marosvásárhely, Bukaresti DaKino Alapítvány Díja
- 2002 *Magyar népmesék: Az aranyszőrű bárány* – a 6. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál és a 3. Nemzetközi Animációs Játékfilm Fesztivál, Kecskemét – A televíziós sorozatok közönségdíja
- 2002 *Állóképek – „Rajzok egy élet tájairól”* – „Green Vision”, 7. Nemzetközi Környezetvédelmi Filmfesztivál, Szentpétervár, Oroszország – a zsűri különdíja
- 2004 *Magyar népmesék: A kővé vált királyfi* – Hida Nemzetközi Animációs Népmese és Legenda Fesztivál, Japán – a zsűri különdíja
- 2004 *Magyar népmesék: Cerceruska* – CICDAF 2004 (China International Cartoon and Digital Art Festival), Changzhou, Kína – a zsűri különdíja
- 2005 *Magyar népmesék: Gyöngyvirág Palkó* – CICDAF 2005 (China International Cartoon and Digital Art Festival) Changzhou, Kína – a zsűri különdíja
- 2007 *Magyar népmesék: Hogyan telt a gyermekkorom* – 8. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a televíziós sorozatok kategóriadíja
- 2007 *Magyar népmesék: Hogyan telt a gyermekkorom* – 8. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a gyermekzsűri díja (ORTT)
- 2007 *Magyar népmesék: Hogyan telt a gyermekkorom* – 8. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a felnőtt közönség díja

- 2007 *A kék ruhás kislány története* – 8. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a legjobb zene különdíja
- 2008 *Magyar népmesék: Hogyan telt a gyermekkorom* – Chicago International Children's Film Festival – az animációs tv-produkció első díja
- 2009 *Magyar népmesék: A kiskondás* – 9. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a Kecskeméti Televízió nézőinek díja
- 2010 Katona József díj – Kecskemét Megyei Jogú Város díja
- 2011 *Magyar népmesék: Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack* – 10. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a televíziós sorozatok kategóriadíja
- 2011 *Magyar népmesék: Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack* – 10. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a Kecskeméti Televízió különdíja
- 2013 *A Négyszögletű Kerek Erdő: Vacskamati virágja* – Tehran International Animation Festival – aranyérem
- 2013 *A Négyszögletű Kerek Erdő: Maminti, a kicsi zöld tündér* – 11. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a legjobb 3D díja
- 2013 Nők a Nemzet Jövőjéért Egyesület díja – Kecskemét
- 2014 *A Négyszögletű Kerek Erdő: Maminti, a kicsi zöld tündér* – CICDAF 2013 (China International Cartoon and Digital Art Festival), Changzhou, Kína – a legjobb külföldi televíziós programért járó nagydíj
- 2014 *A Négyszögletű Kerek Erdő: Maminti, a kicsi zöld tündér* – BAB International Festival of Animated Films for Children, Szlovákia – a legjobb visegrádi film díja
- 2014 Rajzfilmes és bábszínházi munkái elismeréseként – BAB International Festival of Animated Films for Children, Szlovákia – Albin Brunovsky-emlékérem
- 2015 *A cigány asszony meg az ördög (Cigánymesék)* – Caroons on the Bay (Olaszország) – a legjobb fiataloknak szóló tv-sorozat díja
- 2015 *Doja, a cigány tündér (Cigánymesék)* – 12. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a legjobb 3D díja
- 2015 *Doja, a cigány tündér (Cigánymesék)* – 12. Kecskeméti Animációs Filmfesztivál – a Magyarországi Evangélikus Egyház Evangélikus Diakónia különdíja

Bábszínházi munkák

Gombra nyíló kapu – látvány- és figuraterv (Ciróka Bábszínház, Kecskemét)

Téli tücsök meséi – látvány- és figuraterv (Ciróka Bábszínház, Kecskemét)

Bíborka és Márió – látvány- és figuraterv (Ciróka Bábszínház, Kecskemét)

A kék ruhás kislány története – látvány- és figuraterv, forgatókönyv Kiss Ritával (Ciróka Bábszínház, Kecskemét)

Macskaságok – látvány- és figuraterv (Ciróka Bábszínház, Kecskemét)

Kutyaélet – figuraterv (Griff, Bábszínház, Zalaegerszeg)

Pöttöm Panni – látvány- és figuraterv (Kabóca Bábszínház, Veszprém)

Cérnáska Szabócska – látvány- és figuraterv (Ciróka Bábszínház, Kecskemét)

Kalapba zárt lány – látvány- és figuraterv (Kabóca Bábszínház, Veszprém)

Varázsfuvola – látvány- és figuraterv (Vaskakas Bábszínház, Győr)

Okker és Türkiz – látvány- és figuraterv, forgatókönyv Kiss Ritával (Ciróka Bábszínház, Kecskemét)

Boldog képek – látvány- és figuraterv, forgatókönyv Kiss Ritával (Vojtina Bábszínház, Debrecen)

Holle anyó – látvány- és figuraterv (Vojtina Bábszínház, Debrecen)

Kabdebó Lóránt

„Nézzünk magunkba békén”

Kiss Benedek verseiről

Az *Elérhetetlen föld* antológia kilenc költője közül adódott egy, aki nem haragos indulattal, politikai beszólásokkal, még csak nem is vitatkozó hevülettel indult, nem ez jelent meg verseiben – mégis mindenki a többi nyolc közé tartozónak érezte, és tudta, hogy ugyanolyan változtatni akaró forrongás izzik verseiben, mint a többiek kimondott ellenszegülésében. Mint a tizennyolcadik század barokk költőiben, őbenne is „csak” egyfajta magyar sajtóságú versbeszéd alakult: melynek ritmusában, rímeiben és a leírt tárgyilagos életképeiben egyfajta mással össze nem hasonlítható magyar valóság kívánczított megmutatkozni. Életre kívánczó olyan, hivatalosan elmúlásra szánt világ szólalt szöveggé változottan hallhatóvá, vált verses mondókáiban olvashatóvá – amelyet tervszerűen borítottak fel, alakítottak át, utaztattak összevissza füstös vonatokkal, plántáltak munkásszállásokra. Csak az otthon érzését nehogy továbbra is érezhessék. Ránk kényszerítették a szovjet rendszer akkor már „virágkorát” éltetett rendszerét, melynek lényege: a földi létezés sok évezredes rendjének, folyamatosságának megszakítása, eltörlése, átalakítása. „A múltat végképp eltörölni” – az Internacionálé indulata születésekor egyfajta emberi kizsákmányoló viszonylat ellen szólalt meg, de amikor gyakorlati hatalommal párosult az eurázsiai birodalomban, nem egyetlen társadalmi formáció kijavítását alakította, hanem az emberi rend hagyományos sok évezredes folyamatosságának megszüntetését gyakorolta. És kezdte gyakoroltatni minálunk is. Olvassuk el Reymont *Parasztok* című regényét, vagy kövessük a Karamazovok világát, vagy Jeszenyin és Sinka István paraszti érzésvilágát, vagy akár Weöres Sándor gyermekfejjel átérzett öregekhez kötődését – és akkor megértjük, hogy a huszadik század második felére mi veszett el az emberiség, köztük a magyar nép számára.

Lehetett ennek első pillanatra örülni, lelkesedve poézisba emelni a változásnak a lehetőségeit, de akik együttérzően figyelték a földi létezés történelmét, előbb-utóbb beledöbbennek a természeti rend ellenességébe, majd pedig kifejezetten embertelenségébe ennek az átváltozásnak. Weöres Sándor gyermeki élményét szembesítette a világpusztulás kétségbeejtő képzeivel, de a fiatalabbak, akik megtevesztetten előbb még örömmel fogadták, pillanatok alatt csakis a természetellenességet láthatták ebben a természetbúcsúztatásban. Nem kellett hozzá Rákosi diktatúrája, '56 lázadása és a véres megtorlás élménye, majd emlékezete, Juhász Ferenc, Nagy László vagy Ágh István költészetében a két lábára állt ember visszakényszerülésével szembesült a kéz felszabadulásának isteni pillanata előttre. Négy lábba kényszerült vissza az ember, egyben pedig közben otthontalanná, troglodita barlanglakóvá vált. Tandori pedig a változott világba visszailleszkedni nem tudó, emlékezetét veszített ember keserves küzdelmét szenvedti – a visszarendeződés lehetetlenségét szenvedti. *Harangsó a tengerészért* és a *Vissza az égbe* más-más megközelítésből, de ennek

a globális emberségvesztésnek a zárókövei. És ezután felvetődik a kérdés: merre tovább? Visszamenni már lehetetlen, előre az eltervezetett úton pedig bűn. Hiszen a keleti-kommunista tervgazdaság „fekete vonata” éppúgy elvezet az emberség folyamatosságának méltóságától, mint a globális világ szintén megtervezett embertelenné alakítása. A magányosság a luxuslakásban éppúgy fájó, mint a cella mélyén. Legfeljebb fokozati különbség lehet közötté.

Itt, a mi tájainkon, lehetett bemondásokkal direkt politikába csomagolva „szamizdat” hallatni az ellenvéleményt, tette ezt például Petri György vagy a Hetek és Kilencek költői csoportjai. A rendszerváltásig ez lehetett a módi. Rangos, emlékezetes torzókat hagyva maguk után. És lehetett egyszerűen kilépni ebből a kényszerű mókuserékből, mint ezt monumentális alkotásában Juhász Ferenc a *Halott feketerigóban* végigszenvedte, gyönyörködte, akarattal legyőzte. De aztán is ott maradt az önmagunkkal szembenézés bartóki dilemmája. Hiszen az emberben magában él ez a pusztító önlefozozási inger. Számomra ezt is Juhász Ferenc végzi el a *Fekete Saskirály* című önszenbesítő számvetésében.

De most nem róluk, a legnagyobbakról készülök írni. Hanem azt a kegyetlen élet-repasztalt felrajzolni, ahol a poézis megszólalhatott, ahol hiteles szavakkal lehetett verseket írni, valamilyen módon elfogadhatóan költővé növekedni. A protestálók között, csoportosulva ott találok egy „csak” költőt, aki teszi a dolgát a szövegalkotásban, és úgy tesz, „mintha” semmi sem változott volna meg körülötte. Nem csinál mást, mint boldog akar lenni, szeretni akar, szüleihez, szerelméhez, utódaihoz ragaszkodik őszinte kötődéssel. És ezen a földön, a művelhető magyar földön éli le életét. Úgy tesz, mintha semmi sem változott volna meg körülötte. Pedig de mennyire tudja, hogy mindez alól a szép elképzelés alól már kirángatták a talajt, mielőtt ő megszületett volna.

Nem egyedüli, amit csinál. Mára szövik talán szárbá törekvése. Törekvésük. Mondok egy hasonló példát, magam is kötöttem hozzá, átéltem, ismerem. Miskolcon Rákosi nevével, az újfajta szellemben akartak „tervszerűen” műszaki egyetemet építeni, szervezni. Aztán egy kohómérnök hallgató nagyapja padlásán megtalálta a selmeci hagyományokat őrző kellékeket, ruházatot, és kezdte nagyapját kérdegetni. És amit hallott, továbbadta. És ezek, a más céllal „tenyésztett” hallgatók, és velük tanáraik, újra magukra vették a hagyományos életformát. Szakestélyeket rendeztek, búcsúzóul fáklyás felvonulással búcsúzni kezdtek a felnevelő várostól. „Ha Miskolc hív, mi ott leszünk” – énekelték. Gólyatáborot szerveztek, balekavatót. Mi, bölcsészek ehhez kapcsolódva váltunk „bölcsész-mérnök-ké”. Botránymentesen csak így lehetett hagyományos életet alakítva környezetünkben új életmódot alakítani. Mindez körülbelül akkor kezdődhetett, amikor Kiss Benedek az ELTE hallgatója lett, és verseket kezdett írni a magyar falu érzelmi és munkálkodó életéről. Amikor társul szegődött a politikai bemondók közé, jámboran leíró érzelmi életének felmutatásával. Maguk közé fogadták, az irodalmi életben egybetartozónak éreztük kezdeitől fogva a lázadókkal. Mert az ő csendes boldogságkeresése is éppolyan lázadás volt, mint a többiek jogokat feszegető megszólalása, nemzetpusztulást sirató látomása, emberi megalázottságot elsiratása. Elni akartak, mint az emberiség, amióta emberré nemesült. Gondolkodni és hagyományt folytatni és továbbadni egyformán akartak ők. Költők, mérnökök – embernek megmaradni akaró felnövő nemzedékek. Kiss Benedek ennek az újra emberré, méltósággal élni akaró nemzedéknek lett poétájává. Az otthoniasságot újjáépíteni akaró költő megszólalójává. Miként a török világ és a Rákóczi-szabadságharc után egy koporsója szélén álló nemzet újjáélesztését vállalták a barokk költőink, majd a nyelvújítást elkezdő költői iskolák tagjai a tizennyolcadik század végén, ekként kezdtek visszavarázsolni költőink egy költői hagyományos folytonosságot, megújuló, egészségesen szabadon lélegző költészetet a huszadik század második felének végén. A honpolgári életmód természetességét kezdték megszólaltatni, hittel teli varázsolással (Szepesi Attila,

Kiss Anna), az emberi kapcsolatok újjáélesztésével (Simonyi Imre), a családi emlékezet életre keltésével (Pintér Lajos) és a földhöz kötő életvitel és a nagycsaládi élet visszanevelésével újabb költőink. Kiss Benedek verseiben ez utóbbi lehetőség megtestesülését találom. Költészetünk életünk visszaalakításának módozatait kísérletezi ki. Sokféleképpen, de az élet hagyományának fenntartásával. Az ehhez szükséges méltóság visszakeresésével.

Kiss Benedek az ezredforduló után összefoglalta korábbi verseit, nagy gyűjteménnyel emléket állított az átmentett valahai tanúságtételnek (*Utak keresztye, Összegyűjtött versek*, 2010). Majd két újabb kötettel megnyitotta a családi lét és a hívő életforma életmódba illesztésének lehetőségét. Járt utat követ, újonnan megtalált szövegvilággal. (*Napi gyász, napi vigasz*, 2012; *Lombjukat a fák elejtik*, 2014).

Hogyan kell a mindennapokat élni? Kiss Benedek versei megtanítanak. Nem tud igazán örülni, de képtelen az öröme várás reménységét elhagyni is. Minden nap rengeteg ellentmondással, elkeseredéssel, bizonytalansággal és a jól eltölthetős reményével születik, alakul bele a versebe, és aztán ezek között a különböző érzelmi bonyodalmak között egyensúlyozódik. Két verse egymást fedi utolsó kötetében – a papír két oldalára nyomtatta ki a nyomda. Vagy ezt tudom olvasni, vagy azt. A kettőt egyszerre sohasem. Pedig mennyire egymásba simulnak. Az első az ittlét földi valóságában való egyszerre megkapaszkodást és korlátozottságot fogja össze önmaga számára. Az egyes ember egyetlen napjából kiindulva. De ugyanakkor végtelen bölcsességgel mindnyájunkat is tanítani akar, felkészíti a mindennapi létezés apró történéseinek elviselésére és a reménykedések korlátozottságának belátására. Amint pedig verssé alakítja, benne minden szó úgy helyezkedik el, hogy olyan szöveg alakuljon belőle, hogy földi létünkben nehogy kiválni akarjunk. Itt, most akarjunk kiegyensúlyozottan élni.

Redves vaskorlát

*Megfogom a redves vaskorlátot –
rég éreztem már a fém erejét.
Eddig és ne tovább! – mondja rekedten,
amikor a végtelenség megkísért.*

*Nem szíveltem én kényszert, korlátot,
csak amit magamban építettem.
Ez is sokszor szegült ellenem,
s ki tudja, jót vagy rosszat tettem.*

*Bizony, szükség van a korlátokra,
még ha az maga a menny vagy pokol.
Romlik a testem, fogam már rég nincs.
De ez a korlát mindent igazol.*

Mindennek ellenére megépül ez az emberi élet. „De azért járd csak utadat” – biztat az általa épített szövegezésű vers és költészet. Milyen pontosan végiglátja a pályát, ezt az ember-lehetőséget, melyen verseivel mindenkor végigvezetett Kiss Benedek. Egybe látja, visszatekintve is egésszé kerekíti. Biztat, bárha látja buktatóit is.

Így volt a jó

*Utamat végigtántorogtam,
csak ritkán volt a mesgye egyenes.*

*Mentem, mérföldkőről mit se tudtam,
mindig sejtéseimben bizakodtam,
s hittem: így helyes.*

*Gyalogos voltam mindig – ha repülő vitt,
akkor is lépteimmel mértem a tájat.
S nem volt még olyan, ki ennyire hitt
csurgatva öröm s bánat csöppjeit –
a földi csodáknak.*

*S így volt jó. Kártyáztam, bort veteltem,
összefirkáltam sok mázsa papírt.
Mindre azt írtam: Istenem! Szerelmem!
Szabadon szolgáltam és föl se vettem,
füttyültem arra, mit a sorsom írt.*

Olyan ember versei ezek, aki tud élni ezen a földön. Nem fegyelmezetlenül, nem szabadosan, hanem jól, kötődötten mindenhez, ami jóval-rosszal, de kiszolgálja az emberi létezést. És tudja, hogy van egy megíratott sorsa is, amely keretek közé fogja, rögzíti ezt az önként vállalt szabad akaratot. Egyszerre eleve elrendeltséget és mégis ennek vállalása mellett a szabad akarat boldogságát képes átélni. Meri vállalni minden pillanatára a természetes kötődést az élet adta pillanatnyi létezési lehetőségekhez. És mindehhez keményen, elkötelezetten ragaszkodik is egy életen át.

Ilyen Isten-élménnyel mer szabadon beleélni a napi forgatagba, amit az élet felkínál a számára. Milyen ez a napi forgatag? Érdes, megkötő, kemény próbákat felkínáló, és gyönyörrel elteltető. Ezt versekbe építeni: nagyszerű formáló készséget kíván. És bizony ehhez ő képes megtalálni a nyelvi szövegbeformálás örök bonyodalmait. Úgy finom és dallamos, hogy közben durván szőttes és karcos.

Milyennek fogadja a szerelmet, mely e földi létben az egyik legmeghatározóbb gyönyört okozó kötöttsége? Fiatalkorától kíséri a női partnerről mintázott képzete: kaktuszi. Micsoda találát! Hiszen a sivatagban a kaktusz az élet vizét szolgáló egyetlen lehetőség. Mégis önmagát védő, mégis csodásan formált teremtménye az Alkotónak. Ezt az egész költészetét végigkísérő kép-élményét nagyszerűségében a Szabó Lőrinc-i *Semmiért Egészen* kapcsolódáshoz merném hozzámérni. Valami olyan kötöttséget képes általa kifejezni, amely a Teremtés egyik csodájáról vall eddig fel nem fedett titkokat átérzve. Olyan összekötöttség, amely a férfi-létezés egyetlen lehetséges kiegészülését tudja egyszerre csodálattal, felhasználással, vitatkozással, egymást kiszolgálással és fájdalmasan összeállással kifejezni. Olyan képzet, amely a páros összeállást bármely életkorban egyként értelmezve tudja mégis gyönyörteli ráfigyeléssel felmutatni. A létezést mester-szinten versébe foglaló költő egyik legszerencsésebb telitalálata.

„Istenem! Szerelmem!” – ebben summázza költészetének tartalmát. A kaktusz-szeretővel leélt páros létezés mint földi kötődés, és a *Pályámat megfutottam* életösszegezés áhítatos maga-ráhagyatkozása. Hogyan is összegezi ezt a költészetet ő maga, gyűjteményes kötete hátoldalán:

*Fogadják, mint egy ötvenéves térdeplés imáit
egy templomban, ahol nincsenek szőnyegek.*

Ennél pontosabban egyetlen kritikusa sem tudná jellemezve összesűriteni poézisének lényegét.

Kiss Benedek költészete az embert abban a pillanatban ragadja meg, amint az Édentől Keletre találja magát, kivetetésben a Paradicsomból, de munkára és életre készen, a nő-társban, mint sivatagban a kaktuszt csodálva és használva, és áldozva Istenének, mint Ábel, Káinoktól körülvéve. Halálvesztélyben, de életre elszántan. Munkás életben reménykedve, és híve abban, hogy ebben a száműzetésben is otthonra találva hazát teremthet, nyelvet alakíthat, dalolhat, játszhat és értelmesen eltöltheti az életét. Mert ennek az életnek megvan az értelme, itteni valóságában, történelmi folyamatosságában, és személyes lelki sorsában, számadását teljesítve, szembesülve az isteni lényeggel.

Félreértés ne essék: ha azt írom, vallásos költészet, az Kiss Benedek esetében nem a Mécs László, vagy Sík Sándor-féle verselést jelenti, és természetesen nem a Paul Valéry-féle vagy a Pilinszky megteremtette létszemléleti gondolkozásmódot. Kiss Benedek verseiben egyfajta, a mindennapi életmenetbe, eszmélkedésbe, az életképeket átható Istennel való beszélgetés módozatairól utóbbi ad számot. Nem hitvalló költészetről beszélhetünk ez esetben, és nem is a létezés filozófiai átgondolásának valamilyen módozatáról. Hanem arról a megszólalásmódról, amely a hagyományos európai verselési módozatban jelenlévő Isten-élmény tovább gyakorlása. Miként az evilági életmenet tárgyiasítása, akként jelenik meg verseiben az Istenhez kötődés természetes gesztusa. Nem keresés, nem vitatkozás, nem villongás, hanem az a természetes belekapcsoltság, amely olyan életet fog versébe, amely természetesen kapcsolódik egyfajta kételymentes isteni elrendezettséghez.

És ezen belül éli Kiss Benedek a maga keresztényi elkötelezettségű evilági életét. Él és hiszi, hogy ennek az itteni „végigtántorgásnak” megvan a maga metafizikai összekötöttsége a világot igazgató, valaha teremtő, ma fenntartó örökléttel. Gyakorlati kapcsolódás, de mélységesen összekapcsolt létezőmód megélése. Nem a szentek, hanem a gyarlóan e földi létre született emberiség hívő létállapota szívódik fel ebben a versszövegezésben. Gyarlóan? Mondták őseink hittani ismereteik birtokában. Természetesen, mondjuk ma mindnyájan, akik nem tanultuk, inkább csak megérezzük, vágyjuk, igeneljük és reméljük mindezt a kapcsolatot. Ennek az élő kapcsolattartásnak a jelenléte alakítja ezeket az evilági tematikával dúsan telített, az emberi esendőség-tudattal és örömelvvel életmenetéhez kötődő emberi élet tényeiből a poézis ihletében verssé szerveződő életképeket.

Nem vallásos ez a költészet tematikailag, hanem az élet jeleneteit feldolgozó, szenvedélyesen életszerető versvilág, amely egyben átéli, átérzi és vágyja az Istennel telítettség átérezhető mozzanatait ennek a boldogan esendő, a tetteivel vitában élő emberéletnek. Melyet úgy tudatosít, hogy közben szenved és örül, vitatkozik és reménykedik – éli mindennapjai természetes életét. Versbe fogva, a poézis szerves szabályait követve, olykor szabálytalanul meg-megszakítva. Egészében és a pálya teljességét figyelembe vevően költői életművé kerekítve.

Az élet megélésének vallásos ihletődése és a költői szöveg univerzum egymásba fonódása fokozatosan teljesedik meg Kiss Benedek költői pályájának alakulásában. Nem valamilyen embert fordító megrázkódtatás, szó szerinti „pálfordulás” eredményeként. Kiss Benedek versbeszédének alakulása kezdeteitől a megélt élettények, az előforduló eseményesség verse szövéseinek alkalmaként jelenik meg. Miként az az általa ismert európai költészet évezredes hagyományában a mesterség szintjén természetesen jelenlévő formálási módozat. Mondjuk Villontól Baudelaire-en át Blais Cendrarsig avagy Balassitól Radnóti Miklósig megtalálható. Ha őket vallásos költőként is számon tarthatjuk, akkor ebben a sorban természetesen megemlíthetem Kiss Benedek szöveg univerzumát is. Nem tudós vagy konvertita vallomástevő, hanem éppen a vallásos szellemben élő nemzedékek napi részvételét alapul elfogadó életmenet költői átformálását fogadja költészete részévé. Bibliaolvasó és vallásos évszázadokat magáévá fogadó mindennapi emberként éli meg napjait. Ezeknek a napoknak a verssé formálása költői pályájának hitelesítő háttere.

Megélt élmények átgondolása, rendszerezése és poétikai átélése számára minden egyes verse. Benne foglalva a nemegyszer vitatkozó bibliai Isten-közelség és a hazai vallásos élet falusi-nemzeti hagyományainak átvétele, természetességgel való magáéváélése. Miként ugyanennek a közösségnek hagyományos szerelmi és családi kötelezettségű továbbélése úgyszintén. Ennek az összeolvadó eseményességnek és az új kihívásokra keményen megválaszoló életmód-alakító versbéli formálásnak mesterpéldáit teremtette meg költői pályája során. Ekként annak a nemzedéknek egyik reprezentatív személyisége, amelynek tagjai a hagyományt megbontó életmódbeli erőszaknak hatására keményen visszavágtak, az élet új eseményeihez alkalmazkodva, de a hagyomány értékei mellett határozottan kitartva példázatos élet-jeleneteket formáltak verses formákká. Olyan költészetet alakított, amely minden egyes mozdulatát az életnek össze kívánja hangolni a hagyományos emberi életmód modellel.

Kiss Benedek verseit olvasva az élet szabadon megéléséhez bolondul-szenvedélyesen ragaszkodó hagyományos emberi élet képét kaphatom. Mely kapcsolódik az emberlét öröklött hagyományaihoz, és ezeket a maguk természetességében tovább is akarja örököteni. Istennek tetsző módon, a földi létet a maga gyönyörével összefogva. Nyugtalanul a nyugalom átélésére törekedve. Megnyugodva benne, ami adatott a számunkra. Így vagy úgy. Háborogva, de természetesen beleilleszkedve a világ rendjébe. És mindezt a költészet hagyományos szabályai szerint méltósággal összegezve. Megkínlódva és elgyönyörködve. Kiszakítva a létezés folyamatából az egyes ember számára elérhető esemény-rendet. Szenvedélyesen kikövetelve ezt. És elfogadva ennek természetes rendezettségét. Rúgva-harapva a korlátok ellenében, betöltve bölcsen mégis a létezésből fakadó elvárásokat.

Baliga Violetta Lilla

A magyar társadalom szerepe a szocializmusban

Gazsó L. [Ferenc] – Zelei [Miklós]: Az elrabolt emberöltő

A szocializmusban ismert államformákat az ókori világ híres történetírója, Hérodotosz azonosította elsőként, elméletüket viszont Arisztotelész dolgozta ki, Platon államelméletét alapul véve. Megállapította, hogy az államformák akár egymásba is olvadhatnak: így jöhetett létre például a mérsékelt közösségi uralomból demokrácia, a királyságból zsarnoki uralom, vagy azon kevesek „uralma”, akik – saját érdekeiket szem előtt tartva – igyekeztek alakítani a társadalom mindennapi életét. Elmélete miatt Arisztotelészt kora első komolyabb teoretikusának is tekintették. Munkájában azonban nem fordított kellő figyelmet az átalakulás módjainak kidolgozására. Az elmélet másik alapvető problémája a forradalmak államformákra gyakorolt hatásából fakad. A forradalmaknak sokkal inkább a társadalom politikai fejlődésében volt szerepük, amely során egyszer nagyon gyorsan, máskor évtizedeken át tartó lassúsággal mennek végbe a változást elősegítő folyamatok.

A szocializmus folyamán a teoretikus szempontokat teljesen háttérbe szorították a politikai érdekek. A politikai küzdelmek célját és pillanatnyi állását figyelembe véve a társadalomfilozófiai kereteket szabadon újra lehetett fogalmazni.

A korabeli irányzatok által kedvelt „forradalom” fogalma azonban sokkal inkább a ciklikussággal köthető össze. A *revolutio* eredeti jelentése alapján nem az újrakezdésre, hanem a folyamatok egymásba való visszatérésére utal. Nicolas Condorcet koráig senki sem gondolta, hogy a forradalomnak bármi módon köze lehet az újrakezdéshez, még kevésbé a szabadsághoz.

A Kádár-korban jelentős változás tapasztalható a forradalom fogalmának megítélésében: ebben az időben az események már valóban lefedték ennek valódi jelentését. Ekkoriban az emberek egyik nap még szabadon éltek, másnap pedig több esetben már a börtönben éjszakáztak. Gazsó L. Ferenc és Zelei Miklós riportkönyvében három – a Kádár-korban élő – értelmiségi történetét ismerhetjük meg, amelyek szorosan összefonódnak: mindhárman a szocializmus „áldozatai”, akiknek szépen induló pályáját derékba törték, és ezt az 1989-es rehabilitáció sem tudta megváltoztatni.

Bara Margit 1955-ben érkezett Magyarországra Kolozsvárról, ahol az első próbafelvételét követően filmszerepet kap. Végzetét nem szépsége vagy tehetsége, hanem sokkal inkább lényének tisztasága okozta, ami rendszeresen visszaköszönt a filmvásznon alakított szereplők jellemében. A filmvásznon karakteres színész a valóságban kevés önbizalmat kapott az élettől: ennek ellenére a szabadságától megfosztott, a szovjet önkényuralom fogságában élő magyar társadalomnak szüksége volt az ilyen jellegű egyéniségekre a kulturális életben.

Szakmai irigyei bosszúvágyát és gyűlölködését azonban nem kerülhette el. A Mézes Mackót övező botrányban ő kapta a női főszerepet. Amikor fellépett a rágalmozókkal szemben, és megpróbálta bizonyítani saját igazát, a Nemzeti Színház munkaügyi bizalmija, a Nemzet későbbi színésze lebeszéli erről. Szirtes Ádám az egyetlen, aki melléáll: asztalra

vágja párttagkönyvét, majd közli, hogy ha ezt a Színésznővel meg lehet tenni, akkor ő sem kér tovább a tagsággal járó előnyökből.

Mai napig sem tudni, hogy ki volt Bara Margit tönkretételének az értelmi szerzője. Több hipotézis is napvilágot látott: egyesek szerint szerelemfáltésról volt szó. Mások úgy gondolták, az egész mögött az akkori MSZMP KB-titkár, Biszku Béla áll, aki az 56-os események megtorlásának egyik kulcsfigurájaként vonult be a történelembe. Megint mások szerint Aczél György művelődési miniszterhelyettes tervelte ki az egészet, aki akkor éppen a büntető-jutalmazó, mindenható apa szerepében tetszelgett, és a magyar kultúrát saját hitbizományának tekintette. Ezekre az állításokra azonban nincs konkrét bizonyíték.

Onódy Lajos, a Mézes Mackó büfé alapítója 1964-ig jómódban élt, amit annak köszönhetett, hogy kiemelt kádereként az állam minden tevékenységében támogatta. Vállalata kiemelkedett az akkori vendéglátóipari egységek közül. Hírnevét nemcsak medvealakú neonreklámjának, hanem az itt kapható párizsis és turistaszalámis szendvicseknek, valamint a banánnak köszönhetette. Közel 400 vendéglátóipari egység tartozott a keze alá. Mire betölti a negyvenet, a Belkereskedelem Kiváló Dolgozója, a Szovjet Kereskedelem Kiváló Dolgozója, a Szocialista Munkáért Érdemrend kétszeres tulajdonosa lett.

A Mézes Mackó 1964-ben bekövetkezett bebörtönzését követően a külföldi sajtóban Onódy Lajos összejöveteléről élcelődő stílusú cikkekben számoltak be: elvtársi orgiákon aszpikban, ezüsttálcán feltálatlalt légikisasszonyokról írtak. A „keményvonalasok” ismét a kapitalista eszmék terjedéséről beszélnek. Onódyt teszik meg bűnbaknak, azonban más értelmiségiek Kádár felelősségét hangoztatják. Elhamarkodott kijelentéseknek tartják az 1962-es VIII. kongresszuson elhangzottakat. Az ügyet a párt sztalinistáiból álló csoport vizsgálja ki, Biszku Béla vezetésével. Kádár kényszerhelyzetbe kerül: büntetésekkel kell demonstrálnia a „keményvonalasok” felé, hogy a Mézes Mackó „újításai” ellenére sem mozdult el az ország a kapitalista társadalmak irányába. Az ítéletet rendkívüli társadalmi és sajtóérdeklődés közepette, 1965 márciusában hirdették ki. Onódy Lajost hivatali visszaéléssel, befolyással üzérkedéssel, bűnszövetségben elkövetett sikkasztással, hűtlen kezeléssel és hivatali vesztegetéssel vádolják, amiért első fokon hét és fél, másodfokon pedig hat és fél év börtönnel sújtják.

A sajtó által a nyakába varrt 600 000 forintos kárnak csupán egyharmadát szenvedte el a cég, a ténylegesen Onódyra bizonyított kár pedig csupán 14 715 forint volt.

Tímár György ügyvéd jó nevű családból származott. Felmenői között a 18. századig visszamenőleg neves jogászokat találunk. Rendkívül fejlett intelligenciával bírt, és az ügyvédi vizsgát is kitüntetéssel tette le. Szép lakása, siófoki nyaralója és a korban még luxuscikknek számító autója mellett volt még valamije, ami a hatvanas években nem számított túlzottan pozitív tulajdonságnak: lelkiismerete és nagyon hosszú távra visszanyúló emlékezete. Ennek köszönhetően arra is jól emlékezett, hogy Onódy Lajos, a „Mézes Mackó” a háború alatt menedéket adott az apjának, ezért elhatározta, hogy segít a börtönbe került vendéglátóson. Bécsi – a vendéglátós peréről szóló – tudósítása egy ügynök kezébe került, így a fiatal ügyvéd rövid időn belül a Gyorskocsi utcai börtön fogdájában találta magát. Első fokon kémkedésért hat és fél évi börtönrre és vagyonának teljes elkobzására ítélték. Másodfokon a börtönbüntetést öt és fél évre mérsékeltek, sajtó útján elkövetett izgatás vádjával. A rendszer ellenségeihez „méltóan” ennek a büntetésnek egy részét a nyilas háborús bűnösök cellájában ülte le, azok között, akik miatt apja korábban bujdosásra kényszerült. Ügyét titkosították, és bár az ítélet ellen folyamatosan levelezett és különféle beadványokat írt, mégis, csak a rendszerváltást követően nyílt lehetősége arra, hogy pere iratanyagába betekinthessen. A 35 éves Tímár György szépen induló karrierje így odaveszett. Az 1960-as évek közepétől kezdve a szocialista paradigmaváltás figyelemre méltó volt: a munkát már nem „verőlegényekre”, hanem a politikai vezetés parancsait leső és pincsikutyaként teljesítő, politikailag megbízható bírakra és ügyészekre bízta, akik feladatukat zárt tárgyalásokon és titokban végezték.

Nyers Rezső szerint Onódy esetében a szocializmus megvédése volt a fő cél a feudálkapitalista hatalomátvételi kísérletektől. Tímár György elítélésével valószínűleg a proletárok között meghúzódó idegeneknek akartak üzenni, a Bara Margit pályáját kettétörő botránynak pedig a két koncepció ellentmondásait kellett enyhítenie. A titok, ami ezt a három embert összeköti, már a szocializmus előtt is kultúrtörténeti paradigma volt. A magyarországi szocializmusban a titkosítással foglalkozó legabszurdabb jogtörténeti dokumentum – az 1950. évi 26. tvr. – feladata volt az ország területének elhagyására vonatkozó büntetések kiszabásának szabályozása. A fegyveres külföldre szökést alapesetben szigorúan, minősített esetben pedig halállal büntette. Ha a közvetlen hozzátartozók nem jelentették a szökés tényét, tízévi börtönre számíthattak. A jogszabályt megjelenésekor azonnal titkosították, a parancsnokok, beosztottjaik és a szolgálati hierarchiában alacsonyabb fokon állók szolgálati úton ismerhették meg a benne foglaltakat. Aláírt nyilatkozatot kellett adniuk, hogy a dokumentumot államtitokként kezelik. A törvények közlönyében a törvény helyén a Nemzeti Bankkal kapcsolatos rendeletet közölték.

A titkosítással nem az uralkodót, hanem a társadalmat akarták kijátszani. A dupla nullás iratjelzet háromféleképpen vizsgálható szimbólum: egyrészt formailag és iratkezelési szempontból fontos, az állambiztonság, illetve az azt kihasználó politika így próbál lezárni valamilyen ügyet. Másrészt társadalmi-lélektani jelentőséggel bír: szeparáció, amely azt közvetíti, hogy valamihez csak a kiváltságosoknak van közük. Harmadrészt a társadalomfilozófia szempontjából értékelendő: a titokgazda és a titoktól elzárt közötti hierarchikus különbséget hangsúlyozza. A titokgazda azt jelenti, hogy ez a személy felette áll a titoktól elzárt személynek. Befolyásolhatja, hogy az elzárt személy mihez férhet hozzá, hol húzódnak a társadalmi nyilvánosság határai. Így nemcsak az egyes személyeknek, hanem egyes társadalmaknak is lehetnek dupla nullás jelzettel ellátott, titkosított ügyei.

A Kádár-kor egyik legszigorúbban titkosított ügye az 1956-os forradalom volt. Ez azonban nem mindig ment egyszerűen, hiszen mindmáig lehetnek olyan személyek, akik pl. életkoruknál fogva birtokosai az adott titoknak. A múltat – az Internacionálé ígéretei ellenére – nem lehet teljesen eltörölni. Lehet róla úgy beszélni, hogy titkos maradjon, sőt, hogy a beszélő szándéka a titkosság megőrzése.

Az új század történései talán úgy fogják megközelíteni a kérdést, hogy az 1956 és 1989 közötti, a politikai és társadalmi pozíción alapuló büntethetetlenség gyökerei a bokacsattogtató dzsentrivilágba nyúlnak. A büntethetetlenség ténye a nyilvános büntetés formájában jelent meg. Ez – megalkotói szerint – egyrészt igazolta a rendszer törvényes működését, visszaigazolta a társadalom igazságérzetét és megerősítette a vezetők igazságosságába vetett hitet. Ez a valós viszonyokat jobban elfedő legitimációs eszköz volt, akárcsak az az Aczél apaépítő ötletén alapuló sajtóközlés, amelyben Kádárt Bethlen Gáborral, Aczélt pedig Széchenyi Istvánnal állították párhuzamba. Ez olyan volt, mintha a társadalommal tankok fölvonultatásával közölték volna: azok a büntethetetlenek, akiket mi annak tartunk.

A magyar társadalom többsége a Kádár-korban rendíthetetlenül hitt abban, hogy vezetője a népből jött és csak érte él, mit sem sejtve a korrupciós és eladósodott országban zajló eseményekről. Minden rosszért az őt körülvevő „másodhegedűsök” és a kevés mozgásteret engedélyező szovjet vezetés a felelős.

A szabadságnélküliségben fuldokló magyar Kádár-kori társadalom az integrációs szabályok és az erkölcsi alapértékek megváltoztatására súlyos devianciákkal válaszolt: gyors és lassú lefolyású öndestrukción. Az 1960-as évektől kezdve folyamatosan nőtt az öngyilkosságok száma. Pethő Sándornak a könyv előszavában közölt adatai alapján 1968–1987 között az ország a világstatisztika élén állt: az 1983-ban mért érték a század legmagasabbika: minden százezer emberből 45,3 követett el öngyilkosságot. 1960–1980 között majdnem a duplájára nőtt az alkoholfogyasztás mértéke. A társadalmi reprodukcióhoz szükséges szüle-

tésszámot 1957 óta nem sikerült elérnie az országnak. 1977-ben tartós hullámvölgybe került, majd 1981-ben visszafordíthatatlanul megindult a népességfogyatkozás.

1988-tól kezdődően rövid ideig – mintegy 30%-kal – csökkent az öngyilkosságot elkövetők száma. Azonban ez csak csekély megnyugvást jelenthetett. Ha hitelt adhatunk Durkheim meglátásának, miszerint az öngyilkosság az egyénnek a társadalom beszűkülésére adott válasza, akkor ez nálunk igencsak meglátszott. 1989 és 2000 között háromezer 40–45. életéve közötti, kétharmadrészt férfi állampolgár követett el befejezett öngyilkosságot. 2001-re Magyarország a legveszélyeztetettebb országok egyikévé vált, 2005-ben pedig már százezer főre 25 befejezett öngyilkosságot számoltak, ami évente 2500, naponta pedig átlag 7 elkövetésnek felelt meg.

Az önpusztítás valós okai azonban ennél sokkal összetettebbek, szimbolikus kifejezői a társadalom súlyos gondok között való őrlődésének is. Az 1989-es társadalom egyik ilyen ellentmondása valószínűleg a folyamatosság és a megszakítottság egyidejű és egyben elválaszthatatlan jelensége. A politikai intézmények, a jogrendszer és a gazdaság terén viszont diszkontinuitás fedezhető fel. A megszakítottság folyamatait ugyanakkor a múltból megmaradt politikai értékek hatják át, személyek meghatározó módon valósítják meg, és sok esetben irányítják.

A titok fennmaradása azonban minden múltbéli eseménytől elzárja a társadalmat. Az ügynöklisták nem nyilvánosságra hozása újabb titkokat eredményezett. Az elmúlt negyedszázadban ezek a listák esetleges, személyes okokból vagy politikai céllal nyilvánosságra hozott ügynöklistákra korlátozódtak, kezelésük alapján Kádár-kori funkcióiknak ellátása mellett politikai tőkeként is működtek. A titok és a büntetlenségge változott büntethetetlenség elválaszthatatlanul összetartoznak.

A dupla nullás történelemszemlélet gyökeresen írja át az ország múltját. Ez és a szembeállítás hiánya azonban nem csak az egyének múltjára lehet hatással. Árnyékában a történelmi tévutak is jó szándékú kísérletekké finomodhatnak.

Timár György ügyvédet 1989 decemberében ártatlannak nyilvánították. Visszahelyezték ügyvédi praxisába. 1994 és 1998 között parlamenti képviselő az FKGP színeiben. A Kádár-kori vagyontalanítást követően a rendszerváltás idején nem kárpótolták megfelelően. Onódy Lajos szabadulását követően újra visszatérhetett a sport- és a gazdasági életbe. Háborús embermentő tevékenységéért 1995-ben megkapta a Világ Igaza kitüntetését a Yad Vasemtől: ezt azonban kevésnek érezte, mert teljes rehabilitációt akart. Bara Margit színészi teljesítményéért Kossuth-díjat kapott, azonban kettétört művészi pályájáért senki sem tudta kárpótolni.

Mindaz, amit ez a három ember kárpótlásként kapott, kevésnek bizonyult. Hogy mit kellett volna valójában kapniuk, arra a Mérő Lászlóval és Kahler Friggyessel készült interjúk keresik a választ a kötetben. De vajon hogyan kapcsolódik ide egy mára már ismeretlen személy, Miskó István? Onódy Lajos jelképes édestestvére volt, a kádári konszolidáció lehetőségeit igyekezett kihasználni, és talán saját akarata szerint megváltoztatni. A politikai háttérrel rendelkezők számára fenntartott gazdasági előnyökkel is ő foglalkozott.

Miskó Istvánt azonban sem jogerőtlenül, sem jogerősen nem ítélték el. Szocializmusban végzett munkája a későbbi eseményekre való felkészülésként értelmezhető.

Öngyilkossága után, 1993-ban a tiszakécskei önkormányzat posztumusz díszpolgári címet adományoz neki. Tanácselnökük mindent elkövetett, hogy elősegítse a város fejlődését. A tragédia ebben az, hogy ma ez számít hősiességnak. Milyen érték lehet az, amit a felsőbb hatalom a szegényektől lop el? A paternalizmus nem csak nosztalgiaszinten van jelen; és ő talán jobban szolgálta a társadalom ügyét a testvérénél. Ezt a tudatot és ezeket az állapotokat, valamint az ide vonatkozó szabályokat az elmúlt negyedszázad óta sem sikerült magunk mögött hagyni. Arra a kérdésre: miért nem? napjaink történészeinek kell választ adniuk.

(L'Harmattan, Budapest, 2014)

Fábián István

Az elvásott fény

Mohai V. Lajos: A Bátyám hazavitte a halált

„Azt akartam, hogy mindez a kezem ügyében legyen,
halálomban is...”

(Danilo Kiš: Fövenyóra)

Mintha az élet csak a hosszú, végtelen halál villanásnyi engedménye lenne – ahogy az óriási, szürke ég magasában egy tétova pillanatra kisüt a Nap.

„Amikor a Bátyám porhüvelyét a sírba helyezték, arra gondoltam, hogy ezután már nincs, aki hazahívjon” – írja Mohai V. Lajos a kötet fülszövegében. A régvolt, de akár a tegnapi nap elengedésének képtelensége és a mégis élet jelene folytatja melankolikus vitáját szomorúan és engesztelhetetlenül. Ahogy sokasodik-közeleg a halál, úgy árad sötét, csillogó dagályként egyre közelebb a gyermeki múlt. Mohai letűnt korok magányra ítélt regényhőseként keresi a *volt-nincs* értelmetlenségében a *van* igazolását: készülő, *Kanizsai Hidegház* című könyvéhez illeszti egymáshoz a holtidő képeit. Ezek a képek mindig pontosak, csak ahogy a hideg őszi esők fénye forgatja más és más megvilágításba a mozdulatlan tájat, a szerző csak annyit változtat a már korábban (*Az emlékezés melankóliája* és *Szeptember végén áhítat* című kötetek) kíméletlen szeretettel megfogalmazott írásain. Kíméletlen – mondom –, mert itt minden mondat célja a megértés. Defoe, de az avoni hatyú drámahősei sem tehetnék fel visszhangosabban a magára maradt lélek és elme kérdését: „Vajon elégséges-e az elszántság bennem, hogy célomat véghezvigyem?” (Életfogytig tartó kötelezvény)

Egymásba forognak a múlt történetei, s a hol lassabban, hol gyorsabban forgó kaleidoszkóp képei egymásra rögzülnek – mint az előhívóban lebegő, fotópapíron előderengő arcok. A fővárosi egyetemi évek, az értelmetlen operettkatanáskodás árnya, az ifjúkor szűkös világa mind csak jelenetek, felvonások a család elfoszlott háttére előtt. Kanizsa ma már egyet jelent a temetőjárással: az „életfogytig tartó kötelezvénnel.”

A cél pedig a valósággal való hasonlóság keresése a múltban.

A Hidegház persze már korábbirol jelenti az élet (halál) hideg pontossággal előforgó helyszínét: „A mi sírunk a Hidegházzal szemben elnyúló parcellában található a tizedik sor szélén.” Miféle jóslat ez, miféle időtlen helyhatározás Öregapa és Nagyanya egymástól tizennyolc évnnyire celebrált temetésén megfogalmazva?

„Vajon ki rendelkezik rólunk a saját emlékezetünkön kívül?” – vigasztalan egek alatt szítal a kérdés.

Az őszi esőben földre puffanó gyümölcs Mohai világának állandó díszlete: *Ráncos testük alatt / Az ösztört Föld. / Ponnás testük fölött / Az elvásott fény.* (A lehullott körték a *Szeptember végén áhítat* című kötetből).

Vajon a gyümölcsről ki rendelkezik?

Hogy minden visszavonhatatlan, s az idő nem csak bennünk dolgozik szorgalmasan, lám, a közösségi halál játszik alá az egyéni elmúlásnak, a keresztre feszített Jézust mintázó kőszobor sem állhat elébe: a gyerekkor helyszínei, a szilvavag alakú terecske, a konyhanövények ágyásai, a város szélén álló fuvaros istállóok sem verik vissza az idő eljövételét. „Merre dobognak azóta az Égi mezőn a kocsisok?”

„...haraggal a szívükben.”

Ez az a szó, amit ritkán találunk Mohai íásaiban. Haraggal a szívükben. Életek és az élet eddigi formái szűnnek tehetetlenül, feleslegessé lesznek szenespincék, szenesemberek, szeneslovak, kiürülnek a Belsped-istállóok, kiürül a városszéli Ég, kiüresednek a szívek. A szenesek ... „kantárszáron vonszolják el alovak még élő tetemeit ... elhagyva a város szélső házait a vágóhíd névtelen sírköve felé visz egyenesen az út, teljes sötétségben már...” (Halottas menet)

A pusztuló világot még lakatlanabbá teszi az ázott, szürke visszfény, s a lakhatatlan, szállásra alkalmatlan vidéken felbukkant „illető”. „Az elhánt és magára hagyott szerszámok közt durván megágyazva vedlett szalmaszák. Egy test körvonalának a nyomai őrződnek rajta.”

A deszkaszínű Ég alatt fakerítések: mintha koporsó lenne a menny, belseje pedig életünk kiszáritott abrosza: a szemfedél.

Van, amit meg nem fejthetek Mohai képeiből, mert világa az ő világa – lehet az utunk ugyanaz, nyomaink mégsem: az *ugyanolyan* az azonostól való legnagyobb eltávolítás. Mert életünk legnagyobb ajándéka az *egyetlenség*, legnagyobb és ritka szerencséje pedig az azonosság. Az egyes szám első és harmadik személy váltakozása – mint egymásba fonódó nemzedékek – segít állandóan észben tartani: a halál a végső megismerés.

„Irtózom a hirtelen sötétülő téli estétől, suttogta alig kivehetően a konyhaasztal végéből.” De ki ül a konyhaasztal innenső szélén? Ki szövik mindent odahagyva a szorongató egyedülletben?

„El innen!

Innen el!”

Ha tudjuk is, Mohai létezésének része a Kafka-életmű – a gyötrelmesen múlhatatlan világjelenség (Tandori Dezső) –, a szorongás mégis nyitva hagyja a kérdést: kicsoda? Ahogy a korábban feltett kérdésre – vajon elégséges-e az elszántság bennem, hogy célokat véghezvigyem? – tűpontos karkai talány rímek: *„csak innen el, csak innen el. Mindegyre innen el, így érhetem el csak a célokat.”*

A gyermekkori örökövalóságot, Kanizsát odahagyva – az azonosságot átfogalmazva – a közelség-távolság mélabújával egy másik kor helyszíneire jutunk: Déryné cukrászda, Krisztina körút, a Philip Morris celofánja, a busz utastere, azután a Mészáros utca járdaszintjétől arasznyira lévő pinceablakok az elrongyolódott dróthálókkal. *„Azok még alázatosan őrizték a szeneskosarak durva ütéseit.”* Emlék és azonosság megint, a jelen s a közelmúlt árnyaira, ütött-kopott fővárosi házfalakra, pincetorkokra ráforog a még régebbi kép, a csatakos fejű szenesek és szeneslovaik gyászmenete. Nem halál volt az, csak megszűnt az élet. (Ha túl közelre nézek, magamat látom)

A Vérmező kockaköven guruló, csörgedező vadgesztenyék a kanizsai, régi kert hulló körtéivel azonos kellekai az örök díszleteknek: minden változás kicsinek, szálnalmasnak tűnik az idő, a múltás hatalmához mérve. Egyetlen érvényes naptár van – az évszakok, és egyetlen érvényes kincs van: *„Nincsen már idő megkeresni.”* (Kincs)

Mohai V. Lajos számára az érvényesség a pontosság szinonimája, az emlékezés prizmáját forgatja a megélt s már előhívott képek elé, kutatva, melyik szövegvetület legyen a végleges, a majdani *Kanizsai Hidegház* textúrájába befogadható, érvényes változat. Örökös celebrálás ez is. Örökös utolsó út ez is. Az *Istennel vitatkozva* a már négy évvel korábbi *Korai bánat* című írás átvételése, de ebben az élesebb fényben is látom Mohaival közös útjaim íveit, fordulóit: ahogy ő a „testzagú katonakabáttal” köti össze öregapja szemeit, mozdulatait, én is örömmel nagyapám testzagú katonakabátjának egy szentkoronás gombját és gallérjáról a valahogy rám maradt tűzér-csapatjelzést, az én nagyapám *„arca (is) mély ráncokban végződött a széles karimájú kalap alatt, tekintetében kíváncsiság tükröződött, az élet mintha még kielégítően működött volna a szervezetét.”* (Családi sírbolt)

Hogy miért mindig a halál húz át Mohai írásának sorain, az életnek miért csak üres, kihalt egekre meredő őszi vázát láttatja velünk? Megint csak a kíméletlen, megértésre törekvő szeretet a válasz. Mert a halál elfogadhatatlan, a szeretet pedig létezik, mint az Ég.

Van.

Az emlékezés melankóliájában a szerző már feltárta a lelkiismeret ár-ápolóként hullámzó mélységeit. (Miért nem írom meg Nagyanyám életét?) – kérdezi most, metszőbb fénybe állítva az azóta eltelt éveket. Kórteremben, bedeszkázott ágyon látta utoljára élve Nagyanyját, akire a gyámoltalan test alig emlékeztetett, s akiről másnapra – aznap Mohai már egy másik városba utazott a hajnali gyorsrali – lefoszlott az élet, ahogy az életben maradtokról lefoszlanak a halállal kapcsolatos illúziók.

„Irtózom a hirtelen sötétülő téli estétől, suttogta alig kivehetően a konyhaasztal végéből” – és én most értem meg, ki ül a konyhaasztal innenső végén. Mohai számba veszi a Legdrágább halála előtti éveket, a vállalt fővárosi magányt, ahol önmaga arcát és írói önmagát kellett megtalálnia: *„Mélabúm jobban letört, mint otthonlanságom sivár érzése; azért, mert egyedül voltam, senkinek sem tehettem voltaképp szemrehányást.”* De azzal az egyetlen nappal ki számol el? A Kanizsán hagyott más-magánnyal ki számol el? A Nagyanyja halála utáni hét évet kicsoda igazolja? Mert hét évvel később, a Rigai-öböl partján, ott, ahol a tenger nyugszik széles horizonton, ott nyert egyre közelebbi élességet annak a halálnak a napja. Az a kaleidoszkóp hét évig forgott, az a fotóelőhívó, az a prizma hét évig tartotta zsidbadt homályban a Képet, ahogy a kongó, szürke Égből hirtelen fölbukkan a Nap: lüktető erővel ötlük fel a boldog gyermekkor: *„amikor Nagyanyám a szememben isteni lény volt, szememben én a teljes élet. Ezek voltak életünk*

együtt töltött óráinak legszebbjei...” Ebben a közeledő, növekvő élességben fogalmazódik meg a kérdés, Mohai V. Lajos írásainak lélekcarcoló kérdése: „...vajon az élete vagy a halála foglalkoztat-e inkább?”, és a visszahulló esős, lakatlan égen ott a válasz örökre megválaszolatlan.

„Mert ha képes lennék egyszer megírni Nagyanyám életét, akkor azt is meg kellene értenem, hogy tényleg »valamennyien halállal bűnhődünk azért, hogy megszülettünk«, ahogy Kosztolányi írta.

Ezt viszont nem akarom.

Nagyanyám halála óta már biztosan nem.”

Ez a három mondat Mohai prózájának, esszéinek, verseinek – azt állítom, hogy életének – összefoglaló, folyamatos története, lényege.

„Ha meghal bárki is, a józan észnek vége.”

Az élet ki tudja, merre tartó idejét a halál szakaszolja. Öregapa, Nagyanya, utánuk a (Szégyenlős halott). Ahogy a kisebbik fiúk általában, Mohai is valamiféle szégyenkezéssel fejt föl az apjához kötött varratokat. De a céltalan idő mégiscsak folyamatos irányban halad: „Amikor kijártunk Nagyanyámmal a temetőbe, a kórház mellett vitt az út, ott mentünk, ott vezettél kézen fogva Öregapám sírjához.” A kórház mellett, ahol az Apa haldoklik. Az apa, aki nem akart abba a mély kútba belelátni, mely fölél, főleg az írók, folyamatosan szeretnek odahajolni. Az apa, aki restellte félárvaságát, a sajnálkozó pillantásokat, a nincstelenséget, az apa, aki a múltja szorításából soha nem tudott kibújni. És akinek fiai a halálos ágy végében, a széken kucorogva, vagy a kórház udvarára menekülve, szemlesítve várják a halált, nehogy apjuk észrevegye tekintetükben múltjának értését, testi kínjainak pedig egyetlen lehetséges beveződését. Elég egy majdnem véletlen mozdulat, ahogy a szerző bátyja ösztönös, a múltból beidegzett mozdulattal egy elgurult gesztenyébe rúg a kórházudvaron – A Bátyám hazavitte a halált félmondat még a lelkiismeret legmélyén készülődik –, és a kisebbik fiúgyermeki eltagadással, megkönnyebbüléssel számol be a kanizsai Dózsával közös évekről, egészen addig, míg tizenkilenc nap után – apja kínhalálának végén – föl nem áll arról a székről. „Szemlesítve gondolkodom most vissza azokra a végtelenbe vesző órákra” – mondja.

Bizonyosság pedig nincs, ami van, az csupán szomorúságunk előkészületeit végezni.

„Anyám halálára készülök.”

Ezt a mondatot nem lehet leírni. Olvasom.

Október van megint, száraz, hideg szél, ritkások már a fák. Ismét a haldoklót kísérő órák, napok: otthon az empire háttámlájú karosszékbe telepedve, a kórházi ágy mellett pedig kényelmetlenül kucorogva megint, vigyázva a lámpafény árnyékában rejtőző arcot. Mohai mintha most nagyobb teret engedne az életnek – némi időtől fosztva meg az amúgy is nemtörődöm halált. Hiszen most ér egybe Öregapja, Nagyanyja, Apja és a Báty ideje, különbözőségük és egybetartozásuk melankóliája. A Báty ismét kint, a kórház bejáratánál, a kisebbik fiú bent, a halálos ágyánál, ahol „nem kellett erőltetett komolyságot színlelnem, mert a lét fölött érzett végtelen szomorúságért ott, végre egymagamban, senki másnak, mint neki lehettem hálás”. A hét hónap múlva bekövetkező újabb halál azonban – A Bátyám hazavitte a halált kötet cím még sejtetlenül lapul a majdani irodalmi lehetetlenségek mélyén megszületésre várva – a lelkiismeret újabb, egyre támadóbb hullámaival löki fel a mélyből (Szitál a sötét). „...hagytam vigasz nélkül elmenni, mert abban a hiszemben voltam, hogy békességben hajtja örök álomra a fejét. Tévedésemért nagy árat fizettem, és amíg csak élek, kiegyenlítően számlálom lesz ezért a Bátyámmal.”

Vannak Mohai V. Lajossal közös útjaink, az ő szövegeinek szövege ismerős táj számomra. Közös felettünk az üres, örökké bádogszínű Ég, a szüntelen szitáló esők, tudom, ahogy ő is, ős és tél van mindig – csak engedmény a tavasz ígérete nyár –, s hogy az ígéretek sem válnak valóra feltétlenül. Bennem is dolgozik a kétség, hogy legönzetlenebb, legodaadóbb tetteimben vajon nem „magam miatt fohászodom”? Az is közös tudásunk, hogy a halottmosdató lesz az a halott, akinek mosdatását, öltöztetését nem vállalja senki, mert „néha nem vagyunk tudatában annak, hogy kinek mivel tartozunk”.

Azt a hét hónapot nem ismerem. Olykor-olykor találkozva, ketten egyedül látogatva a frissen bonított-temetett sírt, bejárva a régről ismert útvonalat a háztól a temetőkertig, a gyermekkort végleg lezárva, magukra árulva végérvényesen – de mindketten még a hamarosan bekövetkező újabb halál sejtetlenségével – élnek a túlélők rutinára megélt idejét.

„Az út nem vezet sehová. Illetve talán mégis. Mi következünk.”

„Ne feledd – szolt valahonnan árnyékból hozzám –, hogy az irodalomban nincs arra szabály, hogy miről lehet írni. Voltaképpen semmire sincsen szabály, és az élet bizonyos helyzeteiben sincsen.”

Ezért hadd nézzek most már másfelé, gyerekként elhazudva magam elől a létezés szomorúságát, ahogy Mohai beszélt apja haldoklásakor bátyja futballéveiről, eltávolítva a tudomásulvehetlent. Távolítja, szédszedi és összerakja ő is az egymásra forgó képeket (Mindenkitől elfeledve, Végző emlékezés), a megírt szövegeket fölfejtí és összerakja újra, hogy összeillesztve érvényesek és pontosak legyenek, ami egyet jelent a véglegességgel, hiszen Mohai dolga az irodalom, s a halálra csak a leírt szöveg pontossága, véglegessége jelent feloldozást. Mert életünk legnagyobb ajándéka az azonosság. És a képzelet.

A képzelet, ami az író és az olvasó cinkos játéka, akár a Poríci utcai balesetbiztosító társaság épületénél áll mellénk, állig felgombolt kabátban a karkai felvigyázó, akár az itthoni majorsági épületnél szegődik mellénk az alacsony, köpcös ismeretlen. Talán hozzánk beszélnek, talán nem, közönyüknek csak a jelenlétük ad súlyt, riadtságunk okát csak magunkban kereshetjük. *Elégikus víziók a Halottaskönyvhöz* – ez az alcíme Mohai kötetének. Valóban, *A Bátyám hazavitte a halált* hosszabb-rövidebb írásaiban egy szemlélődő, befelé figyelő, a múlt emlékképeit rendezgető költő tekintetét követjük, aki minden apró részletet újra és újra megvizsgál, más és más fénytörésben vizsgálva kutatja a szomorúság melankóliájában rejlő vigasztalást. „Miközben begyűjtik a termést, Isten csöndben elhagyja a világot” – hozza fel Nagyapja szavajárását, és váratlanul egyetlen mondat rideg, hűvös szavaival indokolja a szövegeiben oly sokszor előforduló, a halált, a megszűnést idéző képek, kifejezések sokaságát: „Megértem, hogy a szeptember az elmúlás előképeként, mintegy az egzisztenciára lesújtva, vibráló határhelyzetként jelenik meg az íróknál.” (Szeptember ege elszéled)

Mohai V. Lajos író, aki a távolodás, a szűnés gazdag ismeretanyagának birtokában megrendülve követi más írók hasonló útjait. Ezek az utak hol határozott tárgyi azonosságot jelentenek (Nádas Péter: *Saját halál*), hol szellemi-lelki, irodalmi egybetartozást, ragaszkodást. Ezek az utak közösek Tandorival, Hraballal, Kafkával, Hašekkel, Mirko Kovácsal, tágabb hazánk irodalmával, Közép-Európa esős egek alatt ázó tájaival.

„Az ember visszanéz az életére, ráborítja a vágyát a múlt időre. Nemigen tud mást tenni. Vagy nemigen tehet mást.”

Én pedig nemigen tehetek mást: várom, hogy ez a szerteágazó, minden darabjában is önállóan érvényes idő-, emlék- és képrengető létrehozza a művet: a Kanizsai Hidegházat. Hogy Mohai V. Lajos hozza létre.

Prae.hu – Palimpszeszt 2014

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.